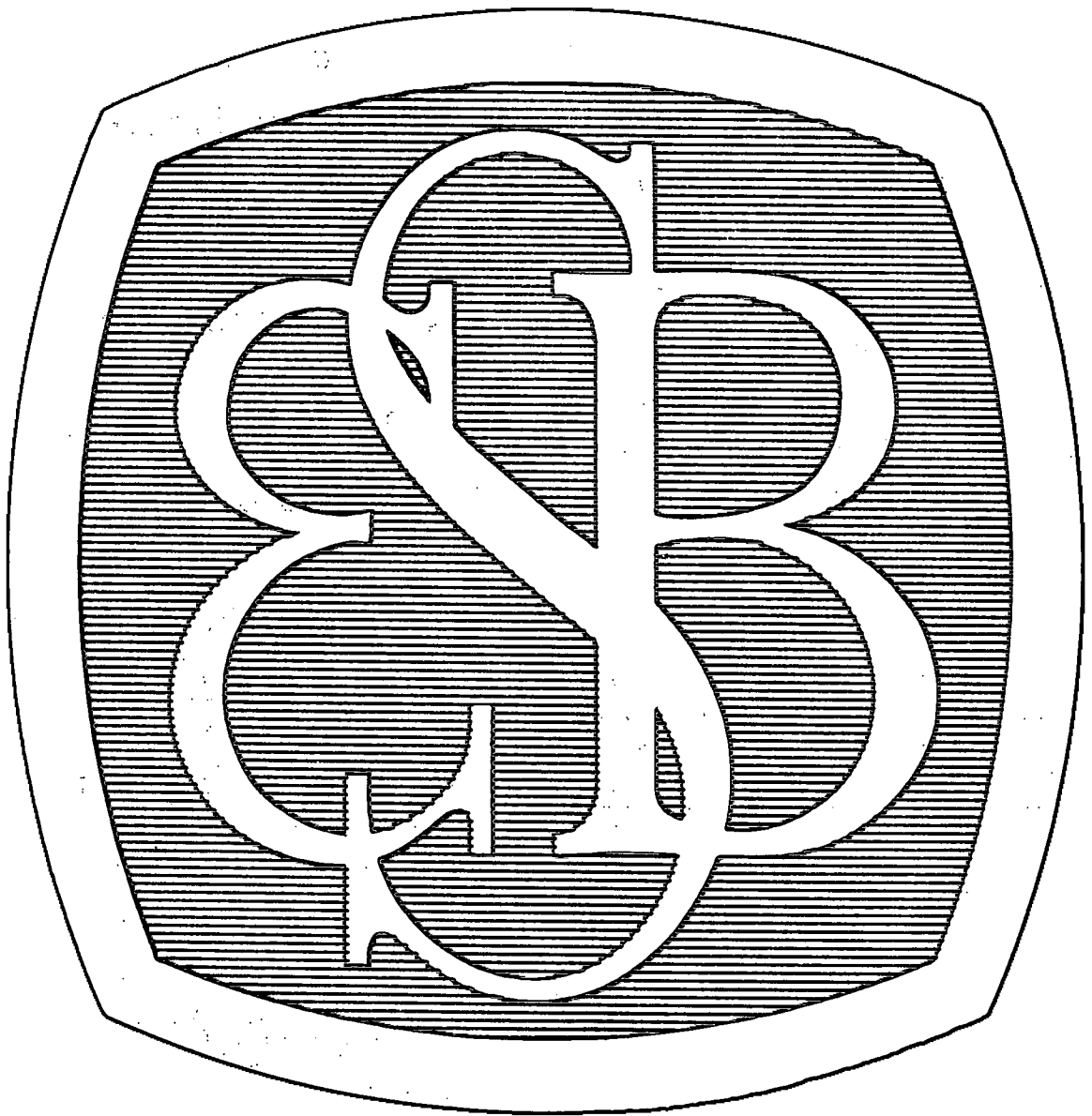

SPECIAAL NUMMER
OVERIJSEL

Economisch - Statistische Berichten

45e JAARGANG - 17 FEBRUARI 1960 - No. 2222

WAMBERSIE & ZOON C.V.O.A.

CARGADOORS

SEDERT

1820

ROTTERDAM • AMSTERDAM • DORDRECHT

Financiering
en verzekering
van invoer-
uitvoer-
en
transito-zaken

R. MEES & ZONEN

ROTTERDAM

Aan bezoekers worden op schriftelijk verzoek
alle benodigde inlichtingen gratis toegezonden
door de

OFF. HOLLAND-DIENST der JAARBEURS
Amsterdam-C, Keizersgracht 796
Tel. 65938-65750

**ECONOMISCH-
STATISTISCHE BERICHTEN**
Uitgave van de

Stichting Het Nederlandsch Economisch Instituut

Adres voor Nederland: *Pieter de Hoochweg 118, Rotterdam-6.*
Telefoon redactie: 0 10 of 0 1800 52939. Administratie:
0 10 of 0 1800 38040. Giro 8408.

Bankiers: *R. Mees en Zonen, Rotterdam. Banque de Commerce, Koninklijk Plein 6, Brussel, postcheque-rekening 260.34.*

Redactie-adres voor België: *Dr. J. Geluck, Zwijnaardse Steenweg 357, Gent.*

Abonnementen: *Pieter de Hoochweg 118, Rotterdam-6.*

Abonnementsprijs: *franco per post, voor Nederland en de Overzeese Rijksdelen (per zeepost) f. 29,—, overige landen f. 31,— per jaar. (België en Luxemburg B.fr. 400). Abonnementen kunnen ingaan met elk nummer en slechts worden beëindigd per ultimo van het kalenderjaar.*

Losse exemplaren van dit nummer f. 2,—.

Aangetekende stukken in Nederland aan het Bijkantoor Westzeedijk, Rotterdam-6.

Advertenties. *Alle correspondentie betreffende advertenties te richten aan de N.V. Koninklijke Nederl. Boekdrukkerij H. A. M. Roelants, Lange Haven 141, Schiedam (Telefoon 69300, toestel 1 of 3).*

Advertentie-tarief *f. 0,30 per mm. Contract-tarieven op aanvraag. Rubrieken „Vacatures” en „Beschikbare krachten” f. 0,60 per mm (dubbele kolom). De administratie behoudt zich het recht voor om advertenties zonder opgaaf van redenen te weigeren.*

Voorjaarsbeurs gebruiksgoederen

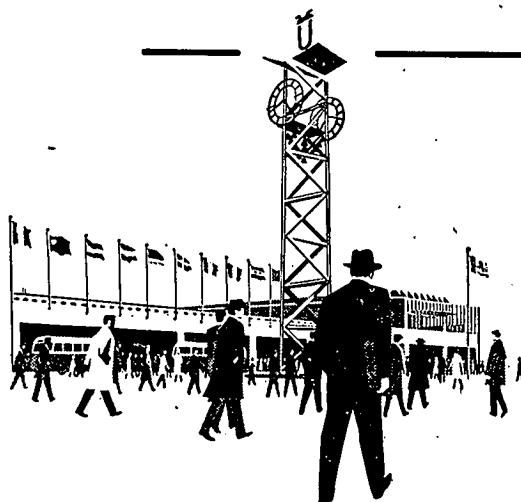
29 FEBRUARI t/m 5 MAART '60

Utrecht, Terreinen Vredenburg en Croeselaan (maandag t/m zaterdag)

U vindt op het Vredenburg:

Textiel, kleding en mode-artikelen - Woningtextiel en furnituren - Huishoudelijke gebruiksartikelen en onderhoudsmiddelen - Luxe metaal- en houtwaren, couverts, kunstnijverheids- en religieuze artikelen - Aardewerk, porselein, glas en kristal - Kleinmeubelen - Goud- en zilverwerk, bijouterieën - Uurwerken - Parfumerieën, cosmetika en toiletartikelen - Lederwaren - Rokersbenodigdheden - Speelgoederen - Sport- en kampeerartikelen - Optische-, foto- en filmartikelen - Huislijtartikelen - Kinderwagens - Papierwaren - Reclame-toegift-, souvenir- en feestartikelen - Etalageartikelen en -materialen - Diversen

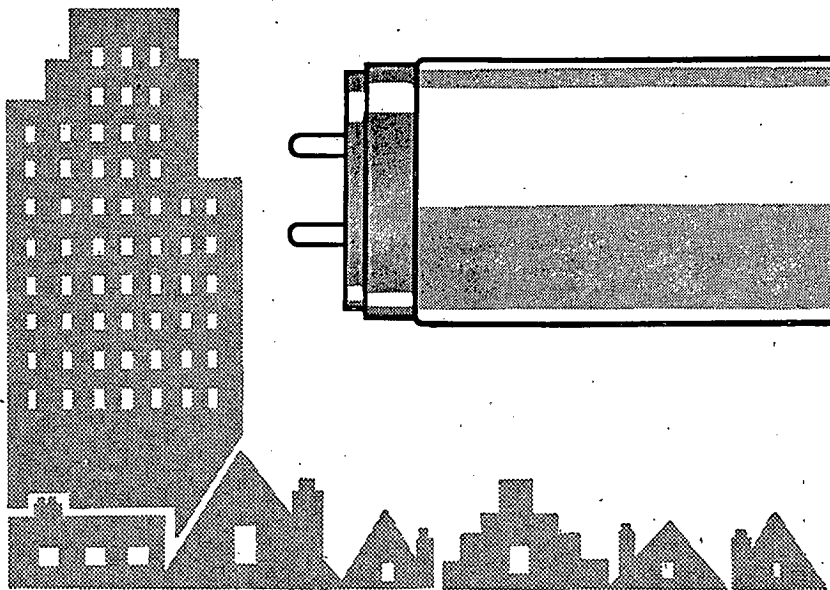
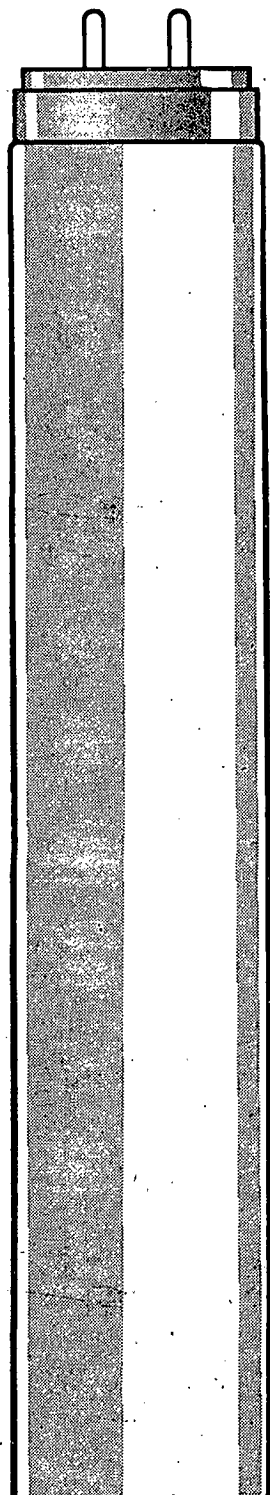
U vindt op de Croeselaan:

Elektrische huishoudelijke apparaten, w.o. stofzuigers, strijkijzers, broodroosters, koelkasten, wasmachines, centrifuges - Verwarmings- en kookapparaten, w.o. kachels, haarden, fornuizen, geisers en warmwaterreservoirs, (voor het verbruik van elektriciteit, gas, kolen en olie) - Verlichtingsartikelen - Sanitair, w.o. wasbakken, badkuipen, toiletten en accessoires - Gereedschappen en hulpmiddelen voor elektriciteit-, gas- en wateraanleg, timmer-, verf- en tuingereedschappen - Handels- en voorlichtingsdiensten - Buitenlandse collectieve inzendingen - Voorlichtingscentrum voor de middenstand

Gratis busverbinding tussen Vredenburg en Croeselaan - Toegangsprijs f2.50
Catalogus f2.50 - De beurs is geopend van 9-6 uur. Zaterdag van 9-5 uur

LET OP: TECHNISCHE VOORJAARSBEURS - 5-14 APRIL 1960

Hoog lichtniveau

lage kosten

Philips „TL” fluorescentielampen geven u een maximale en constante lichtstroom tegen veel lagere kosten dan welke andere vorm van verlichting ook. Met Philips „TL” bent u verzekerd van een economische volkomen verantwoorde lichtinstallatie.

Voordelen van Philips „TL” buislampen.

Hoge, constante lichtstroom. Lange levensduur, vlotte ontsteking. Vijf wetenschappelijk vastgestelde lichtkleuren, elk met een eigen, speciaal toepassingsgebied.

Op aanvraag zendt Philips Nederland n.v. Eindhoven u gaarne documentatiemateriaal over „TL” verlichting. PHL 20 I - TL 4

PHILIPS

voor licht

gloeilampen - „TL” buislampen - armaturen - neon

(Advertentie)

ECONOMISCH-STATISTISCHE BERICHTEN

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT

45e JAARGANG

No. 2222

17 FEBRUARI 1960

OVERIJSSSEL

Dit speciale nummer is het tweede in de reeks, gewijd aan de regionaal-economische en ruimtelijke vraagstukken van Nederland. De diverse landsdelen worden uitgenodigd hun problemen en verlangens op economisch en ruimtelijk gebied naar voren te brengen en aan te geven hoe deze problemen zouden kunnen worden opgelost. Het is de bedoeling dat deze reeks te zijner tijd zal worden afgesloten met een speciaal nummer, waarin de betreffende vraagstukken vanuit landelijk gezichtspunt worden gezien.

INHOUD

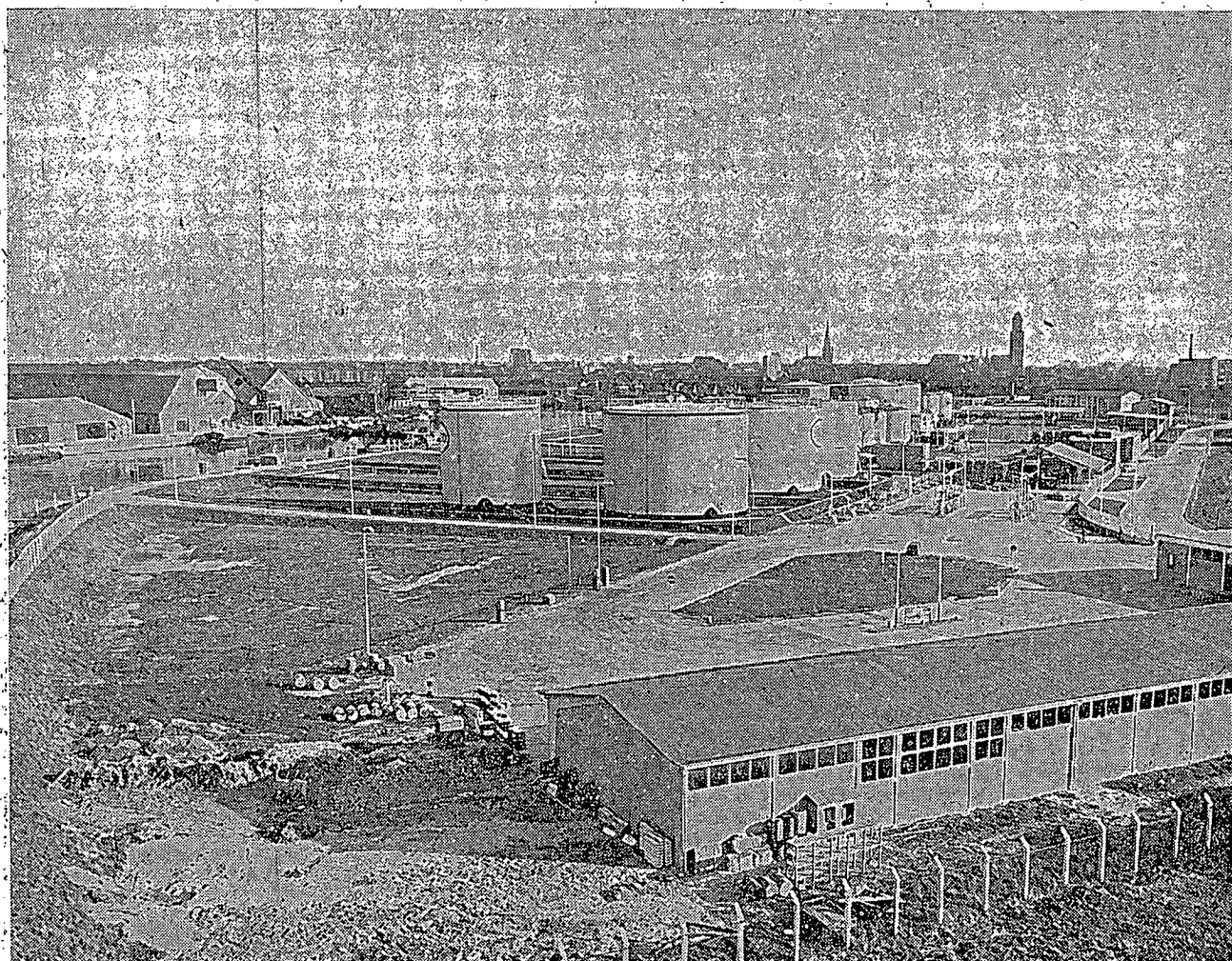
	Blz
Problemen en verlangens van Overijssel, <i>door Ir. J. B. G. M. ridder de van der Schuieren</i>	151
Het streekplanwerk in Overijssel, <i>door Prof. Ir. A. Kraaijenhagen</i>	153
Problematiek van de industrialisatiekernen, <i>door G. J. Steggink</i>	157
De landbouw in Overijssel, <i>door B. A. A. Engelbertink</i>	161
De ontwikkeling van de industriële werkgelegenheid na de oorlog, <i>door A. J. L. van den Berg</i>	165
De werkgelegenheid in de Twentse katoenindustrie, <i>door Dr. W. T. Kroese</i>	169
De metaalindustrie in Overijssel, <i>door Ir. A. M. Avères</i>	177
Twente als centrum van Overijssels elektrotechnische industrie, <i>door J. H. A. Alpherts</i>	181
De kleine industrie en haar betekenis, <i>door Drs. W. G. van Dobbenburgh</i>	183
Het verkeer met en in Overijssel, <i>door Ir. A. C. H. Toet</i>	185
Het midden- en kleinbedrijf in Overijssel, <i>door W. Meijer</i>	189
Sociale en culturele aspecten, <i>door Drs. J. van Beekum</i>	193
Overijssel en het Duitse grensgebied, <i>door W. Thomassen</i>	199
Het afvalwaterprobleem in Overijssel, <i>door Mr. A. C. Knook</i>	203

COMMISSIE VAN REDACTIE: Ch. Glasz; L. M. Koyck; H. W. Lambers; J. Tinbergen; J. R. Zuidema.
Redacteur-Secretaris: A. de Wit. Adjunct Redacteur-Secretaris: J. H. Zoon.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË: F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars;
J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick.

waarom zwolle uw voorkeur verdient

een verkeersknooppunt van auto-, spoor- en grootscheepse water-
wegen, waarmee de industrie-terreinen directe verbinding hebben

een groeiend arbeidsreservoir

uitgebreide onderwijsvoorzieningen

gevarieerd cultureel leven

recreatie aan rivieren, bossen, meren en heidevelden in directe
omgeving

aangewezen als ontwikkelingskern, waardoor financiële voordelen
geboden kunnen worden bij vestiging van nieuwe en uitbreiding
van bestaande bedrijven

gemeente zwolle

een stad om uw vleugels met plezier in uit te slaan

Problemen en verlangens

van

Overijssel

Het is een gelukkige omstandigheid dat een speciaal nummer van „E.-S.B.” over Overijssel volgt op de publicatie betreffende de regionale vraagstukken in de drie noordelijke provinciën. Hoewel de keuze geografisch of traditioneel reeds gemotiveerd mag zijn, wordt zulks nog versterkt door het gegeven, dat het noordelijke deel van onze provincie voor dezelfde ontwikkelingsvraagstukken is gesteld als die, welke de drie noordelijke provinciën in hun totaliteit bezighouden. Het gaat hier om vraagstukken, samenhangende met de vraag naar werkgelegenheid. Tot op zekere hoogte is dat ook in centraal Overijssel het geval. Overig Overijssel, namelijk Twente en Salland, wordt met geheel andere vraagstukken geconfronteerd. Hier gaat het immers om de middelen, een reeds uiterst gunstige ontwikkeling verder te stimuleren.

Over vorenbedoelde vraagstukken, vooral over de middelen om deze op te lossen, is de laatste tijd veel geschreven en gesproken. Als zodanig is speciaal voor het noordelijke deel der provincie een uitgangspunt voor de gedachten te vinden in de zesde Industrialisatienota van het Ministerie van Economische Zaken. Voor de provinciale mening betreffende deze ontwikkeling kan worden verwezen naar een tweetal rapporten van het college van Gedeputeerde Staten aangaande de toekomstige ontwikkeling van Overijssel, waarvan één, het introductierapport, kort geleden in een aantrekkelijke vorm werd gepubliceerd. Daaraan voorafgaande publiceerde het Economisch Technologisch Instituut in deze provincie „De provincie Overijssel en haar mogelijkheden”. Ook de Provinciale Planologische Dienst leverde veel materiaal, hetwelk ten bate van de interne discussie kon worden verwerkt.

Uit de omstandigheid dat over deze zaken reeds veel is geschreven, mag niet worden afgeleid, dat nadere samenvattende publicaties in dit tijdschrift overbodig zouden zijn. Zolang niet van een positieve beslissing tot integrale aanpak der noodzakelijke voorzieningen gewag kan worden gemaakt, zal op hetzelfde aambeeld moeten worden doorgehamerd. In alle toonaarden dient de aandacht te worden gevraagd van hen, die over de middelen beschikken, welke voor het ten uitvoer leggen van de in bovengenoemde geschriften vastgelegde minimale — maar daarom zo dringend noodzakelijke — plannen nodig zijn. Al deze plannen voor de toekomst en de methoden, welke moeten worden aangewend om deze te realiseren, worden gedragen door de gedachte — die daardoor ook taakstellend is — dat onze provincie haar relatieve positie in Nederland ten minste zal moeten handhaven. Dit houdt dus in, dat Overijssel evenredig met de ontwikkeling van ons land zal moeten meegroeien.

Hoewel Overijssel ongetwijfeld verheugd is over de faciliteiten, die aan Zwolle en Kampen zijn verleend en voor Hardenberg (Noord-Oost-Overijssel) werden gecontinueerd, met betrekking tot het inrichten van terreinen, het bouwen van industriehallen en het verbeteren van de zgn. infrastructuur,

is het onbegrijpelijk waarom t.o.v. Steenwijk een beslissing werd genomen in afwijking van gevoerde besprekingen en met terzijdestelling van het klemmend betoog van het Provinciaal Bestuur. Anderzijds werd het gebied van Noord-West-Overijssel, waarvan Steenwijk de kern vormt, wel als probleemgebied aangewezen. Wanneer in het aangrenzende probleemgebied, i.c. het noordelijk deel van Nederland, een groot aantal kernen is aangewezen waaronder veertien als primaire kernen, dan is het onverklaarbaar waarom op een daaraan aansluitend gebied van eenzelfde structuur, alleen terwille van een provinciale grens, de cesuur van een geheel andere politiek wordt toegepast.

Het is m.i. juist dat naast sociale overwegingen ook de economische rentabiliteit bij de aanwijzing van Zwolle en Kampen een woordje meespreekt. Men zal dan bij het vraagstuk van de al of niet aanwijzing van Steenwijk tot industriekern omgekeerd de sociale gevolgen niet uit het oog mogen verliezen. Men dient duidelijk voor ogen te houden, dat kernaanwijzing, naast positieve gevolgen, ook negatieve verschijnselen medebrengt. Immers, indien een plaats als kern is aangewezen, wordt een nabij gelegen gemeente op het stuk der industrievestiging gedevalueerd. Door het openen van de mogelijkheid industriegebouwen met premie te stichten, wordt een bestaand gebouw in waarde gedrukt. De niet-aanwijzing van Steenwijk betekent dan ook niet slechts dat de status quo zou kunnen worden gehandhaafd, maar dat deze door de aanwijzing van kernen en subkernen van gelijke grootte en belangrijkheid in de naaste omgeving van Steenwijk sterk wordt gedevalueerd.

Er zijn uiteraard tal van vraagstukken ten opzichte van de probleemgebieden in Overijssel, waarvan ik gewag zou kunnen maken. De meeste liggen evenwel parallel aan die der drie noordelijke provinciën. Zij vonden in het vorige speciale nummer van „E.-S.B.” reeds uitvoerige en deskundige behandeling. Op één punt zou ik echter nog willen wijzen. Het is vanzelfsprekend dat zoveel mogelijk Ministeries zich binnen het terrein van hun eigen verantwoordelijkheid bezighouden met maatregelen die uiteindelijk het ineffect moeten opleveren, nl. een verheffing van de probleemgebieden in alle onderdelen tot een evenwichtig niveau. Echter, bij door het Ministerie van Economische Zaken genomen en nog te nemen maatregelen, moeten ook enkele andere departementen worden betrokken, teneinde een zo harmonisch mogelijk effect te verkrijgen. Zo moet worden aangedrongen op versnelde uitvoering van tal van verkeerstechnische verbeteringen, die de noodzakelijk vereiste aansluiting met het westen en het zuiden van het land tot stand moeten brengen. Dit laatste geldt niet alleen voor de probleemgebieden, maar voor de gehele provincie en met name ook voor de ontwikkelingsmogelijkheden van de industriële kern Twente. Een soortgelijke opmerking moet worden gemaakt t.a.v. de woningverdeling. Naast de op velerlei overwegingen steunende toewijzing van bouw-

volume, is een extra toewijzing voor de ontwikkeling van nieuw te creëren, maar ook van bestaande bedrijven noodzakelijk. Wil men werkelijk ernst maken met het pogen in versterkte mate mensen buiten het Westen vast te houden, dan zijn zulke maatregelen onvermijdelijk.

Een ander vraagstuk dat sterk de aandacht opeist en dat van grote waarde voor de gehele provincie is, betreft het hoger onderwijs. Het is niet voldoende alleen de materiële voorwaarden te verbeteren door aanleg of verbetering van wegen, inrichting van industrieterreinen, stichten van industrie-gebouwen, verbetering van de energievoorziening, bouwen van huizen enz. Ook het onderwijs moet aan alle redelijke eisen voldoen, willen al deze materiële zaken op de juiste wijze worden gebruikt. Nu moet ik zeker stellen dat in het algemeen de onderwijsmogelijkheden in onze provincie omvangrijk en gedifferentieerd zijn en steeds weer worden aangepast aan de stijgende behoefte. Slechts op één punt bestaat er een groot hiaat, een open plek op de kaart, en dat betreft het hoger onderwijs.

Het rapport „Spreiding hoger onderwijs tot 1970” bevat voor onze provincie uitermate belangrijke beschouwingen. Afscheiden van de benaming, waarbij het tot ontwikkeling brengen van een nieuw type van instelling voor hoger onderwijs voor ogen staat en die „in feite de betiteling van universiteit nog niet rechtvaardigt” gaat het veel meer om de studierichtingen die hiervoor in aanmerking komen. Het is belangrijk dat de commissies van oordeel zijn, gezien „de discrepantie tussen de behoefte aan natuurwetenschappelijke en hogere technische mankracht”, dat zij in het belang van een zo volledig mogelijke mobilisering van het beschikbare potentieel de vestigingsmogelijkheden voor de technische wetenschappen en de natuurwetenschappen vooropstellen. Dit sluit volkomen aan bij het streven in onze provincie om het industriële klimaat zoveel mogelijk te bevorderen. De vestigingsplaats dient uiteraard daar te worden bepaald, waar deze onderwijsinstelling de beste voedingsbodem vindt om tot volledige ontplooiing te komen, waar dus „steden van grote allure zullen moeten voorkomen” en waar de „oprichting bij een juiste keuze van de plaats van vestiging mede zal kunnen bijdragen tot de verbetering van de algemene structuur en de sociaal-economische ontplooiing van dat gebied”.

Het dwingend naar voren tredend probleem is dat der industriële werkgelegenheid. De lijn die het Provinciaal Bestuur in zijn vorenbedoelde rapporten heeft getrokken, is in haar algemeenheid duidelijk gericht op een concentratie van de industriële werkgelegenheid in de vijf grote steden. Daarnaast verdient een elftal gemeenten met industriële inslag eveneens de aandacht. Aangezien deze concentratie niet in dezelfde mate voor de woonfunctie geldt, is deze gedachte in hoofdzaak op economische overwegingen gebaseerd. Blijkens de door het Ministerie van Economische Zaken voorgestelde maatregelen richten deze zich in hoofdzaak op de kerngemeente Zwolle, subsidiair op Kampen en Hardenberg. Hiermede wordt de zojuist aangegeven provinciale gedachtengang doorkruist, c.q. slechts eenzijdig en ten dele gevolgd. Met name dient ook aan de andere grote steden, t.w. Deventer, Almelo, Hengelo en Enschede de mogelijkheid te worden geboden zich ten

volle te kunnen ontplooiën. Daartoe behoren allereerst al te knellende financiële banden en besprekingen op het stuk van de bouw van industriehallen te worden verbroken. Het is onjuist aan te nemen, dat Twente en Deventer zich ondanks een nauwijsbare „handicap” toch wel zullen kunnen ontplooiën. Integendeel de gevaren van wegtrekken van industrieën uit deze steden naar elders, zijn in het geheel niet denkbeeldig.

In een provincie als Overijssel, waar de agrarische activiteit nog een belangrijke plaats inneemt, zou het een ommissie zijn aan de problemen van de landbouw voorbij te gaan. In de laatste jaren is de landbouw herhaaldelijk zwaar getroffen. Het ene jaar was er teveel, het andere te weinig water. De waterbeheersingsvraagstukken behoren dan ook met grote voortvarendheid te worden aangepakt. Het is duidelijk dat problemen zoals deze hier aan de orde zijn, niet door de provincie geheel op eigen kracht tot oplossing kunnen worden gebracht. Daadwerkelijke steun van de Rijksoverheid is hierbij onontbeerlijk, vooral nu agrarisch Overijssel reeds op overtuigende wijze de hand in eigen boezem heeft gestoken, zowel op het gebied van ruilverkavelingen als op dat van de concentratie van waterschappen. In de vijftiger jaren is geen enkel ruilverkavelingsobject afgestemd. Tevens staat deze provincie vooraan wat betreft de structuurverbetering in de landbouw.

In aansluiting aan mijn opmerking omtrent het harmonisch coördineren van maatregelen van de zijde van verschillende Ministeries, wil ik nog een ander facet naar voren brengen, dat in de totale maatschappelijke structuur aandacht verdient en niet als sluitstuk mag worden aangemerkt. Dit is het culturele aspect. Velen menen zich aangetrokken te moeten gevoelen tot de cultureel veelzijdige samenleving in het westen. Hoewel deze provincie in het bijzonder gedurende het laatste decennium reeds veel heeft tot stand gebracht, dient aan de milieuverbetering zeker nog veel aandacht te moeten worden besteed. Het is uitermate verheugend dat zoveel leidinggevende personen op velerlei niveau hier op uitstekende wijze bijzonder actief zijn.

Uit het bovenstaande, maar meer nog in de navolgende artikelen, zal blijken dat deze provincie niet passief afwacht wat haar van hogerhand zal worden toebedeeld. Integendeel, er heerst een grote mate van gemeenschapszin om de bakens naar het nieuwe getij te verzetten en de mogelijke kansen te benutten. De Overijsselse mogelijkheden tot versterking van haar structuur, welke geheel ligt in de lijn van de versterking van onze nationale weerkracht verdienen dan ook veelzijdige en welbegrepen ondersteuning. Een uitgroeiende IJssellinie als brug tussen West en Oost en een volledige erkenning van de grote waarde van een industrieel Twente, ook gezien vanuit haar situatie in het Westeuropese bestel, vormen het grondpatroon van de verschillende facetten, die in de navolgende bijdragen door een aantal medewerkers nog nader zullen worden belicht. Uit de totaliteit van deze bijdragen zullen zich de contouren van een zich in een veranderende wereld heroriënterend gewest duidelijk aftekenen.

Zwolle. Ir. J. B. G. M. RIDDER DE VAN DER SCHUEREN.

Het streekplanwerk in Overijssel

Terreinverkenning.

Het streekplanwerk in Overijssel is even gevarieerd van karakter als de verschillende delen van dit in vele opzichten boeiende gewest zelf. Zowel de landschapstypen als de psyché van de bewoners, de aard van de bestaansbronnen als de economische ontwikkelingsmogelijkheden lopen zover uiteen dat van een kaleidoscopisch beeld kan worden gesproken. Nergens in Nederland vindt men zoveel variaties op een zo beperkt oppervlak bijeen.

In het plassengebied van Noord-West Overijssel ontmoet men naast modern ingerichte landbouwgronden nog bijna ontoegankelijke moerassen, het zgn. Kraggenland, beroemd om zijn bijzondere flora en fauna, bekend om zijn schilderachtige waterstreekdorpen. De recreatie is nog maar in opkomst, doch reeds nu staat vast dat het toerisme in deze streek voor de toekomst belangrijke perspectieven opent.

De streek langs de IJssel, behorende tot de mooiste van onze grote rivieren, sinds de middeleeuwen vermaard om de Hanzesteden — Kampen, Zwolle en Deventer —, bezit de charme van de combinatie van stedelijke cultuur met een gaaf landbouwgebied, rijk gestoffeerd met kastelen en buitenplaatsen. Als de voortekenen niet bedriegen zal de IJsselstreek een bijzondere functie gaan vervullen als opvanglinie in het toekomstige spreidingspatroon van de Nederlandse bevolking.

Het stroomgebied van de Overijsselse Vecht is van bijzondere bekoring en reeds ontdekt door duizenden kampeers en vakantiegangers, die in Ommen hun belangrijkste centrum hebben gevonden. Stroomopwaarts ligt Hardenberg, de ontwikkelingskern bij uitstek van Noord-Oost Overijssel.

Salland ten zuiden van de Vecht en in het oosten begrensd door de heuvelrug, heeft weer een geheel ander karakter dan de veenkoloniale gebieden in het noorden van de provincie. De wegbeplantingen geven, tezamen met de beken en waterlopen, aan het landbouwgebied van Salland een zekere intimiteit.

Twente, industriegebied van nationale betekenis, heeft kans gezien de uitbouw van een modern industrie-apparaat te combineren met het behoud van een bijzonder fraai, parkachtig landschap, zodat terecht van dit deel van Overijssel wordt gezegd, dat men er naast goed werken ook goed wonen kan.

Zo is het gewest in zijn totaliteit een aantrekkelijk arbeidsterrein voor de planoloog, die niet in een bedorven situatie, waarin het gebied buiten de kernen is aangevreten door burgerbebouwing van allerlei aard of waar het natuurschoon is weggemetseld achter smakeloze lintbebouwing, nog moet proberen te redden wat er te redden valt, maar de mogelijkheid heeft tot een verdere functionele opbouw van de ruimte ten behoeve van een gezonde ontplooiing van bevolkingsgroepen, die hier hun werk en hun recreatie zullen vinden.

Grondslagen van het streekplanwerk.

Voor de niet-planologisch geschoolde lezer is het wellicht nuttig een summier aanduiding te geven van de grondslagen waarop het streekplanwerk wordt verricht.

Het planologisch werk heeft tot doel de ruimtelijke voor-

waarden te scheppen voor een harmonische ontplooiing van menselijk groepsleven. De planologie richt zich op de totaliteit van dit groepsleven, dus inclusief zijn economische, sociale en culturele aspecten en op het grondgebied, waarop zich dit leven afspeelt. Het planologisch werk moet dan ook steunen op de resultaten van een zo grondig mogelijk onderzoek naar de toekomstige behoeften van de samenleving voor zover deze verband houden met en beïnvloed worden door de inrichting van de ruimte, waarin deze samenleving zich moet kunnen ontplooiën.

Dit alles veronderstelt een benaderingswijze welke als een coördinatie van verschillende facet-activiteiten kan worden aangeduid. Zo zal de planologische onderzoeker coördinerend samenvatten wat de sociograaf, de socioloog, de sociaal-psycholoog, de econoom en andere onderzoekers kunnen bijdragen met betrekking tot de kennis van de ontwikkeling en van de toekomstige behoeften van de onderhavige groep. Evenzo zal de planologische ontwerper de bijdragen van de verkeerstechnicus, de waterstaatkundige, de cultuurtechnicus en o.a. de specialist op het terrein van de volkshuisvesting tot een synthese proberen op te voeren.

Bij de coördinatie van al deze facet-activiteiten met betrekking tot de leefruimte van bepaalde groepen, gaat het om een werkzaamheid van geheel eigensoortig karakter. De synthese komt niet tot stand wanneer de delen in dit verlies aan betekenis winnen door het afgesteld worden op de overige elementen. Dit is de reden dat binnen de autonome kring van het deel, of dit nu is het economische aspect, dan wel een facet als landbouw of verkeer, deze synthese niet kan worden bereikt. Het deel kan immers het geheel nooit omvatten.

Pogingen tot coördinatie door vertegenwoordigers van deel-belangen binnen de kring van het facet, zoals bijv. de Commissie van Overleg voor de Rijkswegen, de planologische commissie voor elektriciteitswerken, of de planologische commissie van het Landbouwschap zijn even zovele pogingen om zich aan de wezenlijke coördinatie te onttrekken. Immers aan het eigen facet-belang kan te allen tijde een doorslaggevend gewicht worden toegekend. Daarom kan het streekplanwerk slechts worden verricht door diegenen, die voor de totaliteit van de betreffende leefruimte verantwoordelijkheid dragen: bestuurders, zowel onderzoekers als ontwerpers.

Is enerzijds het planologisch werk gericht op de totaliteit van de ruimte, waarin een samenleving zo goed mogelijk moet kunnen werken, wonen en haar ontspanning vinden, anderzijds is het ruimtelijke planwerk niet meer dan een facet van de maatschappelijke planning. Aan het ruimtelijk planwerk behoort vooraf te gaan een visie op de gewenste maatschappelijke ontwikkeling, m.a.w. alle planologische werk behoort de ruimtelijke afgeleide te zijn van een geïntegreerd beleid, zoals de economische en de sociaal-culturele beleidsrichtlijnen in deze sectoren van het maatschappelijk leven afgeleiden dienen te zijn van dat geïntegreerd beleid.

Het streekplanwerk als anticipatie op het regeringsbeleid.

Uit het voorgaande kan worden geconcludeerd, dat het streekplanwerk in Overijssel eigenlijk behoorde te berusten

op een gecoördineerd overheidsbeleid ten aanzien van de ruimtelijke functionele opbouw van ons land. Daarom is ook eigenlijk al het streekplanwerk, dat tot nu toe in Overijssel is verricht, een vooruitlopen op overheidsuitspraken, die met smart al veel te lang worden verwacht over de taak van „Overig Nederland” in het algemeen en van dit gewest in het bijzonder met betrekking tot de oplossing van het centrale vraagstuk, dat algemeen wordt aangeduid met „Het Westen en Overig Nederland”.

Waar gaat het eigenlijk om als er sprake is van een centraal nationaal ruimtelijk vraagstuk? Niet om het feit dat verhinderd moet worden dat het reeds zo volle westelijke deel van ons land nog voller zal worden. Dan kan direct worden gesteld dat dit „volle” Westen zonder enige twijfel nog voller zal worden en zelfs om nationaal-economische redenen nog voller moet worden.

In het nationale probleem van „het Westen en Overig Nederland” gaat het in eerste instantie om de noodzaak te voorkomen, dat de geringe beschikbare ruimte rondom onze grote zeehavens, welke in Westeuropes verband van steeds grotere betekenis wordt, doordat deze ruimte aan de hoogste eisen met betrekking tot de vestiging van supra-nationale economische activiteiten voldoet, vroegtijdig in beslag wordt genomen door andere activiteiten, welke even goed elders tot ontplooiing kunnen worden gebracht. M.a.w. hoe kan worden bevorderd dat in ons land de zo enorm belangrijke Rijndelta vrij blijft voor economische activiteiten, die in het kader van de voortschrijdende Westeuropese integratie nog in betekenis zullen toenemen, vrij blijft voor ondernemingen die hun vestigings-eisen alleen voor een zeer beperkt oppervlak rondom onze grote zeehavens vervuld kunnen krijgen?

Het is duidelijk dat de stichting van nieuwe steden in het Westen — helaas niet meer te ontlopen doordat het rijks-planologische beleid te lang op zich laat wachten — en de uitstraling van de randstad Holland de problemen van het Westen — te veel mensen beneden de zeespiegel; hoge funderingskosten; hoge uitgaven voor verkeers-technische werken; drinkwatervoorziening enz.; tekort aan recreatieruimte; aantasting van hoogwaardige cultuurgrond; onevenredige stijging van de „social costs” — eerder zullen verzwaren dan verlichten.

Het eerst nodige is een krachtig gecoördineerd decentralisatiebeleid. Daar verwacht mag worden dat de provincie Overijssel hierin een belangrijke rol kan en zal vervullen is het streekplanwerk onvermijdelijk een min of meer vooruitlopen op dit beleid.

Waarop berust nu de veronderstelling dat de provincie Overijssel in de noodzakelijke vermindering van de bevolkingsdruk in de randstad Holland een bijzondere functie zal kunnen vervullen? In de eerste plaats vindt deze veronderstelling steun in de gunstige ligging van het gewest tussen de randstad Holland, het naar het noorden opdringende Ruhrgebied, het Twents-Westfaalse industriegebied, dat de Duitsers aanduiden met de naam „Baumwollstrasse” en het tot nieuw leven gebrachte gebied rondom de Westduitse zeehavens. In de tweede plaats leert de jongste ge-

de energiebehoefte stijgt -
beleg in

WERELDENERGIE

het groeifonds
gebaseerd op
wetenschappelijke
prognoses
beurskoers ca f 395,-

(Advertentie)

schiedenis van de bevolkingsbewegingen in Nederland, dat een belangrijk deel van de expulsie van de drie noordelijke gewesten via Overijssel naar het Westen trekt, zodat het outillieren van Twente en de IJssellinie met de bedoeling deze uittocht — die met hulp aan het Noorden van het land wel wat minder zal kunnen worden, maar binnen redelijk korte tijd bezwaarlijk tot nul zal kunnen worden gereduceerd — hier in dit gewest een blijvend halt zal kunnen worden toegevoegd. Hoe beter Twente en de IJsselstreek deze functie zullen kunnen vervullen hoe meer de nationaal-economische belangen van de randstad Holland hiermede zullen worden gediend. In de derde plaats moet worden genoemd het uitzonderlijk gunstige woonklimaat van Overijssel voor zover dit wordt bepaald door de gaafheid en de gevarieerdheid van de landschapsformaties, zoals deze hierboven kort zijn aangeduid.

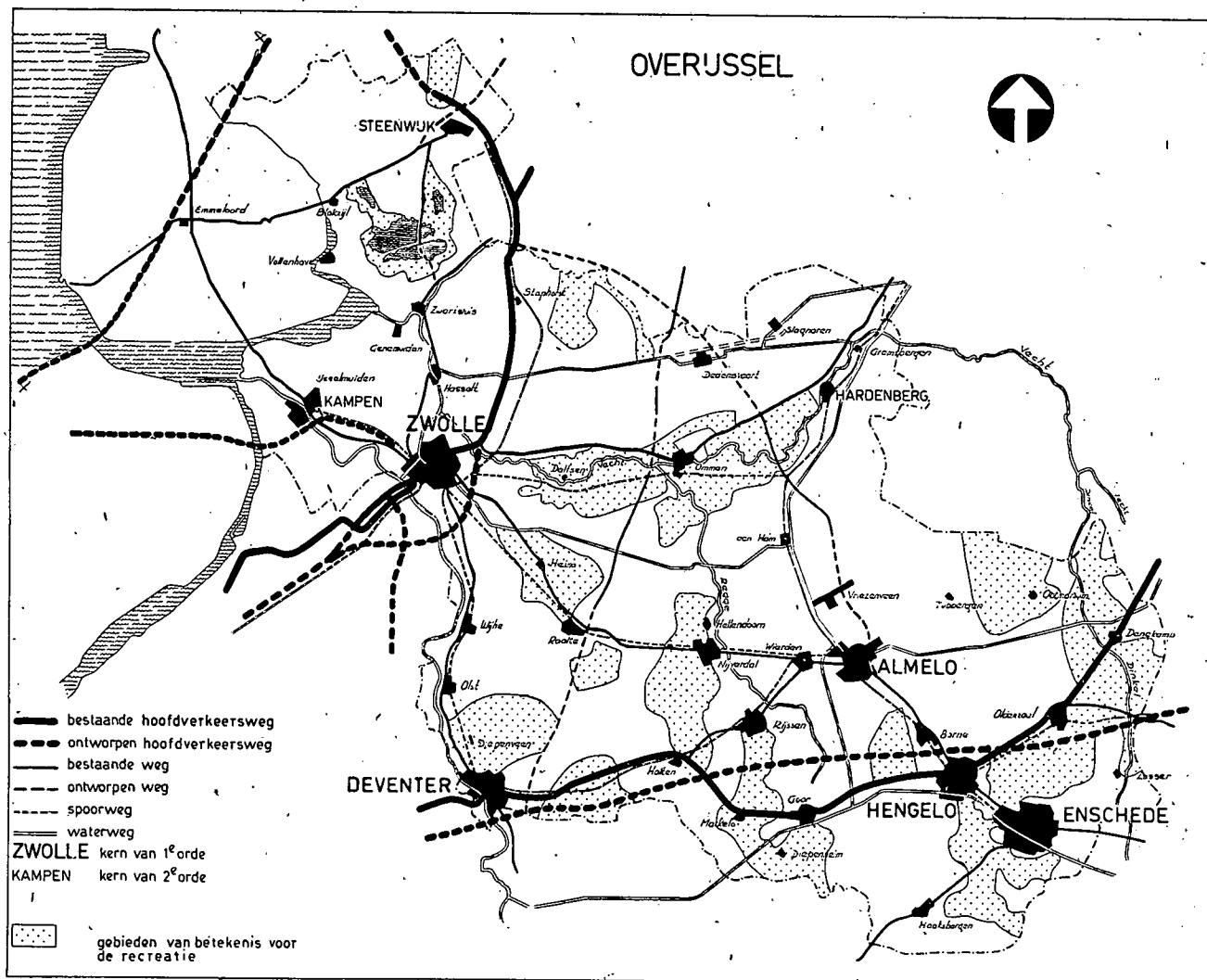
Bij het noodzakelijkerwijs vooruitlopen op een gecoördineerd decentralisatiebeleid van de rijksoverheid ter oplossing van de twee nationale vraagstukken „Het Westen” en „Overig Nederland”, is het Provinciaal Bestuur van Overijssel terecht uitgegaan van de overweging dat de beperktheid van de beschikbare financiële middelen het noodzakelijk zal maken de krachten op een klein aantal punten in „Overig Nederland” te concentreren. Het kruis mag vooral niet op teveel doelen worden verschoten.

De keuze van dit kleine aantal „ophangpunten” dient te worden bepaald door de eis, dat de investeringen een maximum-rendement zullen moeten opleveren met betrekking tot het gewenste spreidingspatroon van de bevolking. In dit opzicht is het duidelijk dat het tot „ontwikkelingskern” verklaren van voor de doorsnee ondernemer vrijwel onbekende dorpen onvoldoende effect zal opleveren. Integendeel, de krachten zullen moeten worden geconcentreerd op die centra die reeds een vrij gunstig industrieel klimaat bezitten en waar slechts een enkel knelpunt behoeft te worden weggenomen om een belangrijke ontwikkeling in gang te zetten. Op grond van deze overwegingen heeft het Provinciaal Bestuur van Overijssel dan ook besloten om naast het Twentse stedentrio: Almelo, Hengelo en Enschede, slechts Zwolle en Deventer aan te wijzen als nationale opvangcentra voor de vermindering van de bevolkingsdruk in het Westen.

Het is daarnaast van het grootste belang dat deze centra met andere „opvangpunten” buiten Overijssel zo goed en zo snel mogelijk onderling en met de agglomeraties Amsterdam en Rotterdam-Den Haag worden verbonden. In dit verband kan er bijv. op worden gewezen dat het tot ontwikkeling brengen van het Scheldebekken en van Delfzijl een doeltreffende ontlasting van onze grote zeehavens zal kunnen betekenen. Een goede zeehaven veronderstelt evenwel een achterland. Welnu, hoe zou het achterland van Delfzijl beter op peil kunnen worden gebracht dan door een rechtstreekse waterverbinding van voldoende capaciteit (600 ton) met Twente, het belangrijkste industriegebied in het oosten van ons land, vooral nu om verkeerspolitieke redenen onze oostelijke burens nog geen voldoende enthousiasme kunnen opbrengen voor een doorgetrokken Twentekanaal naar het Duitse Bevergern aan het Mittellandkanaal?

Het streekplan voor Noord-West Overijssel.

De verschillende delen van Overijssel zullen in dit nationale verband zeer uiteenlopende functies gaan vervullen. Het zou niet van werkelijkheidszin getuigen als van de veronderstelling werd uitgegaan dat het expulsiegebied van Noord-West Overijssel met welke maatregelen dan ook

op korte termijn veranderd zou kunnen worden in een concentratiegebied. Men moet ervan uitgaan, dat de streek voorlopig niet in staat zal zijn het natuurlijke bevolkings-acces binnen de grenzen van „De Kop van Overijssel” een blijvend bestaan te verzekeren. Een uittocht van bevolking zal wel moeten worden aanvaard, vooral nu het in gang gezette moderniseringsproces in de landbouw eerder arbeidskrachten zal uitstoten dan aantrekken.

Als streek-opvangcentrum komt vanzelfsprekend Steenwijk in aanmerking, waar de belangrijkste industrie-expansie geconcentreerd is gedacht. Het onlangs door de Kroon goedgekeurde streekplan voor Noord-West Overijssel heeft de grenzen bepaald van de gebieden waar met cultuur-technische werken op grote schaal een modern landbouwgebied kan worden verkregen, van de terreinen, welke voor de recreatie kunnen worden ingericht en van de gronden, welke om wetenschappelijke of landschappelijke redenen, een verschillende mate van bescherming behoeven. Voorts is een stelsel van intergemeentelijke wegen ontworpen nu de streeksamenleving bezig is om te schakelen van „water-oriëntatie” op „weg-oriëntatie”.

Het streekplan voor Zwolle, Kampen en Omgeving.

Bij de opzet van dit streekplan, waarvan het ontwerp onlangs aan Gedeputeerde Staten werd aangeboden, is uitgegaan van een geheel andere taakstelling. Het betreft hier een gebied, dat verkeers-geografisch als de belang-

rijkste toegangspoort tot Noord-Oost Nederland kan worden beschouwd.

In de provinciale hoofdstad komen vijf spoorlijnen en negen hoofdverkeerswegen bijeen op het ontmoetingspunt van de IJssel met het Zwarte Water. De structuur van dit knooppunt van spoor-, land- en waterwegen diende echter te worden ontward, zodat de verschillende vervoerstacken ongehinderd hun functie kunnen vervullen. Het streekplan-ontwerp is nu gebaseerd op de verwachting, dat Zwolle met zijn omgeving in het nationale bevolkings-spreidingsvraagstuk een bijzondere rol zal vervullen en zeker in aanmerking komt één van de weinige „opvangcentra” in Overig Nederland te worden.

Dat Zwolle deze taak zal kunnen vervullen wordt voorts gemotiveerd door het culturele klimaat van de provinciale hoofdstad en in nog sterker mate door het feit dat de ruimtelijke structuur de vermelde en bijzondere ontwikkelingen direct mogelijk maken, hetgeen in andere IJsselsteden in veel mindere mate het geval is. Zwolle biedt vrijwel onbebouwde terreinen van grote omvang welke zeer dicht bij het centrum zijn gelegen, die zonder kostbare kunstwerken op het net van hoofdverbindingen kunnen worden aangesloten.

Maar er is nog een andere overweging welke steun geeft aan de verwachting dat belangrijke investeringen in dit gebied een goed rendement zullen opleveren. De provinciale hoofdstad is nl. omringd door een reeks van „probleemgebieden” met een onvoldoende werkgelegenheid,

zoals de noordelijke uitloper van de Veluwe, de Noord-Oost Polder met een toenemend aanbod van jongeren, die geen emplooi in de landbouw vinden, in de toekomst ook Oostelijk Flevoland, verder Noord-Oost Overijssel met Zuidelijk Friesland en het overwegend agrarische gebied aan de oostzijde.

Stimulerende maatregelen in Zwolle zullen dan ook werkverruiming betekenen voor een groot gebied waarvan deze stad het middelpunt is. Deze centrale positie zal na de totstandkoming van de IJsselmeerpolders nog worden versterkt. Het gekozen ruimtelijke model van het streekplangebied Zwolle-Kampen en omgeving steunt op de gedachte dat dit gebied — demografisch — een concentratiegebied zal worden dat zo geoutilleerd zal moeten worden dat de veronderstelde functie van nationaal opvangcentrum goed kan worden vervuld.

Het streekplan voor Noord-Oost Overijssel.

Een krachtig ombuigen van de ontwikkelingslijn bij dit gebied leek niet verantwoord. Wel zullen ook hier de krachten zoveel mogelijk moeten worden gebundeld. Vandaar dat Hardenberg als „streekopvangcentrum” een sterk accent heeft gekregen. De zeer gunstige arbeidsmarkt rechtvaardigt de verwachting, dat Hardenberg aan de vooravond staat van een beduidende uitbreiding en verstedelijking.

Een hoofd-probleem van het streekplangebied van Noord-Oost Overijssel vormen het te grote aantal kleine en zeer kleine kernen. Met het oog op de noodzakelijke schaalvergroting van het platteland was het nodig tot een zekere classificatie van deze kernen te komen in gehuchten,

die zo weinig mogelijk dienen te worden uitgebreid, dorpen, die als agrarische verzorgingskernen een natuurlijke groei kunnen behouden en voorts een klein aantal centra, dat voor stimulering in aanmerking komt. De toekomst van de Dedemsvaart zal voorts van invloed zijn op de ontwikkeling van een groot deel van het gebied.

Het streekplan voor Twente.

Het streekplanwerk staat ten aanzien van dit grootste en zeer belangrijke gebied nog in het beginstadium. In de lijn van bovenstaande uiteenzetting mag worden verwacht, dat het streekplan Twente zal aangeven wat op bovengemeentelijk niveau moet worden gedaan aan de verbetering van de ruimtelijke outillage van dit industriegebied van nationale betekenis.

Wat de organisatie van het werk betreft, hier zal nog sterker dan elders het accent vallen op de samenwerking met de gemeentebesturen en met de gemeentelijke technische diensten en onderzoekapparaten. Daarnaast zal naar een voortdurend contact met een streekforum worden gestreefd, zodat van de aanvang af bekend zal zijn hoe de bevolking en vertegenwoordigers van het bedrijfsleven zullen reageren op allerlei denkbeelden, terwijl tevens rekening kan worden gehouden met wat er leeft in de groep waar het streekplan in de eerste plaats voor wordt gemaakt.

Want dit is het richtsnoer voor het streekplanwerk: Laat de voorbereiding en het resultaat zo zijn dat de bevolking waarvoor het plan is bedoeld het kan aanvaarden als „haar eigen plan” zodat de betreffende groep zich met enthousiasme voor de realisatie van het plan kan inzetten.

Zwolle.

Prof. Ir. A. KRAAIJENHAGEN.

(Advertentie)

DAAR

vindt men:

Vaklieden

Vaarwaters

Verkeerswegen

Vakantiemogelijkheden

Velerlei onderwijsinstellingen

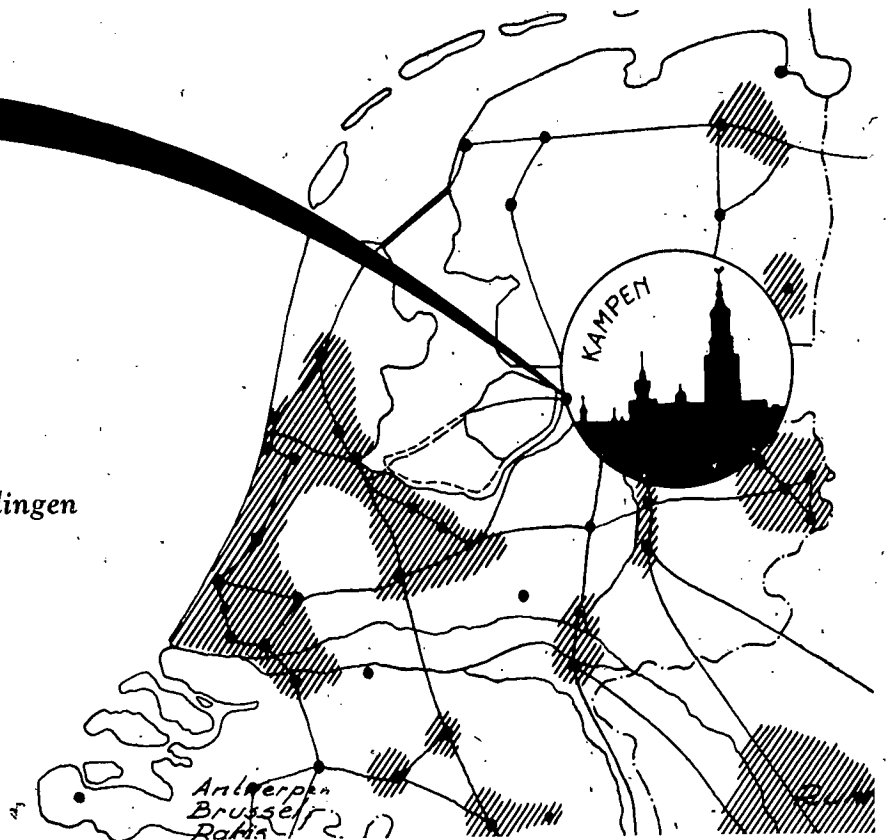
Vraagt inlichtingen:

Stadhuis (05292) 32 41*

Premie- en prijsreduktieregeling

„Bevordering Industrialisatie

Ontwikkelingskernen” van toepassing

Problematiek van de industrialisatiekernen

In de dertiger jaren van de vorige eeuw heeft de fabrieksmatige produktie in Overijssel zijn intrede gedaan. Het zwaartepunt van deze ontwikkeling lag in Twente, de bakermat van de vaderlandse katoenindustrie. De reden waarom deze tak van industrie aldaar zijn oorsprong vond was gelegen in de aanwezigheid van een omvangrijke huisindustrie, hetgeen destijds een vestigingsfactor van bijzondere betekenis was. Nauw verband met de uitgroei van de textielindustrie in Twente houdt de opkomst van de metaalindustrie aldaar. Deze was aanvankelijk ingesteld op de textielnijverheid, doch heeft zich nadien ontwikkeld tot een belangrijke zelfstandige tak van industriële bedrijvigheid.

Ook in het westelijk deel van de provincie doet de industrie in de eerste helft van de negentiende eeuw haar intrede. Het natuurlijke groeiproces van de industrie voltrok zich in Twente in een zeer snel tempo. In West-Overijssel verliep de ontwikkeling langzamer. Door de spontane uitgroei van industriële vestigingen in Overijssel, niet slechts in de steden, doch — getuige de sterk geïndustrialiseerde plattelandsgemeenten in Twente — ook in de dorpen behoorde Overijssel reeds vóór de laatste wereldoorlog tot de sterkst geïndustrialiseerde gewesten van ons land.

Deze ontwikkeling in een tijdsbestek van ongeveer een eeuw voltrok zich buiten enige stuwung of richtinggeving van overheidswege. De invloed van het openbaar bestuur op het maatschappelijk en economisch leven was in die tijd niet zo op de voorgrond tredend als thans. Structuurveranderingen in onze samenleving maakten na de tweede wereldoorlog een dieper ingrijpen van de Overheid in het sociaal-economisch leven noodzakelijk en mogelijk. Het probleem van het scheppen van voldoende werkgelegenheid voor onze sterk groeiende bevolking werd een opgave van de eerste orde. Dit probleem werd nog versterkt door de afnemende betekenis van de landbouw als verschaffer van werkgelegenheid ten gevolge van het mechanisatieproces, dat in deze sector zijn intrede deed.

De taakstelling van de Overheid onderging een aanmerkelijke uitbreiding, niet alleen door de noodzaak tot een dieper ingrijpen in het maatschappelijk bestel om de slagen, welke de oorlog had toegebracht, te boven te komen, doch ook doordat omtrent de opvatting van de taak van de overheid andere inzichten naar voren kwamen. Het bevorderen van het algemeen welzijn werd gezien als de taak van de Overheid. In het kader van het algemeen welzijn is de werkgelegenheid zowel voor het individu als voor de maatschappij in haar totaliteit een zeer belangrijke factor. Werkgelegenheid immers betekent niet alleen dat het individu in zijn levensbehoeften kan voorzien, doch houdt voor hem tevens een stuk levensgeluk en levensvervulling in. Ook voor de maatschappij wordt het welvaartsniveau in belangrijke mate bepaald door de factor werkgelegenheid. Werkgelegenheid en industrialisatie zijn in onze hedendaagse maatschappij nauw verwante begrippen. Zo ziet men sedert de laatste wereldoorlog een sterk richtinggeven van de Overheid op het gebied van de industrialisatie. Het spreekt vanzelf dat de Overheid de plicht heeft om, naast sociaal-economische ook de geestelijke belangen van de bevolking in het oog te houden.

Door het voeren van een nationaal werkgelegenheids- en industrialisatiebeleid treedt de centrale Regering op dit punt sterk naar voren. Binnen het nationale beleid blijft er echter ook voor de provinciale en gemeentelijke overheid een taak weggelegd op het gebied van de werkgelegenheid en de industrialisatie. Aangezien het optreden van deze lagere organen dient te worden geplaatst binnen het kader van het nationale beleid, is het nuttig eerst in het kort enkele maatregelen van de centrale Regering op het terrein van de industrialisatiepolitiek te vermelden, om daarna meer in het bijzonder in te gaan op de bestuurlijke aspecten welke zich op provinciaal niveau op dit gebied voordoen.

De Regering heeft in een aantal Industrialisatienota's richtlijnen gegeven voor het na-oorlogse industrialisatiebeleid. Van de in dit verband genomen maatregelen zijn van bijzondere betekenis de aanwijzing van een aantal zgn. ontwikkelingsgebieden in ons land. In deze gebieden deed zich een chronisch tekort aan werkgelegenheid voor. Stimulerende maatregelen van overheidswege, zoals het verlenen van faciliteiten voor industrievestiging of -uitbreiding in deze gebieden, en begeleidende maatregelen op sociaal en cultureel terrein, beoogden het scheppen van een ruimere werkgelegenheid en een grotere welvaart. In dit gewest werd het gebied van Noord-Oost Overijssel, omvattende de gemeenten Hardenberg, Den Ham, Avereest, Vriezenveen en Gramsbergen, als ontwikkelingsgebied aangewezen. Hiervan werden Hardenberg, Den Ham (Vroomshoop) en Avereest (Dedemsvaart) aangewezen als te stimuleren kernen.

In de Zesde Industrialisatienota heeft de Regering opnieuw de te volgen koers voor de komende jaren uitgezet. Het beginsel van een sterkere regionale concentratie treedt hierbij meer op de voorgrond dan voorheen. Het jongste beleid is erop gericht door spreiding van de industriële werkgelegenheid over een aantal door de Minister van Economische Zaken aangewezen ontwikkelingskernen, de in een aantal probleemgebieden aanwezige, of dreigende structurele werkloosheid op te heffen, c.q. te voorkomen en het vertrekoverschot dat zich in verschillende probleemgebieden voordoet, tot staan te brengen. Bovendien is één van de doelstellingen van het nieuwe beleid een tegenwicht te scheppen tegen de zuigkracht van het Westen. De grote aantrekkingskracht van het Westen voor de industrie is gelegen in de aanwezigheid van gunstiger vestigingsfactoren. Doel van de in het raam van het nieuwe industrialisatiebeleid te treffen maatregelen is tevens de concurrentiepositie ten opzichte van het Westen des lands te versterken.

Als probleemgebieden in Overijssel heeft de Regering, na overleg met het provinciaal bestuur, aangewezen het gebied van Noord-Oost Overijssel, alsmede Noord-West Overijssel. Als te stimuleren kernen, welke voor bijzondere faciliteiten op het punt van de industrievestiging en extra voorzieningen in de culturele en maatschappelijke sector in aanmerking komen, zijn aangewezen de plaatsen Zwolle als kern van primaire orde, en Hardenberg en Kampen als secundaire kernen.

Welke bestuurlijke aspecten, bezien vanuit provinciaal

standpunt, zijn aan het nieuwe beleid verbonden met betrekking tot de problematiek, zoals die zich momenteel in Overijssel voordoet op het gebied van de werkgelegenheid en met betrekking tot de plaats van Overijssel in nationaal verband? De doelstelling van het nieuwe beleid is, zoals gezegd, tweeledig, nl. het scheppen van werkgelegenheid in de probleemgebieden en het creëren van een tegenwicht tegen de zuigkracht van het Westen. Deze twee doeleinden zijn moeilijk verenigbaar bij de thans uitgestippelde politiek, waarbij met het aantal kernen, met name in de noordelijke provincies, zeer kwistig is gestrooid. Het nieuwe beleid kan weliswaar een bijdrage leveren voor de oplossing van het vraagstuk van de werkgelegenheid in de probleemgebieden en stimulerend werken ten aanzien van het scheppen van een gunstiger industrieel klimaat, doch een wezenlijke bijdrage voor de problematiek van de overbevolking van het Westen kan hiervan nauwelijks worden verwacht. Hiervoor is concentratie in enkele uitstekend te outilleren kernen van betekenende omvang noodzakelijk. Alleen met enkele zodanige kernen zal overig Nederland kunnen wedijveren met de centra in het Westen des lands.

Wat betekent de aanwijzing van de drie kernen voor de situatie in Overijssel? In afwijking van de visie van het provinciaal bestuur met betrekking tot de ontwikkeling van Noord-West Overijssel, heeft de Minister van Economische Zaken de gemeente Steenwijk niet aangewezen als te stimuleren kern. Wel is het gebied van Noord-West Overijssel tot probleemgebied verklaard. Als voornaamste

overweging voor de niet aanwijzing van een kern in dit gebied heeft gegolden de aanwezigheid van de dichtbij dit gebied gelegen kernen Meppel en Wollega. Het provinciaal bestuur is het met deze zienswijze van de Minister in het geheel niet eens. De Staten van Overijssel hebben zich in hun vergadering van 18 december 1959 volledig achter de mening van het College van Gedeputeerde Staten gesteld en de Minister van Economische Zaken verzocht Steenwijk alsnog als kern aan te wijzen.

Voor het werkgelegenheidsvraagstuk in Noord-West Overijssel bieden de rondom dit probleemgebied aangewezen kernen geen afdoende oplossing, omdat in verband met de minder goede verkeersverbindingen in dit gebied, de afstand tot deze kernen te groot moet worden genoemd. Bovenal echter, omdat naar streek, bevolkingsopbouw en leefgewoonten Noord-West Overijssel een afzonderlijk gebied vormt, waarvan Steenwijk typisch de kern vormt. Kortom, hier heerst een situatie die geen enkele aansluiting biedt aan Meppel, Wollega en omgeving. Het vertrekoverschot zal op deze wijze dan ook niet tot staan worden gebracht. Bovendien zijn de maatregelen welke in het sociale en culturele vlak als begeleiding van het industrialisatiegebied zijn aangekondigd volledig ondergeschikt gemaakt aan het economisch beleid. Dit betekent dat in hoofdzaak de te stimuleren kernen van de eerste en de tweede orde van deze maatregelen zullen gaan profiteren, waardoor Noord-West Overijssel ook wat dit betreft tussen twee stoelen dreigt te vallen.

De betekenis van de aanwijzing van Noord-West Over-

(Advertentie)

A^o. 1788.
N°. 109

AMSTERDAMSCH E

WORD UITGEGEVEN BY

MAANDAG

EXTRA-COURANT.

HENDRIK LINSEN.

DEN 8 SEPTEMBER.

AMSTERDAM den 5 September. „ In onze twee voerg. au-
den van den 2 en 4 dezer, gaven wy den LEEZER eene
„ *Korte Schets* van het een en ander, waar mede de z. z.
„ STADS REGERING, het verblyf van HANNE DOORLUCITIGE
„ EN KONINGLYKE HOOGHEDEN, binnen onze Vest u
„ getracht heeft, op allerlei wyze, te verangenaamen. Het
„ VOLK, de BURGERS en INGEZETENEN van deze Stadt, van
„ allerlei rang en stand, h
„ de onweerspreeklykste
„ landse trauw en ho
„ WETTIGE OVERII
„ kunnē Aanspraak aan
„ Eeuwen geleden, reed
„ lyk en wy zyn 'er v
„ onze gegeven *Schets* n
„ gen aan te vullen, wel
„ gegren zyn en verzeld
„ „ Zo ras men onder
„ dat de ERFSTADHO
„ herwaards stond te do
„ dat zulks eene ware
„ oorzaakte in elk geed
„ VORST, door bewyz
„ tuigen, dat de WAARH
„ van GODSDIENST en Vry
„ rechtaarigheden, 11
„ LYK HUIS aangedaan
„ schreife zig ook onder anderen daar door, dat *Zondag Morgen*
„ den 31 Augustus, een merklyk meer dan gewoon getal Schulten
„ naar *Haarlem* vertrok en vele menige Rynlieden denzelfden

„ zels eenigermate het gebalder van 't G. schut verdoofd h. b.
„ ben; reeds gedurende den ganschen dag waren *vergenegen* en
„ *bijelchap* algemeen; 't *Wispelvoeren* V. pronkte met keur
„ van *Vlaeger*, in top gehaald, en zulks zag men ook van min-
„ dere *Vaarvulgen*. In de Stad, vooral der Zeeuwsehe Schulten,
„ in de *Piinsse Gragt* liggende. — Na het eerste betoon
„ van 's Volks vreugde, hoerschte voor dien Avond *verders*

DE ECONOMOON EN DE BERICHTGEVING

De berichtgeving anno 1788 bood weinig economisch nieuws. Plaatselijke gebeurtenissen waren toen nog aanleiding tot een „extra-courant“

Onze eeuw geeft daarentegen een geheel ander beeld te zien en berichten op

financieel-economisch terrein verschijnen dagelijks.

Ook De Twentsche Bank heeft haar eigen actuele berichtgeving op zakelijk en financieel terrein. Onze kantoren verschaffen U hierover gaarne nadere inlichtingen

DE TWENTSCHE BANK

160 kantoren in Nederland

„ gemaklyk te maken, verdienen den dankbaren lof der Ingezetenen.
„ By het uitslappen uit de K. ketten, werd het Hoog. Gezelschap
„ door de bovengenoemde twee Heeren, principieel. De Haer

„ „

ijssel als probleemgebied wordt hierdoor van weinig betekenis voor de oplossing van de problematiek in dit deel van de provincie. Het provinciaal bestuur heeft in samenwerking met de gemeenten uit dit gebied een Streekraad voor Noord-West Overijssel ingesteld, met als doel te komen tot een geïntegreerde aanpak van de moeilijkheden waarmede deze streek te kampen heeft. Het werk van deze Raad zal echter veel minder effectief kunnen zijn, indien de Rijksoverheid niet bereid is stimulerende maatregelen voor dit gebied te treffen. Voor de ontwikkeling en verheffing van dit gebied is aanwijzing van Steenwijk, de centrumgemeente van Noord-West Overijssel, tot ontwikkelingskern noodzakelijk.

Aangezien in andere bijdragen in dit nummer meer in het bijzonder zal worden ingegaan op de betekenis welke verkeersvoorzieningen, het streekplanwerk en maatregelen in de sociale en culturele sector voor het industrialisatieproces in deze provincie inhouden, zal hieraan, hoewel er belangrijke bestuurlijke aspecten aan zijn verbonden, hier thans geen verdere aandacht worden geschonken.

De aanwijzing van de drie kernen Zwolle, Hardenberg en Kampen is voor de verdere industrialisering van Noord-Oost Overijssel en het gebied van Zwolle-Kampen van groot belang. Dit betekent echter niet dat hiermede een oplossing kan worden verkregen voor het vraagstuk van het scheppen van voldoende werkgelegenheid voor de Overijsselse bevolking in de nabije toekomst. Daarnaast blijft nog de vraag bestaan op welke wijze de provincie Overijssel zelf een bijdrage kan vormen voor de ontlasting van het Westen.

Het provinciaal bestuur heeft in een tweetal rapporten t.w. het urgentieplan industrievestiging en het introductierapport: „Om de toekomst van Overijssel” zijn visie over deze vragen gegeven en richtlijnen opgesteld voor het toekomstig beleid op het terrein van de verdere industrialisatie van dit gewest. In beide rapporten is er van uit gegaan dat Overijssel niet alleen werkgelegenheid voor de eigen bevolking dient te verschaffen, doch tevens een bijdrage kan en dient te leveren in het kader van een verdere spreiding van de industrie over ons land. De ligging van Overijssel en de vooraanstaande positie, welke deze provincie steeds heeft ingenomen op industrieel gebied maken deze provincie daartoe bijzonder geschikt. In het urgentieprogramma industrievestiging is op grond van een aantal objectieve factoren nagegaan welke plaatsen het meest geschikt zijn om een bijdrage te leveren voor de verdere industrialisering van dit gewest. Hierbij is een indeling gemaakt van kernen van de eerste orde, t.w. de Twentse steden, Deventer en Zwolle, kernen van de tweede orde, nl. Hardenberg, Kampen en Steenwijk, en de overige kernen.

Dit plan dient als richtlijn voor het provinciaal bestuur bij het voeren van zijn industrialisatiebeleid. Alleen reeds voor wat betreft het scheppen van voldoende werkgelegenheid voor de eigen bevolking staat Overijssel voor een grote opgave. Naast de natuurlijke bevolkingsaanwas is hierbij van betekenis de afnemende werkgelegenheid in de landbouw en de omstandigheid dat de werkgelegenheid in de textielindustrie weinig expansiemogelijkheid meer biedt. Dit laatste is uiteraard in het bijzonder voor de situatie in Twente van belang.

De hierboven genoemde kernen van de eerste orde, kunnen naast het verschaffen van werkgelegenheid aan de eigen bevolking tevens een belangrijke rol vervullen in het kader van de industrijspreiding op nationaal niveau. Ter versterking van de concurrentieverhouding ten opzichte

U kunt Uw beleggingsrisico

verdelen over ruim 150 vooraanstaande
ondernemingen

N.V. VEREENIGD BEZIT VAN 1894

BELEGGINGSMAATSCHAPPIJ
WESTERSINGEL 84 - ROTTERDAM

(Advertentie)

van het Westen des lands zal echter een aantal maatregelen nodig zijn, zoals het scheppen van betere verkeersverbindingen, alsmede uitbreiding van de ruimtelijke, sociale en culturele voorzieningen. Deze plaatsen zullen een meer typisch stedelijk karakter met een daarbij passend verzorgingsniveau dienen te verkrijgen. Het is nl. gebleken dat, hoewel de bedrijfskosten in de grote centra boven het landelijk gemiddelde liggen, deze centra toch de meeste aantrekkingskracht blijken uit te oefenen. Dit verschijnsel duidt op de grote betekenis welke in ondernemerskringen wordt toegekend aan de zogenaamde secundaire vestigingsfactoren¹⁾. Verbetering van de infrastructuur is derhalve geboden.

In het introductierapport is een aantal maatregelen aangegeven o.a. op verkeersgebied, alsmede sociale en culturele voorzieningen, voorzieningen op het gebied van de woningbouw, stadssanering, recreatie, welke noodzakelijk moeten worden gegaan om de kernen van de eerste orde te brengen op een zodanig niveau, dat zij werkelijk een tegenwicht kunnen vormen tegen de zuigkracht van het Westen des lands.

Ten slotte dient nog enige aandacht te worden besteed aan een tweetal besluiten van het provinciaal bestuur, welke zijn gericht op een verdere industriële expansie in dit gewest. Een van deze maatregelen is de aanstelling van een provinciale industrieadviseur wiens taak het is de bestaande en nieuwe industriële vestigingen zomede het provinciaal bestuur in hun relaties over en weer van dienst te zijn. De andere maatregel beoogt de aantrekkingskracht van een aantal Overijsselse gemeenten voor de ondernemers te vergroten door middel van het op voorraad bouwen van industriehallen door de gemeenten. Het provinciaal bestuur heeft een regeling vastgesteld waarbij de provincie zich garant stelt voor 50 pCt. van de door de gemeenten te lijden verliezen als gevolg van het leegstaan van op voorraad gebouwde industriehallen. Met betrekking tot het maximum-bedrag per jaar te besteden voor de bouw van dergelijke hallen is een limiet gesteld van f. 500.000.

Overijssel ziet zich in de komende tientallen jaren op het terrein van de industrialisatie voor een zware opgave gesteld. Het wil er echter met kracht naar streven haar vooraanstaande positie op dit terrein te behouden, te behouden niet alleen, maar, waar mogelijk, tevens te verbreden en te verdiepen ten dienste van de gehele Nederlandse samenleving.

Hengelo.

G. J. STEGGINK.

¹⁾ Zie: Prof. Dr. L. H. Klaassen: „Regionale welvaartsverschillen en regionale politiek”.

GEMEENTE STEENWIJK

Nieuwe, goedkope terreinen wachten op de vestiging van middelgrote en kleine industrie.

★

Lage tarieven voor aardgas en elektriciteit maken vestiging aantrekkelijk.

★

Trein-uurdienst en autobuslijndiensten in alle richtingen.

★

Rechtstreeks vrachtvervoer naar alle grote plaatsen.

★

Prachtige omgeving met een ongekende variatie in bos en hei, water en wei.

★

Steenwijk, gelegen aan groot vaarwater, rijks- en provinciale wegen, heeft het juiste klimaat!

Vraagt inlichtingen bij het gemeentebestuur inzake:

arbeidskrachten

woningen

ontspanning

onderwijs

en uw andere wensen.

**Steenwijk, verzorgingscentrum
en koopstad van noord-west-overijssel.**

De landbouw in Overijssel

De landbouw is in sommige delen van Overijssel, bijv. in het midden en het noord-oosten, nog altijd de belangrijkste sector van het economisch leven. Van de totale mannelijke beroepsbevolking in deze provincie vindt echter slechts 20 pCt. zijn hoofdberoep in de landbouw. Men kan Overijssel dan ook geen agrarische provincie noemen. De industrie in Twente, en ook die langs de IJssel, bepaalt in sterke mate het karakter en de werkgelegenheid. Momenteel zijn in geen enkele provincie procentueel zoveel arbeiders in de stuwende industrie werkzaam, als hier, nl. 150 per 1.000 inwoners. De onvoldoende werkgelegenheid in de landbouw op de schrale zandgronden in Twente bood reeds in de vorige eeuw de mogelijkheid voor een aanzet van de industriële ontwikkeling (katoen). Na 1900 heeft de verdere ontwikkeling van de industrie (metaal) in belangrijke mate de steeds groeiende bevolkingsoverschotten van het platteland werkgelegenheid geboden. De generatiedruk is op de landbouwbedrijven, rond deze industriesteden, aanzienlijk geringer, dan elders in de provincie. Het vertrekoverschot vanuit Overijssel naar het Westen was en is beperkt en wordt ruim gecompenseerd door vestiging in deze provincie vanuit de drie noordelijke provincies.

Ofschoon dit gewest geen overwegend agrarisch karakter meer heeft, is de landbouw er toch nog altijd zeer belangrijk. Op bijna 9,5 pCt. van het Nederlandse cultuurland hier wordt o.a. 13 pCt. van de totale Nederlandse melkveestapel gehouden, terwijl van de totale varkens- en kippenstapel ca. 12 pCt. op bedrijven in deze provincie voorkomt. Het areaal cultuurland steeg de laatste vijftig jaar van 160.000 ha tot bijna 240.000 ha. Van de nog resterende 25 pCt. van de bodemoppervlakte — overwegend bos, water en woeste grond — kan weinig meer ontgonnen worden. De bekende rijkdom aan natuurschoon en de mogelijkheden voor de recreatie schuilen in deze overblijvende 25 pCt. van het totale Overijsselse bodemareaal. Het aantal landbouwbedrijven bedraagt momenteel ongeveer 27.000, terwijl er ca. 48.000 mannelijke beroeps personen in deze sector werkzaam zijn. De cultuurgronden van Overijssel variëren sterk in bodemgesteldheid en kwaliteit: men vindt er kleigronden langs de IJssel en op het Kampereiland, laagveen in noord-west Overijssel, dalgronden in noord-oost Overijssel en zandgronden in grote variatie in het midden en oosten van deze provincie. Daardoor wisselen ook de bedrijfstypen sterk; naast speciale weide- en veenkoloniale landbouwbedrijven treft men er echter overwegend het gemengde kleine bedrijf aan.

In geen enkele provincie is het aantal bedrijven, dat door de eigenaren zelf wordt geëxploiteerd zo groot als in Overijssel (ruim 60 pCt.). Meer dan 85 pCt. van de landbouwbedrijven in Overijssel zijn gezinsbedrijven, waar de boer — op de grotere soms bijgestaan door 1 of 2 zoons — alle arbeid zelf verricht. Het aantal landarbeiders in Overijssel is beperkt. De economische reactie van deze gezinsbedrijven, waar ondernemersbeloning en arbeidsloon naar dezelfde persoon toevloeien, op bijv. lage prijzen van de produkten is vaak geheel anders dan die van grotere landbouwbedrijven, waar met vreemde arbeidskrachten wordt gewerkt. Hun aanpassings- en weerstandsvermogen — ook bij crisis — is zeer aanzienlijk. Bij lage prijzen zal men op deze gezinsbedrijven vaak de produktie

opvoeren en meer uren gaan werken, om op die wijze toch nog een matig inkomen te winnen. Het ondernemersinkomen is op deze gezinsbedrijven veelal gering of niet bekend.

De vroegere afgeslotenheid — met een bedrijfsvoering gericht op zelfvoorziening — behoort volledig tot het verleden. Wel is de bedrijfsvoering dikwijls traditioneel en gebaseerd op vanouds bekende schema's. De kwaliteit van de bodem, de onvoldoende waterbeheersing en de slechte verkaveling en ontsluiting werken deze traditionele bedrijfsstijl in de hand. Specialisatie komt nog maar in beperkte mate voor. De gemiddelde bedrijfsgrootte van het gemengde bedrijf is ongeveer 9 ha. De eigen bodemproductie op deze bedrijven wordt zeer aanzienlijk opgevoerd door de aankoop van grote hoeveelheden meststoffen. Daarnaast worden jaarlijks ten bate van het rundvee, de varkens en de kippen voor vele tientallen miljoenen guldens veevoer van elders op deze bedrijven aangevoerd (étagebedrijven). Zowel de aankoop van grondstoffen als de verwerking en verkoop van de produkten geschiedt veelal coöperatief. Een groot aantal coöperatieve aan- en verkooporganisaties en verwerkingsbedrijven verzorgt voor deze kleinere landbouwers het leeuwedeel van de agrarische handel.

Of deze ontwikkelingsgang een gunstige dan wel een ongunstige invloed heeft op het ondernemersbewustzijn en het zelfstandig wijzigen van de bedrijfsvoering op deze kleine gemengde bedrijven is moeilijk vast te stellen. Zeker is, dat de invloed van de coöperatieve organisaties en de landbouwvoorlichting zeer aanzienlijk is op de leiders van deze kleine landbouwbedrijven. Onder hun invloed komen bepaalde wijzigingen (bijv. kippenhouderij) soms snel tot stand. Technisch staat de landbouwproductie van deze kleine bedrijven doorgaans op goed peil. De ontwikkeling van de jongere generatie is in het algemeen ook goed. Er zijn sinds vele jaren ruim voldoende landbouwscholen en -cursussen en het overgrote deel van de jongeren heeft deze dan ook gevolgd. Helaas is het aantal bedrijfshoofden boven de 65 jaar nogal aanzienlijk en de ontwikkeling en kennis is bij deze ouderen soms gering.

De Overijsselse landbouw in zijn vele variaties overziend moet men constateren, dat de technische kwaliteit van zijn produktie zo ongeveer op het gemiddelde niveau van de Nederlandse landbouw staat en internationaal gezien een goed figuur slaat. Tegelijk moet men vaststellen, dat deze technisch hoogstaande produktie op zeer vele bedrijven toch maar een matig economisch rendement levert, omdat de produktiekosten algemeen wat hoger liggen, dan het landelijk gemiddelde. Uit de L.-E.I.-rapporten komt dit telkenjare weer naar voren. Deze hogere produktiekosten worden veelal en overwegend veroorzaakt door de matige kwaliteit van de grond (herontginning is nodig), de slechte verkaveling, het versnipperd grondgebruik en de veelal onvoldoende waterbeheersing en ontsluiting. In sommige gevallen is ook de onjuiste interne bedrijfsstructuur hiervan mede de oorzaak. Op vele kleine landbouwbedrijven — 70 pCt. heeft een oppervlakte van minder dan 10 ha — is onvoldoende grond of bedrijfskapitaal of een wat te ruime arbeidsbezetting aanwezig. Naast dit specifieke Overijsselse probleem van de slechte infrastructuur en van de wat hoge produktiekosten speelt bij

de landbouw in deze provincie natuurlijk ook het centrale probleem van de gehele Nederlandse landbouw: de snelle opvoering van de arbeidsproductiviteit. Tegelijk blijven de vraagstukken van garantie- en prijsbeleid en internationale afzet hier voortdurend actueel, omdat een belangrijk deel van de landbouwproductie in deze provincie — boter, kaas, bacon en eieren — op de internationale markt moet worden geplaatst.

Om bij de landbouw in Overijssel — en speciaal bij de landbouwers op de kleine bedrijven — de belemmeringen voor kostprijsverlaging weg te nemen en hun de mogelijkheid te bieden de arbeidsproductiviteit op te voeren, zullen in de komende jaren vele maatregelen — ten dele door de Overheid ten dele door de landbouwers zelve — genomen moeten worden. Eensdeels zullen het maatregelen zijn ter verbetering van de infrastructuur van de diverse gebieden, anderdeels zijn het maatregelen die binnen de bedrijven en de bedrijfsvoering individueel moeten worden getroffen. De waterbeheersing, de aanleg van goede landwegen, de verbetering van de verkaveling en de vestiging van nieuwe industriëen zullen streeksgewijs knelpunten kunnen wegnemen. De bedrijfsvergroting, de afstoting van overtollige arbeidskrachten, de ruimere investering in bedrijfsgebouwen en bedrijfsinventaris en dergelijke zullen door de landbouwers zelf — individueel — ter hand moeten worden genomen. Dikwijls zal men vele van de laatste groep van maatregelen niet eerder kunnen aanvatten dan nadat de infrastructuur van de streek aanzienlijk is verbeterd.

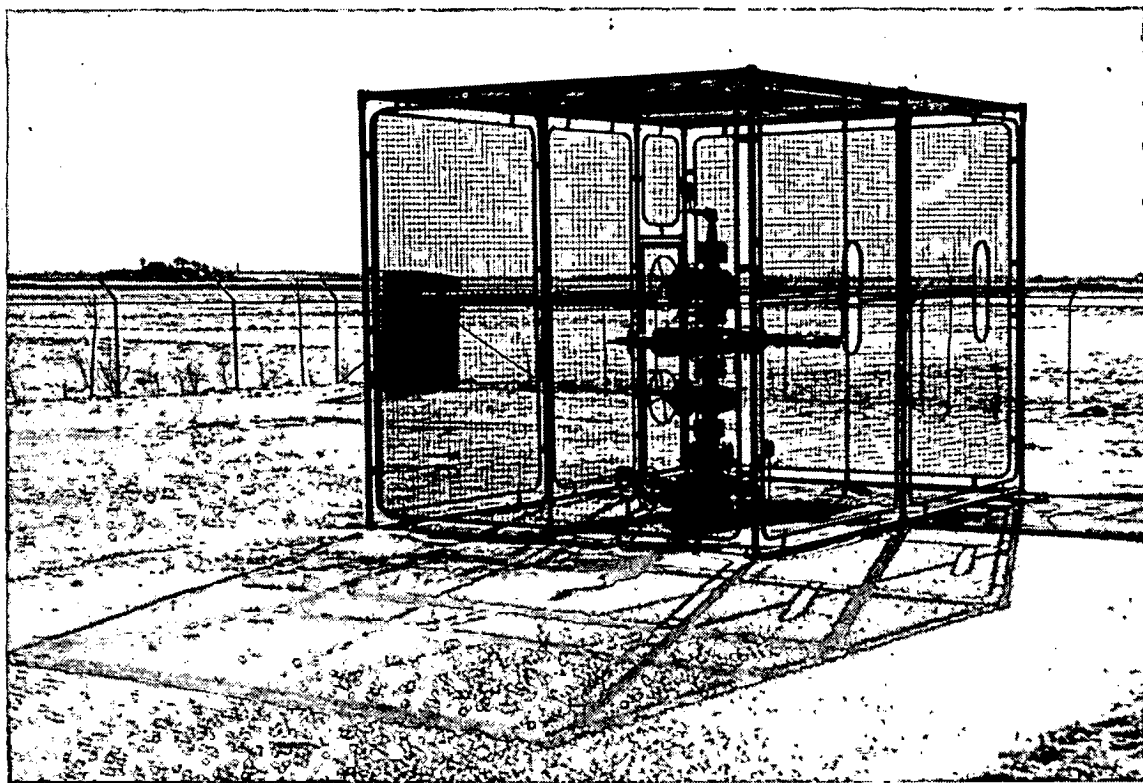
De minder goede infrastructuur van het platteland in Overijssel is een van de meest ernstige knelpunten voor de

verdere ontwikkeling en rendementverbetering van de landbouw in deze provincie. Bestuurlijk is een modernisering van het waterschapswezen in deze provincie aangevat en hopelijk krijgt dit binnenkort over de gehele provincie haar beslag. De vele kleine waterschappen zijn ondergebracht in enkele grotere. Daarmee is wel de grondslag gelegd voor de juiste waterbeheersing, maar de uitvoering van vele kostbare waterstaatkundige werken — grotendeels afhankelijk van de toezegging van voldoende subsidie — moet in vele delen van de provincie nog beginnen. De plannen van waterschappen en cultuurtechnische dienst t.a.v. waterafvoer en watertoevoer, waterzuivering enz. vragen in de komende jaren vele tientallen miljoenen gulden. Het tempo van uitvoering van deze waterstaatkundige werken is beslissend voor de toekomstige ontwikkeling van de landbouw. Daarnaast en tegelijkertijd zullen voor bijna alle cultuurgronden ruilverkavelingen moeten worden doorgevoerd. In het enige tijd geleden verschenen Landbouwrapport II van het Provinciaal Bestuur in Overijssel wordt vermeld, dat ruim 20.000 ha reeds via ruilverkavelingen is verbeterd, dat momenteel ca. 35.000 ha in bewerking is en nog voor bijna 200.000 ha de aanvraag is ingediend.

Een nieuwe kavelindeling, met aanleg van goede moderne landwegen en herontginning, met verplaatsing van boerderijen en bedrijfsvergroting zal de mogelijkheid moeten scheppen voor snelle mechanisatie en de gewenste rationalisatie. Er moeten mogelijkheden geschapen worden voor een nieuwe bedrijfsstructuur en specialisatie. Een globale schatting van de manweken arbeid nodig voor al dit soort

(Advertentie)

N.V. NEDERLANDSE AARDOLIE MAATSCHAPPIJ

GASPUT IN DE PROVINCIE OVERIJSSSEL

werk komt tot een totaal cijfer van ca. 15 mln. manweken. Om dan ook via deze noodzakelijke verbetering van de infrastructuur de grondslag te leggen voor een volkomen moderne landbouw met lage kostprijs en hoge arbeidsproductiviteit, zullen zeer aanzienlijke bedragen door Overheid en bedrijven moeten worden geïnvesteerd. Met grote belangstelling wordt in Overijssel daarom uitgezien naar de beslissing, die de Regering binnenkort gaat nemen t.a.v. het „Meerjarenplan voor ruilverkavelingen”. Zal de landbouw in Overijssel twintig, dertig of nog meer jaren moeten wachten op goede verkaveling, wegen en waterbeheersing?

Het probleem van de kleine landbouwbedrijven en de beperkte mogelijkheden op deze bedrijfjes — met het verschijnen van het rapport Hofstee weer sterk naar voren gehaald — heeft ook in deze provincie sinds jaren de volle aandacht. Ruim 70 pCt. van de landbouwbedrijven hier is immers kleiner dan 10 ha. Sommige landbouwers zullen vrijwillig kunnen worden overgeplaatst naar de nieuwe IJsselmeerpolders en anderen — vooral ouderen — zullen kunnen worden uitgekocht. Met de op deze wijze vrijkomende cultuurgrond kan van een derde categorie het bedrijfje worden vergroot, doch de overblijvende vierde groep met beperkte oppervlakte cultuurgrond — waarschijnlijk veruit de grootste groep — zal door sterke intensivering en het houden van meer varkens en kippen de arbeidsproductiviteit moeten opvoeren.

Het boven geschetste proces is op gang. Sinds 1947 verminderde het aantal kleine bedrijven reeds met meer dan 1.000, terwijl er in diezelfde tijd ongeveer 5.000 mannelijke arbeidskrachten afvloeiden. Deze intensivering van vele en vrijwillige opheffing, verplaatsing en vergroting van andere kleine bedrijven zal alleen mogelijk zijn bij een snelle verdere industriële ontwikkeling van geheel Overijssel. Tegelijk biedt deze industrialisatie de overvloedigheid voor de regelmatige afvloeiing van de overtollige arbeidskrachten op de landbouwbedrijven en tevens voor het noodzakelijke vertrek van ca. 60 tot 70 pCt. van op het platteland geborenen, die er geen werk zullen vinden.

De aanwijzing van Zwolle, Kampen en Hardenberg — waarom ook niet Steenwijk? — als industriële ontwikkelingskernen is voor de landbouw zeer belangrijk. Minstens zo belangrijk is, dat de bestaande oude industriekernen in Twente en langs de IJssel voldoende mogelijkheden voor uitbreiding worden geboden. Verplaatsing van industrieën van oude naar nieuwe kernen — zoals nu wel voorkomt! — brengt voor het totaal in deze provincie geen verruiming van de werkgelegenheid. De Regering zal erop dienen toe te zien, dat verplaatsing van industrie binnen deze provincie niet gelijk wordt gesteld met nieuwe vestiging.

De structuurwijziging, die op de kleine landbouwbedrijven noodzakelijk is, om de arbeidsproductiviteit op te voeren en de produktiekosten te doen dalen, vraagt allereerst de geleidelijke en vlotte afvoer van overtollige arbeidskrachten door verdergaande industrialisatie in de omgeving. Vervolgens is ruime kapitaalsinvestering ten bate van de uitbreiding van sommige en de intensivering van vele van deze bedrijven nodig. Natuurlijk zal bij de verbetering van de infrastructuur ook ernstig aandacht geschonken moeten worden aan vermindering van het totaal aantal kleine bedrijven op basis van vrijwilligheid, doch vele bedrijven van rond 10 ha zullen door ruime kapitaalsaanwending en intensivering een goed rendement kunnen leveren, indien de afzet van hun exportprodukten op de buitenlandse markten mogelijk blijft. Juist voor deze middel-

grote gezinsbedrijven is de ontwikkeling van de Benelux Unie en E.E.G. van uiterst grote betekenis. De ontwikkelingskansen van deze gezinsbedrijven hangen ten nauwste samen met een verdergaande liberalisering van de internationale handel.

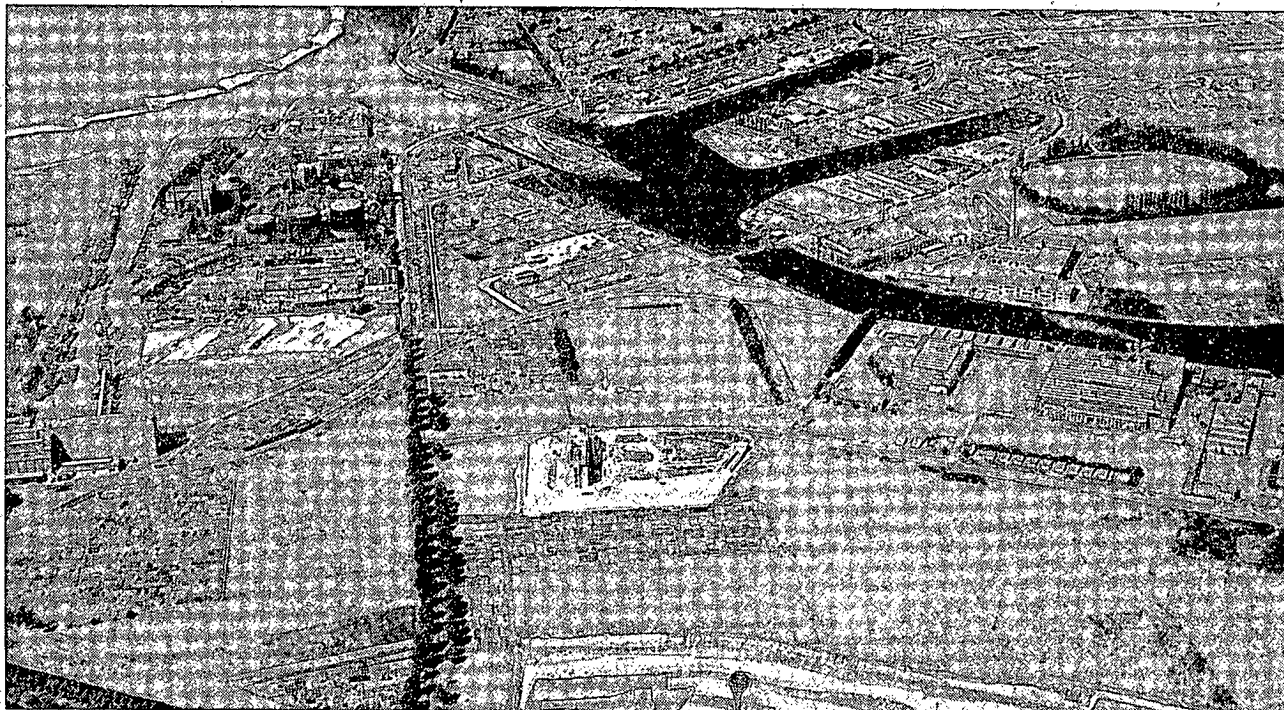
Juist omdat het gezinsbedrijf van 7 tot 12 ha economisch zo uiterst elastisch is en groot aanpassingsvermogen heeft, zal men deze in belangrijke mate moeten handhaven en intensiveren. Deze bedrijven zijn het vooral, die een groot deel produceren van het agrarisch exportpakket. Of men t.a.v. de vele bedrijfjes beneden 5 ha, die zeer vaak nevenbedrijfjes zijn naast hoofdwerkzaamheid van de eigenaar in industrie of verzorgende diensten, extra maatregelen moet treffen om ze vrijwillig op te heffen, waag ik te betwijfelen. Met een stijgende welvaart verminderen zij in omvang en aantal — dat bleek reeds — en de totale omvang van de produktie op deze bedrijfjes is beperkt. Zij vervulden van oudsher echter in deze provincie een belangrijke rol, omdat zij de overgang van landbouw naar industrie vergemakkelijkten en deze beide sectoren van het economisch leven dichter bij elkaar brachten. Mogelijk kunnen ze in de toekomst bij arbeidstijdverkorting — op het gebied der vrije tijdsbesteding — een belangrijke rol spelen. Ook voor de ontwikkeling van de tuinbouw, die overigens in Overijssel nog maar uiterst bescheiden wordt beoefend — IJsselmuiden, Dedemsvaart — bieden zij ontwikkelingskansen.

De bedrijfsgebouwen en inventaris zijn in de laatste vijfendertig jaar op zeer veel landbouwbedrijven onvoldoende gemoderniseerd. Belangrijke investeringen zijn in de komende jaren noodzakelijk. Het aanwezige kapitaal is voor een onevenredig groot deel vastgelegd in bodem en gebouwen en het vlottend bedrijfskapitaal is op vele gezinsbedrijven onvoldoende voor een goede, verantwoorde bedrijfsvoering. Langlopende kredieten tegen matige rente zijn vooreerst in ruime mate nodig om op vele bedrijven tot betere bedrijfsresultaten en opvoering van de arbeidsproductiviteit te geraken. Het Borgstellingsfonds — enkele jaren geleden door de Regering in het leven geroepen — zal in Overijssel aanzienlijk ruimer armslag moeten hebben om voldoende kansen te bieden. De kredietvoorziening zal mede bepalen of de nodige structuurwijzigingen in de Overijsselse landbouw in de komende jaren vlot verlopen. De overgang naar nieuwe bedrijfssystemen en de wijzigingen in de bedrijfsvoering worden sterk afgeremd, doordat van oudsher de bedrijven weinig kapitaalintensief, doch wel sterk arbeidsintensief waren. De arbeidsbezetting vermindert op de bedrijven, doch de daarmee gepaard gaande noodzaak van ruimer kapitaalaanwending wordt op vele landbouwbedrijven nog te weinig begrepen. In sommige gevallen is men ook onmachtig om zelfstandig het benodigde kapitaal aan te trekken. Overheid en boerenlembanken zullen in de komende jaren extra hulp moeten bieden.

De landbouw in Overijssel staat technisch op een voldoende hoog peil en de ontwikkeling van de jongere generatie op het platteland is goed. Het rendement van de bedrijven is echter beperkt en de opvoering van de arbeidsproductiviteit wordt door meerdere knelpunten sterk geremd. Verbetering van de infrastructuur en ruime beschikbaarstelling van kapitaal zal naast verdergaande industrialisatie nodig zijn, om het platteland in Overijssel zijn kansen te bieden. Het ontwikkelingstempo is in sterke mate afhankelijk van de hulp, die de Overheid biedt.

Oldenzaal.

B. A. A. ENGELBERTINK.

deventer

- *De belangrijke handels- en industriestad aan de IJssel*
- *85 ha industrieterrein, gelegen aan groot vaarwater*
- *Havens met constant waterpeil*
- *Spoorverbindingen met het net van de Nederlandsche Spoorwegen*
- *Knooppunt van weg- en spoorverbindingen*
- *Grote keuze van onderwijsinstellingen*
- *Levendige stad met veel vertier, goede hotels en een nieuwe schouwburg*

In opdracht van het gemeentebestuur is door het Nederlandsch Economisch Instituut te Rotterdam en de heer D. Zuiderhoek, stedenbouwkundige te Baarn, een plan ontworpen, dat voorziet in de uitgroei van Deventer tot een stad van 250.000 inwoners. In dit plan is onder meer een terrein gereserveerd voor een in Deventer te vestigen universiteit.

Inlichtingen omtrent industrievestiging:

BEDRIJF VAN OPENBARE WERKEN, Polstraat 14, DEVENTER

(Advertentie)

De ontwikkeling van de industriële werkgelegenheid na de oorlog

Overijssel, sterk geïndustrialiseerde provincie.

Overijssel is één der meest geïndustrialiseerde provincies van Nederland, niet alleen op het ogenblik, doch reeds gedurende een lange reeks van jaren. Al bij de beroepstelling van 1930 kwam Overijssel met 48,6 pCt. van de totale beroepsbevolking, werkend in de nijverheid, als sterkst geïndustrialiseerde Nederlandse provincie uit de bus. Ook bij de volgende beroepstelling, in 1947, behoorde Overijssel met 41,2 pCt. tot de in dit opzicht hoogst genoteerde provincies, maar het percentage van Noord-Brabant en Limburg was toen iets hoger. Toen de na-oorlogse opbouw van de industrie — in 1947 had vooral de textielindustrie met gebrek aan grondstoffen te kampen — in Overijssel op gang kwam, werd al spoedig weer de eerste plaats bereikt. Volgens gegevens van de Algemene Industrie Statistiek van het C.B.S. over het jaar 1957 bedroeg het aantal mannen en vrouwen, dat in de Overijsselse bedrijven met meer dan tien man personeel werkzaam was, 138,5 per 1.000 inwoners. De provincie Limburg stond met 136 op de tweede en Noord-Brabant met 130,5 op de derde plaats. In 1958 is het Overijsselse cijfer echter teruggelopen tot nog geen 128 per 1.000 inwoners, waardoor Limburg met 134 — eveneens gedaald — eerste is geworden en Noord-Brabant met 127 (—3,5) derde blijft. Bovengenoemde ontwikkeling hangt niet alleen samen met de structuur van het Overijsselse industriële apparaat, doch ook met andere ontwikkelingen waarop wij nog nader terug zullen komen.

Na-oorlogse ontwikkeling.

Bezien we eerst de na-oorlogse ontwikkeling in cijfers. Omdat de Overijsselse industrie hoofdzakelijk in Twente geconcentreerd is, zijn in onderstaand staatje de totalen voor Twente afzonderlijk vermeld.

Aantal arbeidskrachten in de Overijsselse industrie per 1 juli in de jaren 1948-1959

	1948	1953	1957	1959
Kleding en reiniging	9.733	10.055	11.692	10.807
Metaalindustrie	16.957	20.815	25.941	24.670
Textielindustrie	38.551	45.412	45.269	40.814
Voedings- en genotmiddelen	6.764	7.967	9.193	9.756
Overige industrie	9.367	11.553	14.635	15.182
Totaal	81.372	95.802	106.730	101.229
Aandeel Twente	63.933	73.482	79.675	74.150
in procenten	78,6	76,7	74,7	73,3

Na het jaar 1948, dat nog onder invloed stond van de naweeën van de oorlog, is het aantal arbeidsplaatsen snel gestegen tot in 1953, een ontwikkeling, die doorzette tot 1957. Nadien is er echter een daling van het aantal industriële arbeidskrachten. Bezien we de jaren 1957 en 1959, dan blijkt te zjn verhoogd hoofdzakelijk door de textielindustrie te zjn veroorzaakt, hoewel ook de kleding en reiniging terugloopt en de metaalindustrie evenmin de cijfers van het topjaar 1957 haalt. De overige industriële sectoren — die consumptiegoederen voortbrengen — nemen wel toe en zijn niet zo aan conjunctuurschommelingen onderhevig. Vooral de voedings- en genotmiddelenindustrie geeft een geleidelijke — sterke — groei te zien. In de „ove-

rige” industrie is echter relatief slechts een klein aantal arbeiders werkzaam. De bedrijfsklassen hierin ondergebracht, schommelen om een bezetting van ongeveer 2.000 arbeidskrachten. Hoewel het totale aantal arbeiders dus niet zo bijzonder groot is, is het aandeel van 11,5 pCt. in 1948 gestegen tot 15 pCt. van het totaal in 1959.

Regionale verschuiving.

Naast deze absolute ontwikkeling van de industrie is er ook een regionale verschuiving gaande. Uit de cijfers blijkt, dat het aandeel van Twente langzaam maar zeker afneemt, hoewel dit gebied nog steeds het bolwerk van de Overijsselse industrie blijft. In het volgende overzicht zijn enige cijfers opgenomen omtrent de ontwikkeling en mate van industrialisatie in de verschillende streken van de provincie.

Industriële ontwikkeling in de verschillende streken van Overijssel a)

	1948		1957		1959	
	Arb.	in pro mille van de bevolking	Arb.	in pro mille van de bevolking	Arb.	in pro mille van de bevolking
Almelo e.o.	16.219	150	20.803	168	19.091	148
Hengelo e.o.	16.558	191	22.070	215	21.116	197
Enschede e.o.	31.156	201	36.802	206	33.958	185
Twente	63.933	183	79.675	197	74.165	177
N.W.-Overijssel	984	31	1.355	40	1.455	43
N.O.-Overijssel	1.417	25	2.979	50	3.133	51
IJssel-Vechtdelta	7.662	64	10.456	80	9.604	71
Z.W.-Overijssel	7.376	83	12.265	121	12.869	123
Overig Overijssel....	17.439	59	27.050	83	27.061	81
Overijssel	81.372	126	106.730	145	101.229	134

a) Deze cijfers zijn ontleend aan onze eigen documentatie en -wijken enigszins af van die van de Algemene Industriestatistiek van het C.B.S.

Probleemgebieden.

De totale absolute winst aan industriële arbeidsplaatsen van het gebied buiten Twente, is in de na-oorlogse jaren ongeveer even groot als in Twente, dat toch altijd nog aan $\frac{3}{4}$ van het totale aantal arbeidskrachten werkgelegenheid biedt. Eén en ander wordt ook duidelijk wanneer de bezetting per 1.000 inwoners wordt vergeleken.

De twee minst geïndustrialiseerde gebieden zijn Noord-West en Noord-Oost Overijssel. Noord-West Overijssel met het streekcentrum Steenwijk sluit volledig aan bij Noord-Nederland. Het is een expulsiegebied met gebrek aan werkgelegenheid, waaraan de nabij gelegen Noord-oostpolder niets heeft kunnen veranderen. Integendeel, hij vergroot juist het probleem, want ook de Noordoostpolder gaat langzamerhand een expulsiegebied worden en vraagt om meer werkgelegenheid in andere sectoren dan de landbouw. Het aangrenzende oude land kan hier een taak vervullen.

Nog minder industrie had direct na de oorlog Noord-Oost Overijssel, dat in 1952 tot ontwikkelingsgebied werd verklaard. Dit gebied met structurele werkloosheid sluit eveneens geheel bij het Noorden van het land aan. Hardenberg is thans kerngemeente. Zoals uit de cijfers blijkt is de

De betekenis van de chemische industrie stijgt met de dag. Het immer groeiend aantal chemische stoffen dat wordt toegepast ter bestrijding van plagen in land- en tuinbouw en de steeds wijdere keuze aan geneesmiddelen die de arts ter beschikking staan om zieken te behandelen, bewijzen dit evenzeer als de rol die chemie speelt in tal van andere industrieën. Dagelijks komt ieder van ons letterlijk in aanraking met een schier eindeloze variatie van kunststofproducten, die in het spraakgebruik worden aangeduid met de verzamelnaam plastics. In Zuidwest-Overijssel is Deventer de zetel van een chemisch concern waarvan de belangen op internationale leest zijn geschoeid.

Chemische industrie in Deventer

De chemische sector van de Koninklijke Industriële Maatschappij v/h Noury & Van der Lande N.V. heeft zijn ontstaan te danken aan research op het gebied van oliën en meelveredeling. De aard van de chemische industrie brengt met zich mede dat de vervaardiging van één produkt de fabricage van een keten van neven- en bijprodukten tengevolge heeft. Deze beide feiten, gevoegd bij een gezonde dosis ondernemingslust, hebben het aanzien gegeven aan een chemisch concern met fabrieken in binnen- en buitenland. Een korte beschrijving daarvan past in het kader van dit speciale nummer van E.-S.B. over de provincie Overijssel; omdat Deventer van oudsher de zetel is van het hoofdkantoor en de oudste bedrijven van Noury & Van der Lande.

Het aantal chemische fabrieken dat Noury & Van der Lande in de loop der jaren heeft gesticht, maakt precies een dozijn vol. De eerste chemische fabriek werd niet opgericht in Deventer doch in Roermond. Veel later werd in het daarbij in de buurt gelegen Herkenbosch de „Limburgsche Gist en Spiritusfabriek" in bedrijf gesteld. In Deventer zelf bevinden zich behalve het Hoofdkantoor, het Centrale Laboratorium, het farmaceutische bedrijf „Nourypharma" en de Electrochemische Industrie, de ECI. Ook bevindt zich te Deventer de Exploitatie Maatschappij die zich bezighoudt met de fabricage van chemicaliën voor land- en tuinbouw en een bedrijf dat is gespecialiseerd in de vervaardiging van was- en reinigingsmiddelen. Ook de eigen drukkerij bevindt zich te Deventer.

In het buitenland heeft Noury & Van der Lande in de chemische sector fabrieken in Frankrijk, Duitsland en Groot-Brittannië. De Duitse fabrieken bevinden zich in de grensplaats Emmerik, de Franse fabrieken liggen aan de Oise nabij de historische plaats Compiègne. De fabrieken in Engeland liggen te Gillingham.

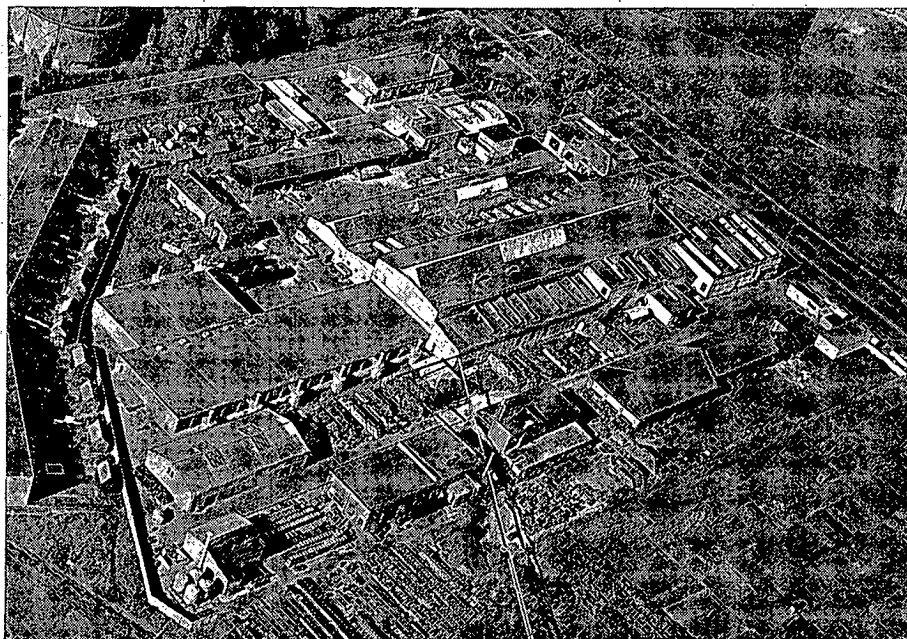
Wij schreven dat het Centrale Laboratorium zich te Deventer bevindt. Ieder der bovengenoemde fabrieken be-

schikt over een eigen bedrijfslaboratorium, dat in nauw contact staat met het Centrale Laboratorium. Het feit dat de chemische sector zijn ontstaan te danken heeft aan research is kenmerkend voor het beleid. Aan research en ontwikkeling van nieuwe produkten wordt de grootste zorg besteed. De bedrijfslaboratoria besteden gelijktijdig de uiterste zorg aan controle op de kwaliteit van bestaande produkten. Dit verklaart deze keten van laboratoria in binnen- en buitenland en is mede een verklaring voor de groei van het concern.

De meeste chemische produkten die door Noury & Van der Lande worden vervaardigd kunnen al naar gelang de omstandigheden dit vereisen door de bedrijven in het ene of het andere land worden gefabriceerd, waardoor het concern uitstekend is voorbereid op produktie in E.E.G.-verband. In het kader van deze korte beschrijving beperken wij ons wat de produkten betreft tot enkele algemene opmerkingen.

Noury & Van der Lande produceert o.a. geneesmiddelen, insecticiden en onkruid-bestrijdingsmiddelen, reinigingsmiddelen, het zelfwerkzame bestanddeel van een aantal bekende wasmiddelen, gist en spiritus, hulpgrondstoffen voor de verfindustrie en maakt katalysatoren, versnellers en weekmakers voor de zo belangrijke en snelgroeiende plasticindustrie. Het concern bezit één van de negen citroenzuurfabrieken van de wereld.

In grote lijnen is hiermede een schets gegeven van een chemisch concern dat ontstaan en gegroeid is in Deventer, de oude Hanzestad, waar ongeveer 1¼ eeuw geleden deze onderneming werd gesticht en waar thans nog steeds de leiding zetelt. Aan de Brink in Deventer wordt het algemeen beleid bepaald van een chemische industrie met belangen in technisch ontwikkelde landen in Europa en handelsbelangen die heel de wereld omvatten.

Een van de chemische fabrieken van Noury & Van der Lande te Deventer, de Electro-Chemische Industrie, gelegen aan de Zutfense weg.

(Foto K.L.M. Aerocarto N.V.)

(Advertentie)

industrialisatie hier onder invloed van de genomen maatregelen verder voortgeschreden dan in Noord-West Overijssel, hoewel ook hier het cijfer nog niet bijzonder hoog is. Wel pendelt een gedeelte van de bevolking op Twente.

Ook in de IJssel-Vechtdelta met de steden Zwolle en Kampen toont het verloop van de industrialisatie geen florissant beeld: Na 1957 is er zelfs een flinke daling. De provinciale hoofdstad Zwolle is hier een administratief en verzorgingscentrum voor een groot gebied. Deze functie kan echter niet voldoende werkgelegenheid meer scheppen, zodat meerdere industrievestiging geboden is. De steden Zwolle en Kampen zijn dan ook tot ontwikkelingskernen verklaard.

Geheel Noord-Overijssel sluit, wat het werkgelegenheidsprobleem betreft, aan bij Noord-Nederland. Daarom is het welhaast onbegrijpelijk, dat wel Noord-Oost Overijssel en het gebied van Zwolle en Kampen als probleemgebieden zijn aangewezen, doch dat Noord-West Overijssel met Steenwijk als centrum, hier als een enclave zonder faciliteiten middenin blijft liggen. Dit temeer, omdat het Ministerie van Economische Zaken erkent, dat het te verwachten werkgelegenheidsprobleem in het rayon Steenwijk van dien aard is, dat de aanwijzing van dit gebied als probleemgebied verantwoord moet worden geacht.

Zuid-West Overijssel, met Deventer als industrie centrum, ontwikkelt zich vrij gunstig. Naast de metaalindustrie als belangrijkste bestaansbron moet hier de voedings- en genotmiddelenindustrie met de chemische industrie worden vermeld.

Twente.

Dan als laatste grote gebied Twente. We zullen geen vergelijkingen maken tussen de gebieden onderling, doch er alleen op wijzen dat zich hier het gebied van Hengelo — metaal — het gunstigst ontwikkelt.

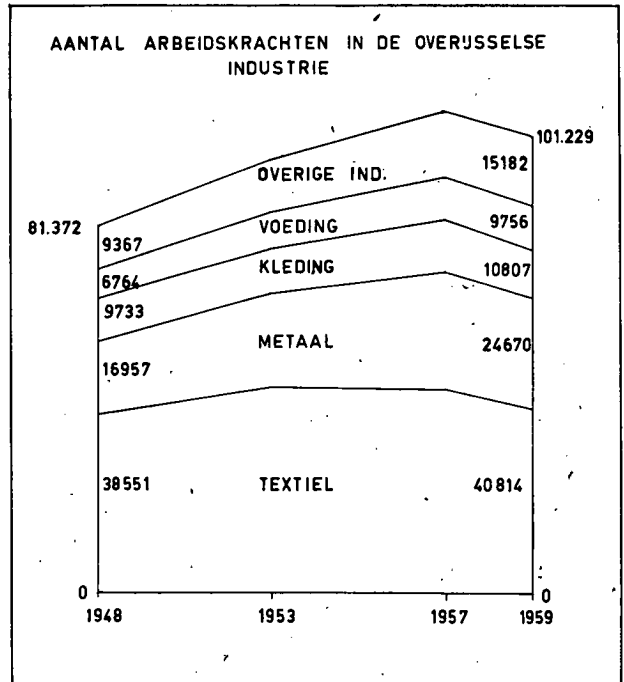
De textielindustrie is steeds de grootste kracht van Twente — zo men wil van Overijssel — geweest. Zij is dit nog en zal dit o.i. ook in de toekomst blijven. In het topjaar 1957 nam de textielindustrie 53 pCt. van de totale Twentse industriële werkgelegenheid voor haar rekening. Gecombineerd met de verwante confectie-industrie wordt dit percentage zelfs 65. Daarnaast bedraagt het percentage voor de metaalindustrie 22, zodat de „overige” bedrijfsklassen slechts 13 pCt. van het totaal uitmaken.

Als het waar is, dat de textielindustrie — waarover elders in dit nummer uitvoeriger geschreven wordt — in de toekomst niet meer arbeiders zal kunnen opnemen, — er is immers reeds jaren van stilstand sprake — dan zal de steeds toenemende beroepsbevolking in andere sectoren werkgelegenheid moeten vinden. Eén en ander wil natuurlijk niet zeggen, dat de productie in de textielindustrie niet zou worden opgevoerd.

De al te éézijdige opbouw van het industriële apparaat in steden als Almelo en Enschede noopt dan ook tot waakzaamheid. Om deze redenen poogt men hier dan ook tot een meer harmonieuze opbouw van de industrie te komen. De Almelse industrie, die in 1950 voor ongeveer 50 pCt. uit textielindustrie bestond en thans voor ca. 45 pCt., is dit iets beter gelukt dan de Enschedese met 73 pCt. textiel in 1950 en thans nog altijd 70 pCt. De verschuivingen zijn echter nog gering en dienen zeer zeker groter te worden.

Landelijke ontwikkeling.

Vergelijken we de industriële ontwikkeling van Overijssel met die in andere provincies over de periode 1950 -

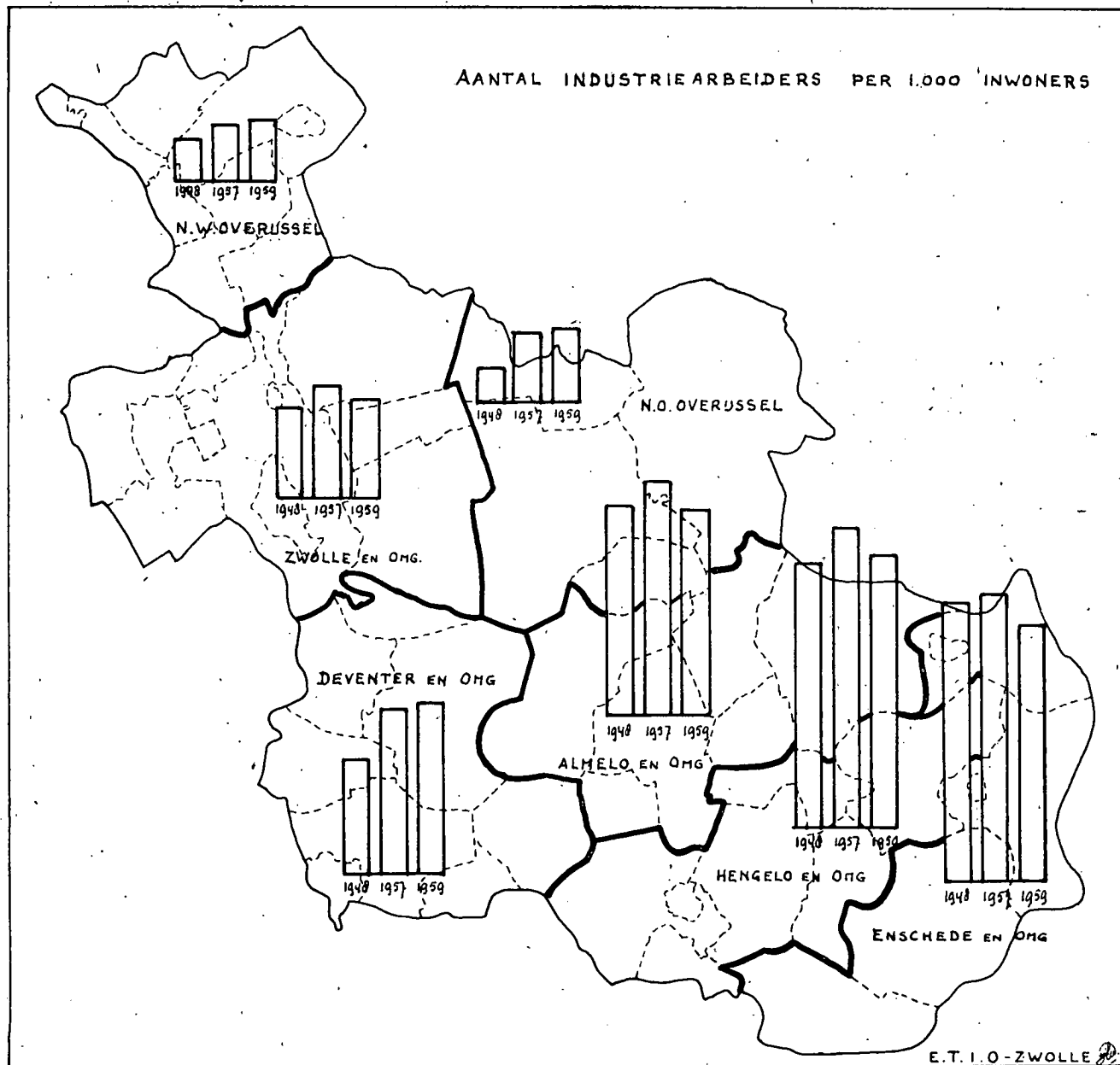
1957 dan staat Overijssel met een groei van 8,8 pCt. op de zevende plaats. De groei in Nederland bedraagt 12,1 pCt. Wordt echter de periode 1950 - 1958 genomen, dan belandt Overijssel met een groei van slechts 2,1 pCt. op de laatste plaats (Nederland 10 pCt.). De gevolgen van de bestedingsbeperking zijn hier dan ook bijzonder hard aangekomen. En ook in 1959 is de stand van 1957, zoals uit de tabel blijkt nog lang niet weer bereikt. Vooral in de textiel- en metaalindustrie loopt het aantal arbeidskrachten sterker terug dan landelijk het geval was. De bezetting in de metaalindustrie daalde landelijk met 3,3 pCt., in Overijssel met 5,9 pCt.; de textielindustrie in Nederland met 6,5 pCt. en in Overijssel met 8,6 pCt. En dan te weten, dat deze beide bedrijfsklassen 67 pCt. van de totale werkgelegenheid voor hun rekening nemen. Hoewel ons over 1959 geen landelijke cijfers ter beschikking staan, kan toch wel gezegd worden dat de industriële ontwikkeling van Overijssel als totaalbeeld in de na-oorlogse jaren, vergeleken met die in andere provincies, weinig spectaculair is geweest. En toch, ondanks dit alles is Overijssel nog steeds één van de sterkst geïndustrialiseerde provincies van Nederland, hetgeen wel bewijst hoe sterk de industrialisatie hier reeds was gevorderd.

Binnen Overijssel zelfde ontwikkeling gaande.

Eenzelfde ontwikkeling als Overijssel thans doormaakt t.o.v. geheel Nederland is in de provincie zelf gaande. Bezien we nl. de cijfers van de ontwikkeling 1948 - 1959, dan is de bezetting in het sterk geïndustrialiseerde Twente met 15 pCt. toegenomen. In het veel minder geïndustrialiseerde „overige” gebied van de provincie bedraagt de groei echter 55 pCt. En in dit „overig” Overijssel is weer het gebied met relatief het kleinste aantal arbeiders in 1948 — nl. Noord-Oost Overijssel — het sterkst gestegen en wel met 120 pCt.

Uit deze cijfers blijkt wel, dat hoe sterker een gebied is geïndustrialiseerd, hoe minder sterk de verdere groei is. Dit is natuurlijk begrijpelijk, maar in Overijssel spreekt dit wel zeer duidelijk. Wat is nl. het geval? Doordat zovelen in de nijverheid werkgelegenheid vonden, met daarnaast nog een groot aantal agrariërs — 1947 Overijssel: 28,8 pCt., Nederland: 20,3 pCt. — , waren de sectoren van de eco-

AANTAL INDUSTRIEARBEIDERS PER 1.000 INWONERS

E.T.I.O.-ZWOLLE

nomische en sociale diensten van oudsher zeer zwak bezet. In 1930 en 1947 was het percentage respectievelijk 24,8 en 30,1. Met de provincie Drenthe heeft Overijssel de laagste percentages van geheel Nederland, waarvoor de cijfers in 1930 en 1947, resp. 40- en 42,1 pCt. bedroegen.

Is er in de na-oorlogse jaren van hoogconjunctuur en welvaartstoename en spreiding in het gehele land een sterke uitbreiding in de dienstensector waar te nemen, in Overijssel is daarenboven nog van inhaal sprake en dan vooral in Twente. Bedroeg het percentage in de dienstensector werkenden voor de gehele provincie in 1947 30,1, in Twente was dit percentage 27,9. Alleen Noord-Oost Overijssel had een nog lager percentage. De gebieden van Zwolle en Deventer lagen met resp. 39,4 en 32,8 pCt. hier ver boven. Er is hier dus steeds sprake van een faseverschil in de algemene ontwikkeling van de welvaartsbronnen.

Hoewel het aantal industrie-arbeiders niet sterk is gestegen en in 1959 zelfs kleiner was dan in 1957, is de totale beroepsbevolking niet onbelangrijk toegenomen, hetgeen betekent dat deze in andere sectoren werk hebben gevonden. Hierbij moet ook niet vergeten worden, dat de landbouw steeds minder werkgelegenheid biedt.

Het heeft er alle schijn van, dat de industriële ontwikkeling in Overijssel momenteel even op de plaats rust houdt. Dit wil echter geenszins zeggen dat deze ontwikkeling is voltooid. Buiten Twente gaat de industrialisatie verder en hopelijk zullen de ontwikkelingskernen erin slagen voldoende industrie aan te trekken. In Twente is min of meer sprake van een omschakeling in de industrie en inhaal in de dienstensector, waardoor vele bedrijven momenteel met een tekort aan arbeidskrachten kampen.

Toch kan deze ontwikkeling voor Twente alleen maar winst opleveren, want het is nodig dat naast een hoog gekwalificeerd industrie-apparaat een goed ontwikkelde dienstensector, zo ruim mogelijk geïnterpreteerd, aanwezig is. De zo noodzakelijke begeleiding komt vertraagd. Dit zal de thans nog zuivere industriesteden van Twente een ander karakter met een veelzijdiger aanzien kunnen geven, waardoor het juist mogelijk zal zijn meer industrie „aan te trekken”. Vooral in deze tijd, nu de grenzen langzamerhand vervagen en bij éénwording van West-Europa Twente in het krachtenveld van de Duitse en Nederlandse industrie en handel kan komen te liggen, is deze ontwikkeling o.i. slechts toe te juichen.

Zwolle.

A. J. L. VAN DEN BERG.

De werkgelegenheid in de Twentse katoenindustrie

Inleiding.

De internationale katoenindustrie heeft het grote voorrecht op een lange reeks van statistische arbeid te kunnen terugzien. Een groot voordeel voor allen, die zich van tijd tot tijd met de bestudering van het wel en wee van deze „vroege” nijverheid bezig houden. Helaas heeft zich de belangstelling in het verleden veel meer gericht op spinnillen en weefgetouwen ¹⁾, op de verbouw van grondstoffen en de afzet van eindprodukten e.d. dan op de menselijke factor in het produktieproces. Dit betekent een geduchte handicap nu wij ons zetten tot een beschrijving van de werkgelegenheid in de Twentse textielindustrie. Immers, met een korte schets van de ontwikkeling en met een daarop aansluitende momentopname van de huidige stand van zaken kunnen wij niet volstaan. Logischerwijze zal men als sluitstuk een prognose verwachten.

Waar de Nederlandse gegevens eigenlijk een te smalle basis vormen om zo'n hachelijke onderneming te beginnen, zouden wij het liefst naar materiaal uit het buitenland hebben gegrepen. Niet alleen zou daardoor het draagvlak van onze beschouwingen worden verbreed, maar tevens zouden eventuele trends in de ontwikkeling zich daardoor gemakkelijker laten uitstippelen. Nu dit echter niet of nauwelijks kan geschieden, zullen wij ons wel met de Twentse cijfers moeten behelpen, zij het dat wij hier en daar een enkel gegeven uit het buitenland zullen aanvoeren, zowel tot staving der beweringen als ter onderstreping van enkele verrassende verschillen.

Personeelssterkte in de Twentse katoen-, rayon- en linnenindustrie.

Ons baserende op gegevens, die mede ontleend werden aan de bekende studie over het personeelsvraagstuk van de Twentse katoenindustrie, komen wij tot het volgende overzicht van de werkgelegenheid.

TABEL 1. *Aantal personen werkzaam in de*

	Nederlandse K.R.L.- industrie	Twents- Achter- hoekse	Twentse a)	
			textielindustrie	
1921	31.800	25.500	23.300	(waarvan 33 pCt. vrouwen)
1930	39.000	31.000	29.100	(waarvan 31 pCt. vrouwen)
1939	38.600	28.900	25.800	(waarvan 30 pCt. vrouwen)
1950	53.400	38.000	35.400	(waarvan 25 pCt. vrouwen)
1957	54.700b)	—	42.300c)	(waarvan 25 pCt. vrouwen)

- a) Beroepsaanzien en Arbeidsvoldoening, Dr. Th. J. IJzerman, Leiden 1959.
Bronnen: Verslagen van K.v.K. F. voor Overijssel; Statistiek van voortbrenging en verbruik, C.B.S.; aanvullende berekeningen van het Sociografisch en Statistisch Bureau van de Gemeente Enschede.
b) 1 januari 1958. Voor 1 januari 1959 raamde het C.B. K.R.L. 49.800 personen; t.o.v. 1957 werden 4.100 personen bewust minder gegroepeerd.
c) Ramingen Zwolle en Enschede, 1958: 38.100.

De keuze der peiljaren is aangepast aan de periodenindelingen, die wij reeds eerder gebruikten ²⁾. Wat de werk-

¹⁾ Bekend zijn de statistieken van de in 1904 opgerichte International Federation of Cotton and Allied Textile Industries.

²⁾ De Westeuropese katoenindustrie in de kentering der tijden, Dr. W. T. Kroese, Bijlage bij „E.-S.B.” van 25 september 1957.

gelegenheid in Twente betreft werd de terugval in de crisis der jaren dertig ³⁾ voor een deel te niet gedaan in de korte periode van voorspoed nadien. Het meest opvallend uit deze cijferreeks is echter de forse stijging in de na-oorlogsjaren en wel speciaal in het aantal mannen.

Naar verhouding is de vrouwenarbeid in de Nederlandse katoenindustrie abnormaal gering. Uit een vergelijking met de overige E.E.G.-landen, Engeland, Japan en de Verenigde Staten blijkt dit duidelijk.

TABEL 2.

Aantal mannen en vrouwen werkzaam in de katoenspinnerijen en -weverijen van de E.E.G., Engeland, Japan en de Verenigde Staten a)

	Spinnerijen			Weverijen		
	Totaal	Man- nen	Vrou- wen	Totaal	Man- nen	Vrou- wen
Nederland	10.315	pCt. 88	pCt. 12	19.162	pCt. 80	pCt. 20
België	17.784	45	55	14.793	65	35
West-Duitsland	74.914	42	58	112.050	54	46
Frankrijk	54.550	34	66	64.282	44	56
Italië	67.131	18	82	77.255	19	81
Japan	72.533	16	84	21.157	19	81b)

Totaalcijfers (spinnerijen en weverijen)

Engeland	184.000	38 pCt. mannen	62 pCt. vrouwen
(textile mill products industry) c)			
Verenigde Staten	941.500	60 pCt. mannen	40 pCt. vrouwen

- a) Bron: E.E.G., International Federation of Cotton and Allied Textile Industries.
Japan, All Japan Cotton Spinners Associations, Osaka.
Engeland, Cotton Board, Manchester.
Verenigde Staten, American Cotton Manufacturers Institute, Washington.
b) Cijfers voor de weverijen van de All Japan Cotton Spinners Ass.; voor alle weverijen in Japan is de bezetting 194.503, waarvan 80 pCt. vrouwen; vergeleek Dr. G. A. Kohnstamm in zijn preadvies voor de Vereniging voor Staathuishoudkunde (december 1959) Japan niet het meest met Italië!
c) W.o. spinnerijen, weverijen, finishing en tricotages.

Behalve deze splitsing van de personeelsbezetting in mannen en vrouwen zou menig andere detaillering een verrassend beeld geven van de onderling zo verschillende omstandigheden waaronder de nationale katoenindustrieën werken. Het percentage gehuwde vrouwen bijv. bedraagt in Engeland liefst 60. In de Verenigde Staten is 30 pCt. van alle getrouwde vrouwen werkzaam in de „United States labor force”. Het percentage getrouwde vrouwen in de Nederlandse industrie in het algemeen en in de Twentse katoenindustrie in het bijzonder is veel geringer ⁴⁾.

Meer overeenkomst biedt de verhouding tussen arbeiders enerzijds en administratief, toezichhoudend en leidinggevend personeel anderzijds, getuige de volgende cijfers.

In Engeland en de Verenigde Staten waren de percentages voor de produktie-arbeiders resp. 92½ en 90.

Voor ons onderwerp het beeld dus van een meer gecom-

³⁾ In het dieptepunt van de depressie, in 1930, was de personeelsbezetting 20.800 personen (ongeacht het short-time werken).

⁴⁾ Afgezien van de te respecteren religieuze opvattingen, motieven betr. kinderopvoeding e.d. ligt hier toch wel degelijk een studieterrein braak voor de fiscus.

RUIM 150 JAAR ERVARING

van ruwe katoen tot veredeld doek

Ons produktie-programma omvat o.a.:

Modieuze
Uni-
Structuur-
Weefsels

voor dames- en kinderkleding, sportkleding, overhemden en blouses

Grote verscheidenheid van finish-mogelijkheden

BLYDENSTEIN & Co. N.V. - ENSCHEDE

SPINNEN - WEVEN - VEREDELLEN

Opgericht 1801 - Tel. 64 64 - Telex 3.10.79

KONINKLIJKE TEXTIELFABRIEKEN

NIJVERDAL - TEN CATE N.V.

ALMELO

SPINNERIJEN - WEVERIJEN - VEREDELING

---

*Fabrikanten van o.a. poplins, lakenkatoen,
bedrukte-, jacquard- en dobby-japonstoffen, huishoud- en woningtextiel, technisch doek*

(Advertenties)

TABEL 3.

Aantal arbeiders in de Twentse textielindustrie uitgedrukt in procenten van de totale personeelssterkte a)

	arbeiders	administratief, toezichhoudend en leidinggevend personeel
1920	97	3
1930	96½	3½
1939	95	5
1950	93½	6½
1959	92	8

a) Ontleend aan gegevens van het secretariaat der drie samenwerkende Twents-Gelderse fabrikantenverenigingen te Enschede.

pliceerde productie. En dan te weten dat ook de spinners en de wevers, de blekers en de drukkers van nu reeds volledig anders georiënteerd moeten zijn dan hun collega's, die in de decennia tussen de twee wereldoorlogen werkzaam waren!

Een steeds dieper graven in de details geeft een betere kijk op alle facetten van de werkgelegenheid. Wij moeten ons echter beperken en ronden dit overzicht af met een weergave van de leeftijdsopbouw.

TABEL 4.

Leeftijdsopbouw in de textielindustrie in Oost-Nederland a)
(oktober 1959)

	Mannen	Vrouwen
59-64 jaar	7,9 pCt.	
53-58 "	10,8 pCt.	
47-52 "	12,7 pCt.	
41-46 "	12,1 pCt.	
35-40 "	13,4 pCt.	
29-34 "	13,3 pCt.	29 jaar en ouder 20,2 pCt.
23-28 "	14,9 pCt.	23-28 jaar 19,9 pCt.
17-22 "	11,7 pCt.	17-22 " 47,2 pCt.
14-16 "	3,2 pCt.	14-16 " 12,7 pCt.

a) Bron: secretariaat der drie samenwerkende Twents-Gelderse fabrikantenverenigingen te Enschede.

Een tabel, die een soortgelijk commentaar uitlokt als ook elders over iets oudere cijfers werd gegeven ⁵⁾. Het volgen van het voortgezet nijverheidsonderwijs en de wettelijke voorschriften inzake ploegenarbeid zijn de oorzaak voor het kleine percentage jongeren. De leeftijdsopbouw is overigens niet ongunstig, al duiden de overzichten der laatste jaren wel op een geleidelijke veroudering. De gemiddelde leeftijd der mannen, werkzaam in de Twents-Gelderse katoenindustrie, was eind 1951 nog 36,2 jaar, thans echter is deze reeds 38,3 jaar.

Tot zover enkele gegevens over de mensen in de bedrijven. Om deze het juiste reliëf te geven laten wij enkele cijfers betreffende de apparatuur van de katoennijverheid en de omzetten, die daarmee bereikt werden, volgen.

Het machinepark en de productie van de Twentse katoenindustrie.

Een belangrijk onderdeel van het machinepark, de weverij, heeft zich in Oost-Nederland volgens de ons uit de Europese en Amerikaanse statistiek bekende schablonen ontwikkeld. Een geleidelijk afnemende capaciteit gepaard gaande met een stijgende automatisering.

De spinnerij had eerst nog een achterstand in te halen. Vooral in de periode na 1914/18 is het aantal spinnillen sterk uitgebreid. Daar de spinnerijsector in Nederland

⁵⁾ Sociaal-economische aspecten, van de werkgelegenheid in de Twents-Gelderse textielindustrie, Mr. A. F. Haccou, Sociaal Maandblad Arbeid, oktober 1959.

TABEL 5.

Weefgetouwen in de Nederlandse K.R.L.-industrie a)

	Totaal	(waarvan geautomatiseerd)	Oost-Nederland
1921	47.100		40.600
1929	55.300	(2.500)	47.700
1939	48.700		42.300
1949	46.300	(6.100)	39.000
1959	35.700	(14.800)	ca. 30.000

a) Bron: C.B.S.; de cijfers betr. de automatisering berusten deels op gegevens van de International Federation deels op recente onderzoeken van het Centraal Bureau K.R.L. Tussentijdse cijfers zijn: 1936, 5.400 en 1952, 7.700 automaten. Frappant is de gestegen bezetting ondanks de automatisering.

redelijk modern genoemd kan worden, heeft de inkrimping van dit onderdeel van de capaciteit in de laatste jaren veel kleiner vormen aangenomen.

TABEL 6.

Spinnillen in de Nederlandse K.R.L.-industrie a)

	Totaal
1921	671.000
1929	1.190.000
1939	1.305.000
1949	1.237.000
1959	1.103.600

a) Bron: C.B.S. Hoewel de cijfers betrekking hebben op de gehele Nederlandse industrie, geven zij de ontwikkeling in de spinnerij in Twente voldoende weer. Daar toch bevindt zich praktisch 91 pCt. van de spinnillencapaciteit. Voor de weverij mogen wij overigens een zelfde grote mate van paralleliteit aannemen.

Ten slotte nog enkele gegevens over de met deze apparatuur behaalde productie.

TABEL 7.

Productie van katoenen-, rayon- en gemengde weefsels in Nederland a)

(mln. yds. / mln. sq.yds. / 1.000 quintals)

	Katoenen weefsels	Rayon- en gemengde weefsels
1929	690	—
1936/38 (gem.)	570	40
1954	635	86
1955	629	80
1956	648	78
1957	660	73
1958	606	79
1959	630 b)	84 b)

a) Bron: Cotton Board, Manchester.
b) Ramingen.

In de laatste jaren een beeld van stabiliteit, ondanks de vrij gevoelige recessie in 1957/58. De ups en downs in de katoensector zijn klein. In de veel kleinere sector van rayon- en gemengde weefsels is het beeld nog meer constant.

En dan tot slot de trots van onze industrie, de successen, die zij jaar op jaar in de export wist te behalen. Ditmaal tegen de draad der ontwikkeling, die wij in sommige Europese landen bespeuren, in (zie tabel 8).

Voor de vergelijking van de trend waarin onze uitvoeren zich bewegen met het verloop der exporten van toch niet weg te cijferen, geduchte mededingers als Engeland en de Verenigde Staten geeft vertrouwen in de toekomst.

Het beeld en de werkelijkheid van de toekomst.

Spreeken wij over werkgelegenheid dan zijn wij er niet mee af aan te tonen dat de gelegenheid tot werken voor een kleiner of groter aantal werkers in de Twentse katoenindustrie open staat. Tal van andere factoren zijn in het spel als het erom gaat deze bestaansansen aan te grijpen.

VAN HEEK & CO KONINKLIJKE TEXTIELFABRIEKEN N.V.

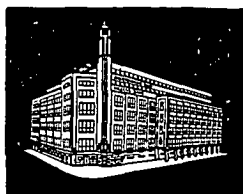
ENSCHEDÉ

SPINNERS

WEVERS

FINISHERS

KATOENEN EN WOLLEN STOFFEN

Amsterdamsche Bank

Geconsolideerde Maandstaat per 31 JAN. 1960

in duizenden guldens

in duizenden guldens

	31.12.59	31.1.60		31.12.59	31.1.60
<i>Debet</i>			<i>Credit</i>		
Kas, kassiers en daggeldleningen	143.957	151.469	Kapitaal	90.010	90.010
Nederlands schatkistpapier	451.352	474.398	Reservefonds	49.000	49.000
Ander overheidspapier	126.438	172.757	3 pCt. Deposito-obligatiën per 1962 en leningen Mij. voor Middellang Crediet	78.250	78.700
Wissels	151.265	194.484	Deposito's op termijn	520.725	571.653
Bankiers in binnen- en buitenland	332.913	296.709	Crediteuren	1.337.899	1.354.717
Effecten en syndicaten	40.553	41.204	Geaccepteerde wissels	35.849	37.315
Prolongatiën en voorschotten tegen effecten	116.641	101.011	Door derden geaccepteerd	154	190
Debiteuren	814.806	813.907	Overlopende saldi en andere rekeningen	81.260	85.397
Deelnemingen (incl. voorschotten)	15.222	21.043			
Gebouwen, safe-inrichtingen en inventarissen (f l.-)					
	2.193.147	2.266.982		2.193.147	2.266.982

TABEL 8.

Exporten van katoenen, rayon- en gemengde weefsels a)
(in mln. yds. / mln. sq. yds. / 1.000 quintals)

	1937		1957		1958		1959 b)	
	Katoen.	Rayon en gemengd	Katoen	Rayon en gemengd	Katoen	Rayon en gemengd	Katoen	Rayon en gemengd
Nederland	186	5	250	86	267	90	280	89
Engeland	1.648	77	456	111	384	84	370	66
Frankrijk	374	40	318	141	309	153	351	149
West-Duitsland ..	193	50	218	225	202	206	236	220
India	203	—	880	2	622	26	640	18
Japan	2.511	502	1.468	1.370	1.245	1.279	1.175	1.021
Verenigde Staten .	252	19	559	208	506	158	470	87

a) Bron: Cotton Board.

b) Ramingen.

De Twentse industrie heeft dit reeds in de donkere oorlogsjaren ingezien. Uit die voor het beramen van plannen voor een betere toekomst zo vruchtbare tijd stamt het overleg, waaruit in 1949 de Stichting Textielvak met haar eerste activiteiten naar voren kwam.

Als het begin der werkzaamheden van deze groepering van werkgevers en werknemers noemen wij het verstrekken van een studie-opdracht aan het Sociologisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Leiden.⁶⁾ Bij het ten doop houden van het eindrapport van deze studie werd het contrast tussen het Beeld van de textielindustrie en de Werkelijkheid sterk onderstreept. Althans wat het sociale betreft. Uit gesprekken en publikaties krijgt men de indruk, dat een dergelijke begripsverwarring evenzeer in het economische vlak bestaat.

Het Beeld van de katoenindustrie dat outsiders voorzweeft is er een van een „oude” industrie, die geleidelijk aan op haar retour is. Tegen de concurrentie van de landen uit het Verre Oosten zou het vechten tegen de bierkaai zijn. Daarbij komt nog, dat die landen toch ook moeten leven!

Als er dan offers gebracht moeten worden om het samen gaan tussen Oost en West mogelijk te maken, welnu, kan de textielindustrie wellicht hiervoor ten dele dienen? In de Westerse wereld moet deze zich dan maar terugtrekken op de deelmarkten der zgn. hoogwaardige produkten.

De Werkelijkheid is echter een geheel andere. Uit de zeer summere gegevens, die wij hier aanvoerden, zien wij althans wat Nederland — en dus speciaal Twente — betreft een springlevende industrie voor ons. Geen „oude” maar wel een „vroeg” nijverheid⁷⁾, daarom rijk aan ervaring. Een industrie, die na 1945 aan een groeiend aantal arbeiders werk geeft. Een bedrijfstak die zich zonder overheidssteun moderniseert; waar de laatste jaren investeringen in de orde van grootte van f. 55 mln. per jaar worden verricht⁸⁾.

Twente heeft de „salto mortale”, de totale omschakeling van de eenzijdige export-oriëntering op Indonesië overleefd. Niet alleen dat. Zij heeft kans gezien de produktie

⁶⁾ Een opdracht om de „instelling” van de textielarbeidersbevolking t.o.v. het werk in de textielindustrie te peilen (1953-1957).

⁷⁾ Eens de katalysator voor de eerste industriële revolutie in Engeland.

⁸⁾ De vuistregel: f. 1.000 per arbeider per jaar is in 1956 en 1957 aanmerkelijk overschreden. Volgens de Economische Jaaroverzichten van de K.R.L.-industrie werd in die jaren resp. f. 1.245 en f. 1.272 per arbeider geïnvesteerd. Haccou berekende verder in de reeds aangehaalde publikatie, dat de investeringsactiviteit van de katoenindustrie in grote trekken parallel loopt met die van de gehele Nederlandse industrie.

gedurende de laatste jaren zeer constant te houden en daarnaast de exporten te verhogen. Speciaal de bewerking van de nieuwe Europese markten stond daarbij in het middelpunt van de belangstelling⁹⁾.

Nemen wij niet het vertekende beeld maar de meer zekerheid biedende werkelijkheid als uitgangspunt, hoe moeten wij dan de toekomstige werkgelegenheid zien? Zouden wij de lijn, die uit de tabel der tewerkgestelde personen valt af te leiden, mogen doorstippelen? Zeker niet. Door zo te handelen zouden wij de bedachtzame Twentse aard geweld aandoen. Het is o.i. een goed ding op het contrast te kunnen wijzen tussen de werkelijkheid, die zoveel beter is dan het „schrikbeeld” van de na-oorlogse periode met haar problemen van wederopbouw en export-heroriëntering.

Tegen de achtergrond van deze periode van onzekerheid zijn nl. enkele ramingen gemaakt door ter zake kundige functionarissen. Daar hun rapporten niet alle gemeengoed zijn geworden¹⁰⁾, menen wij deze ter oriëntering van de lezer als volgt te mogen samenvatten.

De katoenindustrie heeft haar expansief karakter verloren. Men dient bepaald geen grote verwachtingen meer te koesteren omtrent verdere breedte-investeringen. Wel is men in Twente actief de eenmaal veroverde plaats op de Westeuropese markten te consolideren. Ook zal men er wel in slagen enkele laatste overzeese markten te behouden. Daartoe zullen diepte-investeringen nodig zijn. Wat de werkgelegenheid betreft, deze zal echter hoogstens gelijk blijven, vermoedelijk zelfs iets teruglopen¹¹⁾.

Studies als de hier aangehaalde worden meestal ondernomen met het doel de toekomstige werkgelegenheid te peilen; te bestuderen ook of de textielindustrie voldoende arbeidskrachten zal kunnen opvangen. Dit alles in het kader van de problematiek van onze gestadig groeiende bevolking¹²⁾, waarbij Twente als het belangrijkste deel van de meest geïndustrialiseerde provincie van Nederland haar aandeel moet bijdragen tot een verbeterde spreiding der bevolking over ons land¹³⁾.

Hoe staan wij industriëlen hier nu tegenover? Het zou teveel gezegd zijn indien wij op grond van de ons ter beschikking staande gegevens een radicale wijziging van het toekomstbeeld voorstonden. Ook onze blik in de toekomst, hoe optimistisch die bij wijlen mag zijn, loopt dikwijls gevaar door politiek koffiedik te worden vertroebeld. Toch

⁹⁾ Vóór de oorlog werd ca. 70 pCt. van de wefselexport in Indonesië afgezet. In 1958 was dit percentage 4,4. In Europa werd in dat jaar bijna 50 pCt. van de export afgezet; 1/3 ging naar de E.E.G.-landen en bijna 15 pCt. naar de E.F.T.A.

¹⁰⁾ O.a. noemen wij hier: De provincie Overijssel en haar mogelijkheden. Econ. Techn. Instituut Overijssel, Zwolle, maart 1958, alsmede Prognoses betreffende de economische ontwikkeling van Enschede, uitgevoerd door het Sociografisch en Statistisch Bureau van de Gemeente Enschede, ter herziening van het uitbreidingsplan van deze stad (1959).

¹¹⁾ „Zwolle” drukte zich zo uit: „De motor, die eertijds Twente heeft doen groeien, draait nu nog slechts stationair”. In het aangehaalde rapport gaat men uit van het o.i. wat hoge cijfer van 45.000 personen werkzaam in de textielindustrie (het gemiddelde over 1953 t/m 1957 was 42.800 personen), welk cijfer dan verder constant zou blijven tot 1980. „Enschede” becijfert een teruggang van 5 tot 15 pCt.

¹²⁾ Toename 1,3 pCt. per jaar; 1980: 14,8 mln. Nederlanders. „Bevolkingsgroei overtreft prognose”, Dr. W. Drees Jr. in „E.-S.B.” van 9 december 1959.

¹³⁾ Overijssel had in 1956 ruim 138 personen per 1.000 inwoners werkzaam in de industrie; omstreeks 1980 zou deze provincie 1.025.000 inwoners moeten zien te huisvesten tegen 738.000 op 1 januari 1957.

is het o.i. verantwoord de volgende kanttkening te maken.

De wetenschap, dat de verhoudingen in de Twentse katoenindustrie toch wel sterk afwijken van die welke in zwakkere produktiecentra heersen ¹⁴⁾, begint meer en meer veld te winnen. Een soortgelijke kentering bespeurden wij bij de bespreking van het probleem van het economisch evenwicht tussen gebieden met ongelijk welvaartspeil ¹⁵⁾. Tijdens de discussies in de jaarvergadering van de Vereniging voor de Staathuishoudkunde, die zo sterk op het textielvraagstuk geconcentreerd werden, behoefde Twente — om het voorzichtig te zeggen — zich toch zeker niet als verloren te beschouwen ¹⁶⁾.

Indien wij ons dus terecht op het standpunt mogen plaatsen, dat de katoenindustrie de kans krijgt in alle sectoren — dus ook in die der massa-fabricage — haar bestaansrecht te bewijzen, mogen wij hier zeker het perspectief der nieuwe marktvormen aanroeren. Recente berekeningen ¹⁷⁾ hebben aangetoond, dat wij de afzetmogelijkheden, die binnen ons onmiddellijke bereik geboden worden, zeker niet mogen onderschatten. Of dit benutten van deze kansen tot nieuwe breedte-investeringen — al dan niet met „vreemde” hulp — zal leiden, valt moeilijk te voorspellen.

Maar ook zonder deze vooruitzichten is het goed bij de bespreking van de toekomstige werkgelegenheid direct op enkele details te wijzen.

In de eerste plaats is het te verwachten, dat de vrouwenarbeid zal afnemen indien geen maatregelen worden genomen, het fiscale „klimaat” te verbeteren. De industrie betreurt het wegebben van de vrouwelijke werkkrachten. Zij zal op haar beurt alles in het werk stellen om deze trend der ontwikkeling om te buigen.

Een tweede belangrijk element is het steeds kleiner worden van de groep jongeren. De oorzaken hiervoor noemden wij reeds in een vorige paragraaf. Ieder weldenkend mens zal begrip hebben voor de wenselijkheid de jeugd een betere en langere scholing te geven. De industrie wijdt nu reeds alle aandacht aan de opleiding en scholing van de nieuwe aanwinsten. Het ware echter wel gewenst, dat de Overheid haar maatregelen op dit gebied nauwkeurig temporeert.

Verder, het reeds gesignaleerde verschijnsel van het toemenen van toezichthoudend en leidinggevend personeel. De katoenindustrie is dus kennelijk op weg een steeds groter aantal beter opgeleide en geschoolde mannen bestaanszekerheid te verschaffen.

Het is goed dit direct vast te stellen. Immers, de berekeningen, welke op een constante of iets afnemende werkgelegenheid zouden duiden, worden doorgaans aangevuld met een pleidooi voor het aantrekken van nieuwe industrieën, liefst uit de sectoren van het bedrijfsleven, die een grotere aantrekkingskracht op de mannelijke werkkrachten plegen uit te oefenen.

Natuurlijk zal een deel van de te verwachten arbeidzoekenden — zo heet dit dan — door „motorische” en andere diensten worden opgevangen. Aan de andere kant

¹⁴⁾ In Lancashire verleent de Engelse Regering financiële steun bij een op grote schaal doorgevoerde reorganisatie van de katoenindustrie.

¹⁵⁾ Preadviezen van Prof. Dr. J. Tinbergen, Dr. G. A. Kohnstamm en Dr. G. H. J. Abeln, 's-Gravenhage 1959.

¹⁶⁾ Japan en India in de Vereniging voor de Staathuishoudkunde, Prof. Dr. J. Wemelsfelder in „E.-S.B.” van 9 december 1959.

¹⁷⁾ De Westeuropese katoenindustrie en de nieuwe marktvormen, Dr. W. T. Kroese in „E.-S.B.” van 17 juni 1959.

Een onderzoek naar het toekomstige verbruik van textielvezels en kleding in West-Europa, M. Fraenkel, „E.-S.B.” van 25 november 1959.

ziet men ook weer een uitstotingsproces van de landbouw. Hoe men het draait of keert, een grotere spreiding van de industrie vormt meestal de eindconclusie.

Wij hebben zeker begrip voor deze opvattingen. Men moet het ons echter niet euvel duiden als wij toch met grote schrik, dergelijke gedachtengangen volgen. Dag in dag uit wordt de Twentse textielindustrie immers geconfronteerd met een ernstig tekort aan goede vaklieden. Om hierin enigszins te voorzien stromen dagelijks een 2.750 forensen, waaronder 750 vrouwelijke werkkrachten, Twente binnen ¹⁸⁾.

Daarnaast poogt men voortdurend migranten aan te trekken. Hoewel het cijfer van het migrantensaldo uit den aard der zaak jaarlijks wisselt, heeft de industrie met grote opofferingen ertoe medegewerkt, dat zich na de oorlog jaarlijks gemiddeld 850 personen in Twente vestigden ¹⁹⁾. En dan te bedenken dat ernstig gestreefd zou worden naar het aantrekken van nieuwe industrieën; naar het tot wasdom brengen ook van de aangrenzende ontwikkelingsgebieden, die toch reeds het forensenverschijnsel trachten tegen te gaan? Werkelijk, er is alle aanleiding om tot bezinning te manen voordat men alle mogelijke moeite doet in de vestigingskosten voor allerlei industrieën op de bekende wijze tegemoet te komen ²⁰⁾.

Aanbieden en aanpakken.

De tegenstelling tussen een streven naar vergroting van de werkgelegenheid en het ernstig tekort aan bekwaame werkkrachten is helaas geen schijn doch werkelijkheid. Het is reëel dit te erkennen. Het is ook tot op zekere hoogte te begrijpen zolang een grote industrie zoals de textielnijverheid niet de absolute zekerheid van een voldoende toekomstige werkgelegenheid verschaft. Maar welke industrie kan dit dan wel?

Laten wij ons echter vertrouwd maken met het bestaan van deze controverse. Het is dan de taak van de katoenindustrie er in ieder geval voor te zorgen, dat de werkgelegenheid, die zij biedt, ook inderdaad wordt aangegrepen. Plaats- en tijdruimte gebieden ons hier slechts enkele en dan nog onuitgewerkte middelen daartoe te noemen. Deze geheel voorbij te gaan zou echter het gevaar opleveren deze beschouwingen onafgerond te moeten laten.

Als een der belangrijkste middelen om industrie en werknemers tot elkaar te brengen noemen wij natuurlijk de beloning in al haar facetten. De materie, die bij elke afsluiting van een c.a.o. tot in alle details minutieus wordt bestudeerd.

Over het loonpeil in de katoenindustrie geeft de volgende cijferreeks enig inzicht.

De gemiddelde uurverdiensten in de katoenindustrie worden gunstig beïnvloed door het veelvuldig werken in ploegen ²¹⁾. De wekelijkse arbeidsduur wordt daardoor

¹⁸⁾ Hiertoe behoren 200 Duitse mannen en 500 Duitse vrouwen; het aantal forensen (100) dat in tegengestelde richting Twente verlaat, is te verwaarlozen. Wat de kosten betreft, grotere ondernemingen met bijv. 2.500 à 3.000 arbeiders hebben jaarlijks zeker een 2 tot 3 ton aan busvervoerkosten.

¹⁹⁾ De migrantensaldi van 1948 t/m 1957 bedroegen resp. 610, 709, 1.955, 980, 1.025, 1.026, 465, 963, 484, 240.

²⁰⁾ Als daar zijn: het financieren van industriegebouwen, het ter beschikking stellen van industriehallen, etc. In dit verband is het tekenend, dat wij verwijzen kunnen naar het artikel „Ervaringen met een nieuwe textiel fabriek in Ter Apel”, geschreven door de Enschedese textielabrikant H. J. Blydenstein, in „E.-S.B.” van 7 november 1959.

²¹⁾ In oktober 1957 werkte 55 pCt. van het totaal aantal arbeiders van 18 jaar en ouder in ploegen; sedertdien zal dit percentage eerder toe- dan afgenomen zijn.

TABEL 9.

Vergelijking van de gemiddelde uurverdiensten in de gehele industrie met die in de katoenindustrie a)

(oktober; in centen voor volwassen mannen)

	Gehele industrie (excl. steenkolenmijnen)		Katoenindustrie	
	1957	1958	1957	1958
Geschoolden	194	193	197	201
Geoeffenden	178	176	190	190
Ongeschoolden	167	166	169	171

a) Bron: C.B.S.; 1958: voorlopige ramingen.

verkort met als gevolg een hogere uurverdienste per gewerkt uur. Bovendien wordt een zgn. toeslag voor de onaanbaarheid van het ploegenwerk gegeven. Gezegd dient te worden dat de vakbonden in de textielindustrie op bekende wijze voor de belangen van hun leden op de bres hebben gestaan!

De cijfers van de gemiddelde uurverdiensten geven de situatie weer onder de oude c.a.o. Wij verwachten echter, dat ook onder de nieuwe arbeidsovereenkomst, welke tot in 1962 door zal lopen, weinig verandering in de geschetste onderlinge verhoudingen zal komen. De inkomstenverhogingen, die uit de zojuist afgesloten onderhandelingen voortvloeien, zullen voor de textielarbeiders vermoedelijk dan ook ongeveer evenredig zijn aan de gemiddelde inkomstenstijging van de Nederlandse industrie-arbeider²²⁾. Een conclusie, die logisch voortvloeit uit onze beschrijving van de schaarste aan goede vaklieden. Een gevolgtrekking, die ten overvloede aantoont hoe bijzonder ongelukkig het moment gekozen is, waarop de theoretische, gedifferentieerde loonpolitiek werd ingevoerd.

Het werken in ploegen is een tweede onderwerp, dat alle aandacht heeft, zowel van werkgevers als werknemers. Vooral in verband met de werktijdverkorting wordt hier een bijzondere problematiek geschapen. Het is van groot belang dit vraagstuk goed te bestuderen, opdat de „zegezingen”²³⁾ van deze nieuwigheid t.z.t. werkelijk bijdragen tot het scheppen van de gewenste goede sfeer.

Ten laatste het peil der vrouwenlonen. Volgens de oude c.a.o. lag dit gemiddeld op 69 pCt. van de mannenbeloning; in vergelijkbare arbeid echter reeds op 73 pCt.²⁴⁾ Het ligt in de rede, dat dit percentage verder zal stijgen.

Niet alleen de verdiensten zijn bepalend als het gaat om de vraag of de geboden gelegenheid tot werken in de textielindustrie ook in feite aangegrepen zal worden. De werk-omstandigheden zijn minstens even belangrijk.

Allereerst de door de economie en de techniek bepaalde. Het werktempo is de arbeidsvoorwaarde, die bij de behandeling van het rapport van de Stichting Textielvak wel het meest werd besproken. Een nadere bestudering en een vergelijking met het buitenland moet hier meer klaarheid verschaffen. Wat de werkomgeving betreft is het een gelukkige omstandigheid, dat sociale en technische eisen een paralleliteit van aanpak vereisen²⁵⁾.

Vervolgens de sociale verzorging in het bedrijf, de sociale voorzieningen in het algemeen, het personeelsbeleid, de

²²⁾ Tot in 1962 wordt de stijging der loonkosten voor de textielindustrie globaal geraamd op 15 à 16 pCt. (incl. de uurbijslag 1960, de werktijdverkorting, etc.).

²³⁾ Zij die de gelegenheid hadden de 40- of 45-urige werkweek elders (bijv. in Australië) van nabij in werking te zien, zullen met ons deze voordelen met het nodige scepticisme beschouwen.

²⁴⁾ Zie Haccou.

²⁵⁾ Gelijkmatige temperaturen, vochtigheid en verlichting; stofbestrijding, etc. De geluidafdemping blijft vooralsnog een probleem.

medische verzorging, het instituut der sociale werksters, de personeelsverenigingen, cantines, was- en kleedgelegenheden, te veel haast om op te noemen. Dit alles past in de nieuwe visie van het totale sociale beleid, dat na de oorlog in Twente algemeen ingang vond.

Ten slotte de contacten tussen de werknemers en het bedrijf. Niet zonder trots kan de textielindustrie erop wijzen, dat in deze bedrijfstak de ondernemingsraden het snelst tot ontplooiing kwamen. In menig textielbedrijf wordt tegenwoordig veel tijd besteed aan besprekingen met de vertegenwoordigers van het gehele personeel. Niet alleen komen daarbij de bij de wet gesuggereerde onderwerpen als veiligheid en hygiëne, opleiding en scholing e.d. ter sprake. Bovendien spreekt men over vergroting van promotiekansen, over het belonen van inzendingen via ideeën-bussen e.d.! Ten slotte vindt voorlichting op economisch gebied plaats. Geschiedt dit in de ondernemingsraad voor zover deze materie betrekking heeft op het eigen bedrijf, op hoger niveau vinden eveneens discussies plaats over de economische gevaren, die de gehele bedrijfstak raken²⁶⁾.

Resumerende mogen wij vaststellen, dat het meest wezenlijke van dit alles is het ondernemersbeleid zoals dit na de oorlog sterk bewust gericht is op de menselijke factor in het productieproces. Daarbij is het meermalen voorgekomen, dat zowel de ondernemers als de vertegenwoordigers van leidinggevend en toezichhoudend personeel en de grote groep van de overige medewerkers naast elkaar stonden in de strijd voor de belangen van hun industrie.

Het is het streven naar bestaanszekerheid, dat alle groepen belanghebbenden dan tot elkaar brengt. Het is ook deze gelijkgerichtheid, die o.i. de zekerheid geeft, dat de werkgelegenheid, die niet alleen heden ten dage doch ook in de naaste toekomst wordt geboden zal worden aangegrepen.

De perspectieven voor deze werkgelegenheid in de Twentse katoenindustrie zijn zeker niet zo slecht als men wel eens pleegt te veronderstellen. Mits men de koers in de komende decennia met wijs beleid uitzet, durven wij die vooruitzichten met een gematigd optimisme zelfs gunstig te noemen.

Almelo.

Dr. W. T. KRÖESE.

²⁶⁾ Hiertoe werd een Economische Commissie van de Textielindustrie in het leven geroepen, welke geleid wordt door de heer. H. A. C. Huysmans, voorzitter van St. Lambertus.

(Advertentie)

NEDERLANDSCHE ECONOMISCHE HOOGESCHOOL

Op het kantoor van de secretaris van curatoren kan worden geplaatst een

ADJUNCT-SECRETARIS

Academische opleiding (lieft economische of juridische) vereist evenals enkele jaren ervaring in vergelijkbare functie, bij het bedrijfsleven, bij de overheid of in de advocatuur en belangstelling voor administratief-organisatorisch werk. Leeftijd bij voorkeur tussen 30 en 35 jaar. Aanvangssalaris tussen f 700,— en f. 900 per maand, afhankelijk van ervaring en leeftijd; verdere vooruitzichten afhankelijk van gebleken geschiktheid. Nadere informaties worden gaarne verstrekt door de secretaris van curatoren, Eendrachtsweg 60 te Rotterdam, tot wie ook — met de hand geschreven — sollicitaties dienen te worden gericht.

Hoe het Stork- concern groeide

- 1868 Stichting van een kleine fabriek in Hengelo, *personeel ca 100 man.*
- 1900 *Personeel toegenomen tot 700 man.*
- 1915 Dochteronderneming in Amsterdam: Gebr. Stork en Co's Apparatenfabriek N.V.; deze vestigde later een afdeling in Boxmeer.
- 1923 Agentschap in Brussel, waaruit de dochteronderneming Ateliers de Constructions Stork-Frères & Cie S.A. groeide.
- 1928 Dochteronderneming: N.V. Machinefabriek en IJzergieterij „Holland-Bergen op Zoom“ te Bergen op Zoom.
- 1930 *Personeel te Hengelo toegenomen tot 2.200 man.*
- 1932 Overbrenging van Stork Hijsch naar Haarlem, waar samen met een bestaand bedrijf de dochteronderneming Werf Conrad en Stork Hijsch N.V. ontstond.
- 1940 *Personeel te Hengelo toegenomen tot 3.000 man.*
- 1947 Opening van productie-afdelingen van Stork-Hengelo in Zwolle en Assen.
- 1950 *Personeel te Hengelo toegenomen tot 4.000 man.*
- 1951 Dochteronderneming te Utrecht: N.V. Machinefabriek Stork-Jaffa
- 1960 *Personeel te Hengelo toegenomen tot 4.800 man.*
- 1960 Totaal personeel van het Stork-concern 8.800 man.

Hoofdproducten in Hengelo en in de productie-afdelingen te Zwolle en Assen:

Hengelo: Scheepsdieselmotoren tot 20.000 pk - Stoomketels - Stoomturbines - Suikerfabriekinstallaties - Pompen - Ventilatoren.

Zwolle: Dieselmotoren tot 1.000 pk in seriefabricage.

Assen: Pompen in seriefabricage.

STORK

HENGELO

In 1954 vormden Stork en Werkspoor de Verenigde Machinefabrieken N.V., gezamenlijk personeel thans 19.000 man.

De metaalindustrie in Overijssel

Wanneer in kort bestek een beeld geschetst zal worden van de metaalindustrie in Overijssel, dan is het noodzakelijk eerst na te gaan welke bedrijvigheid in deze beschouwing zal worden betrokken. Eigenlijk is het in de tegenwoordige fase van de ontwikkeling van de metaalindustrie in Nederland reeds een wat willekeurige beperking om alleen te schrijven over de metaalindustrie in Overijssel.

Het is wel duidelijk, dat de bloeiperiode van de „algemene machinebouw” achter ons ligt, de periode van vóór 1940, toen wij nog trots waren in een bedrijf eigenlijk alles te kunnen maken. De noodzaak tot een vergaande specialisatie kennen wij reeds vele jaren. Daarbij is een taakverdeling ontstaan, waarbij de metaalindustrie in geheel Nederland is betrokken. Door concentratie en decentralisatie is een ontwikkeling gevolgd waardoor fabrieken uit vrijwel alle provincies in Nederland samenwerken met bedrijven en produktie-eenheden in andere delen van het land.

De ontwikkeling van de metaalindustrie in de laatste tien jaar kan daarom niet alleen beoordeeld worden op grond van de toename van het aantal in deze bedrijven werkzame personen, hoe imposant deze uitbreidingen ook mogen zijn. Daarnaast moet onderkend worden, dat de metaalindustrie ook in Overijssel in de jaren na 1945 veel sterker is geworden door kwalitatieve ontwikkeling van haar produkten, door de toepassing van eigen vindingen en eigen ontwikkeling, door een wetenschappelijke voorbereiding van produktiemethoden en een op laboratorium-onderzoek gebaseerde kennis van toe te passen materialen, door specialisatie en door een steeds verder doorgevoerde serie-fabricage.

De metaalindustrie in Overijssel kent vrijwel geen scheepsbouw, vliegtuigbouw of auto-assemblage. Wel is de transportmiddelenindustrie vertegenwoordigd door enkele rijwielfabrieken. Machinefabrieken, constructiewerkplaatsen, apparatenbouw, draadindustrie en gieterijen zijn ruim vertegenwoordigd. Aan dit soort bedrijven wordt verder de aandacht geschonken; de elektro-technische industrie, die overigens wel in de tabellen en grafieken is begrepen, wordt in een afzonderlijk artikel behandeld. Maar ook met deze beperkingen blijft het nog een levendig beeld, dat de metaalindustrie in Overijssel te bieden heeft.

In Overijssel, waar eind 1958 rond 760.000 Nederlanders woonden, waarvan:

55.145 in Zwolle;
26.250 in Kampen;
54.389 in Deventer;
49.603 in Almelo;
59.350 in Hengelo en
121.981 in Enschede,

is na de textielindustrie de machine-industrie, incl. de elektro-technische industrie, de belangrijkste bedrijfstak. De ontwikkeling, die zich in een tiental jaren heeft voltrokken, wordt in bijgaande tabellen aangegeven.

Wanneer wij de groei van de metaalindustrie in Overijssel vergelijken met die in geheel Nederland, en met die van de gehele industrie in onze provincie en het gehele land, dan wordt nog eens duidelijk, welk een grote rol de metaalindustrie bij de industrialisatie van ons land heeft gespeeld. Dat Overijssel niet is achtergebleven bij deze landelijke ontwikkeling is, zowel voor de gehele industrie als voor de metaalindustrie, uit grafiek 1 te zien.

TABEL 1.

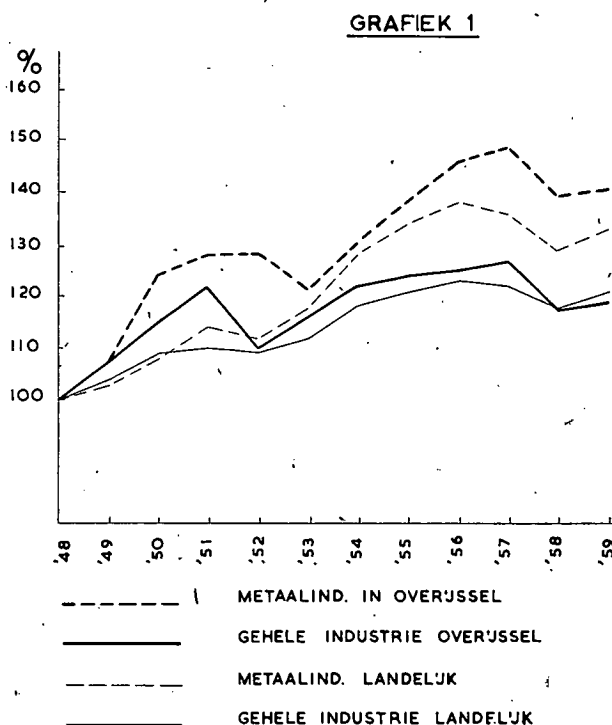
Aantal arbeiders in de Overijsselse industrie a)

	1948	1959	Stijging in pCt.
Textielnijverheid	35.797	36.473	2
Metaalnijverheid b)	13.312	18.685	41
Kleding en reiniging	9.086	9.725	7
Voedings- en genotmiddelen	5.901	8.290	40
Diverse bedrijfstakken	7.897	12.368	57
Totaal	71.993	85.541	—

a) Exclusief kantoorpersoneel.

b) Aantal arbeiders in de metaalindustrie inclusief de elektro-technische industrie.

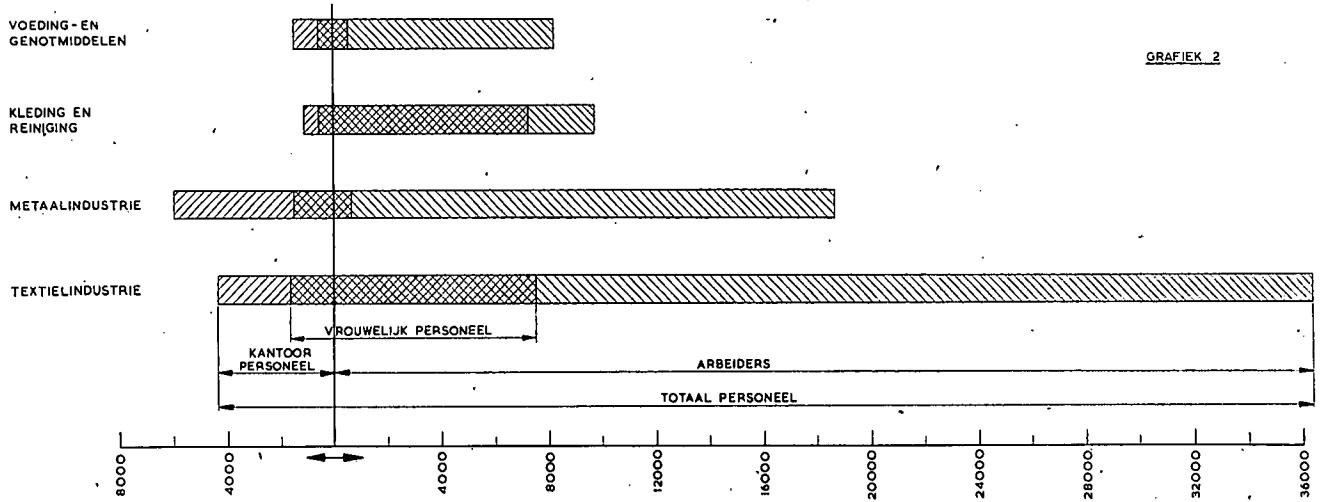
Grafiek 1. Procentuele groei van het personeel van de metaalindustrie en de gehele industrie, landelijk en in de provincie Overijssel gedurende de periode 1948—1959

Hierboven werd er reeds op gewezen, dat het aantal personeelsleden alleen geen juist beeld van de groei van een bedrijfstak kan geven, maar dat ook de kwaliteit van het gemiddelde personeelslid in de ontwikkeling een grote rol speelt. Het is belangwekkend uit grafiek 2 te zien, dat de personeelssamenstelling van de metaalindustrie in vergelijking met andere bedrijfstakken grote verschillen vertoont.

In de eerste plaats valt op, dat de metaalindustrie naar verhouding veel meer beambten heeft dan de andere bedrijfstakken. Dit is geheel te verklaren uit de zeer gespecialiseerde taakverdeling en werkvoorbereiding, welke in de metaalindustrie noodzakelijk is om met haar produkten door eigen ontwikkeling en gespecialiseerde produktiemethoden de strijd op de binnenlandse en op de wereldmarkt tegen de buitenlandse concurrentie te blijven voeren. Door de staffeling in vele trappen van kennis en verantwoordelijkheid zijn er goede promotiekansen in de bedrijven. Een ander facet is het in vergelijking met andere be-

Grafiek 2. Samenstelling van het personeel in enkele der belangrijkste bedrijfstakken in Overijssel in 1959.

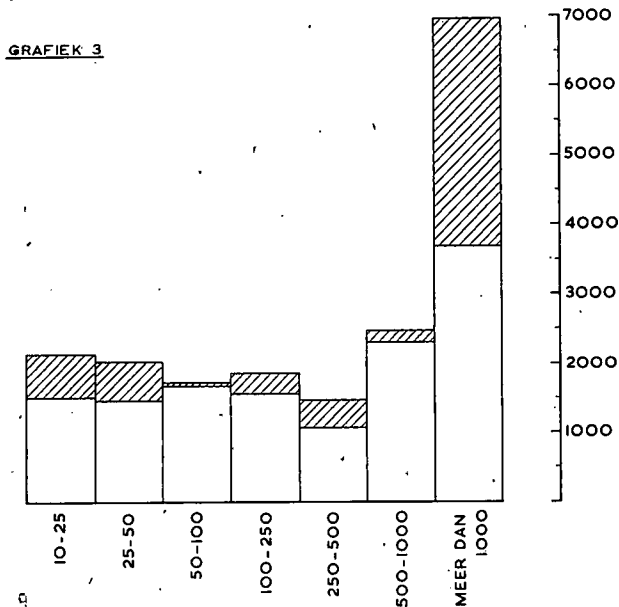

GRAFIEK 2

drijfstakken geringe aantal vrouwelijke werknemers in de metaalindustrie. Hierdoor bestaat verhoudingsgewijs in meerdere mate de mogelijkheid, dat juist de gezinshoofden in de metaalindustrie werk zullen kunnen vinden. Dit is één van de redenen waarom gemeenten op de vestiging van een metaalbedrijf gesteld zijn.

Het oudste en nog steeds het belangrijkste vestigingsgebied van de metaalindustrie in Overijssel is gelegen in Twente. Daarnaast zijn er concentraties in de Noord-Westhoek met Kampen en Zwolle als middelpunt en in westelijk Overijssel, nl. in Deventer en omgeving. Over de gehele provincie verspreid ligt voorts een aantal kleinere en middelgrote bedrijven. In tabel 2 wordt de ontwikkeling van de metaalindustrie tussen de jaren 1949 en 1959 in deze verschillende gebieden aangegeven.

Grafiek 3. Uitbreiding van de metaalindustrie (inclusief elektrotechnische industrie) over verschillende bedrijfsgrootten van 1948—1959.

GRAFIEK 3

In de Noord-Westhoek met Kampen en Zwolle als middelpunt is de uitbreiding, naast een geringe toename van het aantal kleine en middelgrote bedrijven, vnl. het gevolg van de vestiging in Zwolle van enkele grote bedrijven, die elders in het land en in Twente ontwikkelde producten fabriceren, waarvan de verkoop door het moeder-

bedrijf wordt verzorgd. Ook de groei van een bedrijf in Kampen, waarvan de produkten vnl. in de consumptie-goederensfeer liggen, valt op.

In Deventer en omgeving is een groot aantal kleinere en middelgrote bedrijven gevestigd met een grote verscheidenheid van produkten, waarbij stalen meubelen, ledikanten en matrassenfabrieken verhoudingsgewijs groot in aantal zijn. In dit gebied is een tweetal bedrijven sterk gegroeid, nl. een blikfabriek en een fittingfabriek met een zeer gespecialiseerd produktieprogramma op internationaal niveau. Verspreid over de provincie vinden wij een aantal fabrieken, die als plaatselijke verzorgingsbedrijven een belangrijke rol spelen, maar ook landbouwmachines vervaardigen en hijswerktuigen, of als toeleveringsbedrijf fungeren.

TABEL 2.

Aantal bedrijven met tien en meer arbeiders en aantal arbeiders in de metaalnijverheid in Overijssel in 1948 en 1959

Vestigingsplaats	aantal bedrijven		aantal arbeiders	
	1948	1959	1948	1959
Kampen en Zwolle en omgeving	35	44	1.924	2.707
Deventer en omgeving	25	35	1.443	3.346
Twente	110	143	9.457	11.955
(waarvan Hengelo en omgeving)	(37)	(45)	(6.956)	(8.441)
Rest van Overijssel	17	21	488	677
Totaal in Overijssel	187	243	13.312	18.685

In Twente is de metaalindustrie in hoge mate een industrie van kapitaalgoederen. Hebben de bedrijven in Almelo en Enschede misschien nog niet geheel dit accent, in Hengelo is dit van oudsher wel het geval. De veelheid van produkten, die in de Hengelose metaalindustrie wordt ontwikkeld, maakt Hengelo steeds meer tot wetenschappelijk middelpunt van waaruit de over Nederland en het buitenland verspreide dochterondernemingen worden gesteund.

In Almelo en Enschede, en verspreid in Twente, is een aantal bedrijven gevestigd, die zich gespecialiseerd hebben op de levering aan de textielindustrie. Daarnaast bevindt zich een aantal reeds vele jaren bestaande bedrijven, die een gezonde groei doormaaken op grond van eigen ontwikkeling van waterreinigingsinstallaties, tandwielkasten, hijs- en hefwerktuigen, produkten van de draadindustrie, bakkerijmachines, gieterij-apparatuur, ventilatoren, stalen meubelen etc.

Hengelo valt bij haar Twentse zustergemeenten wat uit de toon, omdat hier niet de textielnijverheid de grootste bedrijfstak is. Naast de elektro-technische industrie en de chemische industrie is de metaalindustrie hier de belangrijkste bedrijfstak, welke vnl. is geconcentreerd in enkele grote bedrijven. Het is een gelukkig verschijnsel, dat de toename van de bedrijvigheid in de laatste tien jaren zich vnl. heeft afgespeeld in deze bedrijven met haar eigen ontwikkelingsbureaus en laboratoria (zie grafiek 3). De in Nederland nog steeds schaarse technische krachten konden daardoor in teamverband worden ingeschakeld bij de ontwikkeling en vervaardiging van apparaten, appendages, dieselmotoren, gietstukken van staal, gietijzer en non-ferro metalen, pompen, stoomketels, stoomturbines en ventilatoren. Het is dan ook geen toeval, dat bij een aantal bedrijven in Hengelo, bestellingen werden geplaatst op installaties en delen voor kernenergiecentrales in Nederland en het buitenland, bestellingen, die jammer genoeg in eigen land nog steeds op zeer beperkte schaal te krijgen zijn.

Een goede vakopleiding in de fabrieken en op de technische scholen heeft deze ontwikkeling ontegenzeggelijk gesteund. Vele leerlingen van de sterk uitgebreide H.T.S.-opleiding in Twente vonden bij de metaalindustrie een werkkring. Bij de machinefabrieken werken in verhouding tot de rest van de Nederlandse metaalindustrie zeer vele academici en ingenieurs.

Nu ontbreekt voor het Oosten van Nederland, en wel speciaal voor de metaalindustrie in Twente, nog het sluitstuk voor de gezonde verdere ontwikkeling: het technisch hoger onderwijs. Een dergelijke instelling is òn voor de hogere technici in de bedrijven, die behoefte hebben aan een regelmatig wetenschappelijk „gesprek” met hun collega's aan een hogeschool òn voor de gezinnen, waarvan de kinderen een verdere studie in de buurt van hun woonplaats zouden kunnen krijgen, van het allergegrootste belang. Een technische hogeschool, liefst in het middelpunt van deze bedrijvigheid, zou van enorme betekenis zijn voor de sfeer en de achtergrond van de bedrijven in Twente en het Oosten van het land en voor een verdergaande gezonde ontwikkeling. Een ontwikkeling, die zal leiden tot een verdere concentratie van kennis, in het bijzonder in de kapitaalgoederensector van de metaalindustrie — dus tot concentratie van laboratoria, research-afdelingen, ontwikkelings- en constructieafdelingen. Gespecialiseerde produktie-eenheden zullen over het binnen- en buitenland verspreid gevestigd kunnen zijn, maar gebonden aan een centrale organisatie, die behalve voor de „kennis” ook voor de tweede factor van onze industrialisatie, nl. het benodigde „kapitaal”, zorg moet dragen.

Dit neemt overigens niet weg, dat kleine en middelgrote bedrijven wel degelijk zelfstandig een rol zullen kunnen blijven spelen als tijdig gezorgd wordt, dat voor deze bedrijven de bronnen van kennis en kapitaal verzorgd zijn en de afzet voldoende gespreid is over binnen- en buitenland.

Naast de algemene machinebouw — die zich op den duur in hoofdzaak zal beperken tot hulp aan industrieën in de directe omgeving op het gebied van onderhoud en reparatie — zullen deze bedrijven zich moeten specialiseren op een enkel produkt of halffabrikaat, dat óf in serie vervaardigd kan worden en/of een gespecialiseerde produktiemethode mogelijk maakt.

Familievennootschappen zullen, misschien in enkele gevallen zelfs wel met offers voor de eigenaren, „open” moeten worden gemaakt om de financiering van de investering en van de ontwikkeling van hun speciale produkt

GEMEENTE OLST

7600 inwoners

gunstige leeftijdsopbouw.

Verbindingen: IJssel (Ioswal); rijksweg Deventer-Zwolle; N.S. uurfrequentie naar N., Z., O. en W. van Nederland.

Beroepsbevolking: 50% ind., 30% agrar., 20% overige sectoren.

Industriële sector: (veel export) omvat: 2 vleeswarenfabr., 1 baconfabr., 1 asfaltfabr. annex verffabr., 3 steenfabr., 2 machinefabr., 1 farm.-chem. fabr., 1 houtbedr.

Agrarische sector omvat: 2 zuivelfabr., 1 fruitveiling.

Industrieterrein beschikbaar: ruim 2.5 ha, bouwrijp, fund. op staal, zeer gunstig gelegen tegenover N.S.-emplacement.

Nutsbedrijven: Waterl., elektr. voorz. Aardgasleiding biedt mogelijkheden.

Arbeidskrachten: Doordat bevolking van Olst en ruime omgeving goed arbeidsgeschikt is voor industrie is OLST

Industrieel werkcentrum met ruime mogelijkheden.

GOED WERKMILIEU,

AANTREKKELIJK WOONMILIEU.

Inlichtingen bij het gemeentebestuur van Olst.

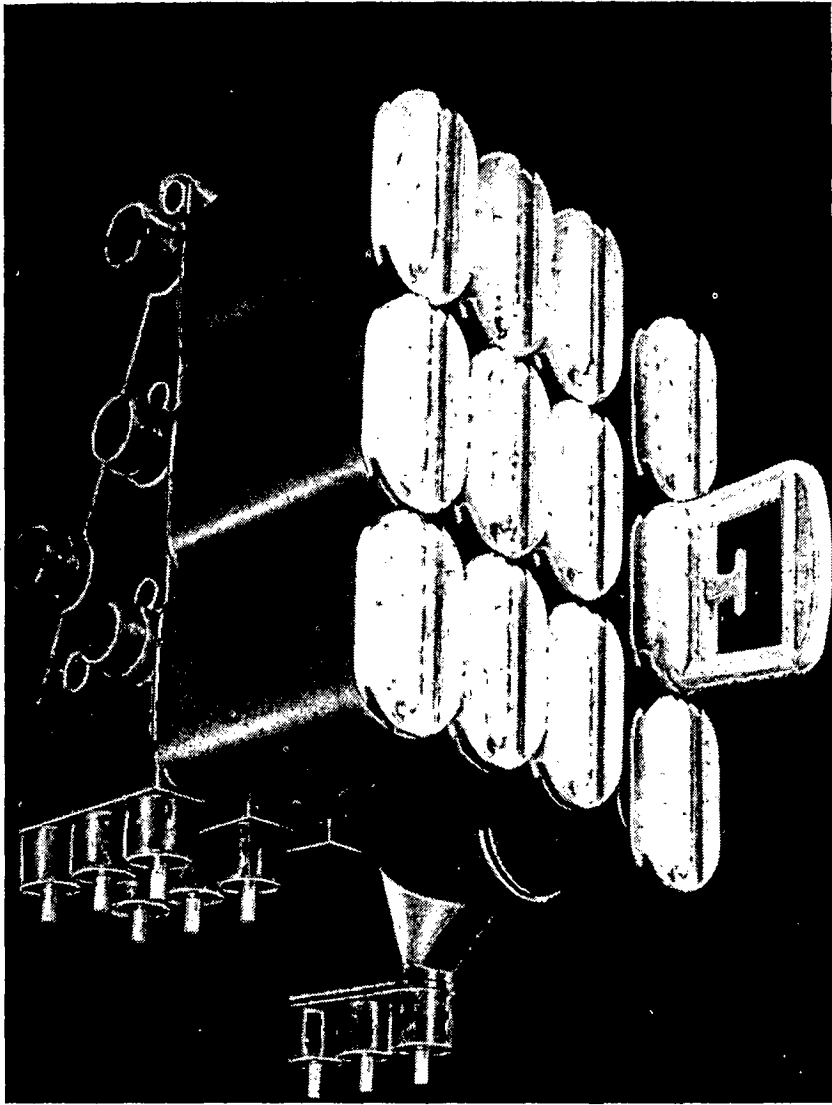
(Advertentie)

mogelijk te maken door het aantrekken van nieuw kapitaal. De verkoop- en eventueel de exportorganisatie, zal dikwijls opgebouwd moeten worden in samenwerking met andere firma's, die niet-concurrerende produkten of halffabrikaten voor dezelfde afnemers of afzetgebieden maken. Export zal voor gespecialiseerde bedrijven in Nederland meestal noodzakelijk zijn. Onze binnenlandse markt is voor een economische bedrijfsomvang voor vele produkten te klein. De Euromarkt zal men nog vele jaren niet als binnenlandse markt mogen zien, maar voor de produkten uit de metaalindustrie integendeel als één van de moeilijkste exportgebieden, waar men sterke concurrenten uit het land zelf zal ontmoeten.

Al met al opgaven voor de ondernemer en zijn medewerkers in de metaalindustrie, die een grote mate van verantwoordelijkheid en vasthoudendheid vragen. Gelukkig zijn dit eigenschappen, die bij de bewoners onzer provincie, naar de historie heeft geleerd, in ruime mate aanwezig zijn, zodat wij een verdere ontwikkeling van de metaalindustrie in Overijssel met vertrouwen tegemoet mogen zien.

Hengelo.

Ir. A. M. AVÉRES.

*MAGNÉFIX installatie met twee lastscheidings-
schakelaars en een beveiligde aftakking.
Breedte per schakelveld 7,5 cm.
Totale breedte van het driewegstation slechts
50 cm.*

Reeds langer dan een halve eeuw vervaardigt de N.V. HAZEMEYER electro-technisch schakelmateriaal voor laag- en hoogspanning.
Thans tot 50.000 Volt.

Met haar ruim 2000 medewerkers is zij in Nederland het grootste en toonaangevende bedrijf op dit gebied.

Dank zij haar intensieve research kunnen de steeds groeiende eisen tegemoet worden getreden met up to date schakelmateriaal.

Als eerste ter wereld lanceerde zij onlangs 10.000 Volt schakelmateriaal met totale isolatie van tot heden ongekennd kleine afmetingen.

N.V. HAZEMEYER - HENGELO

(Advertentie)

Twente als centrum van Overijssels elektrotechnische industrie

Energie is onontbeerlijk voor bedrijvigheid en welvaart. De meest toegepaste vorm is de elektrische energie. Opgevoerd in centrales, voortgeleid door kabels en bovengrondse lijnen, bereikt zij als sterkstroom de verbruikers. Sterkstroom duidt op relatief grote elektrische stroom in tegenstelling tot de naar verhouding kleine stromen, die in de elektronica hun toepassing vinden. Elektromotoren voor het aandrijven van machines en apparaten, elektro-ovens en kachels voor verwarmingsdoeleinden; de elektrolyse in de chemie; de lampen voor verlichting, zij alle maken gebruik van sterkstroom. Daarentegen speelt de door de elektronica gebruikte zwakstroom de hoofdrol in de telecommunicatie zoals radio, televisie, telefoon en telegraaf. Overijssels elektrotechnische industrie beweegt zich niet alleen van origine, maar ook heden nog steeds overwegend op het gebied van de sterkstroom.

De door de Overijsselse elektrotechnische industrie geboden werkgelegenheid aan 6.000 personen is ongeveer gelijk aan de helft van de werkgelegenheid die deze branche in overig Nederland biedt. Gerekend naar het aantal in de elektrotechnische industrie werkzame personen blijkt 99 pCt. van deze branche in Twente gevestigd te zijn. Wordt nagegaan hoe op dezelfde basis de geografische verdeling over Twente is, dan blijkt een sterke concentratie aanwezig te zijn in Hengelo. Historisch is dit te verklaren, indien men bedenkt dat de mechanisatie in de zich in de negentiende eeuw ontwikkelende textielnijverheid de opkomst van de metaalindustrie in Hengelo bewerkstelligde.

Tegen het einde der negentiende eeuw begonnen zich de mogelijkheden tot het aanwenden van elektrische drijfkracht in deze beide takken van nijverheid te openbaren en het was R. W. H. Hofstede Crull, die in 1894, eerst in Borne, maar kort daarop in Hengelo de fabricage van elektrische apparaten ter hand nam. Hieruit ontstond de Heemaf N.V. Mede dank zij de metaalindustrie in Hengelo kon dit bedrijf, dat naast de elektrotechniek zo zeer de metaalbewerkingservaring van node had, zich ontplooiën. Reeds in 1907 ontstond in Hengelo een tweede elektrotechnisch bedrijf. Het legde zich toe op de vervaardiging van schakelmateriaal. Thans was het F. Hazemeyer, die het initiatief nam en wiens naam nog steeds in die van de onderneming voortleeft. Pas na de eerste wereldoorlog vestigden zich meer elektrotechnische industrieën in Twente, welk verschijnsel zich na de tweede wereldoorlog herhaalde. Met recht mag dus worden geconstateerd, dat Hengelo de bakermat van de Twentse elektrotechnische industrie is. Deze positie heeft het niet prijsgegeven, intengendeel, thans is 90 pCt. van deze branche in Hengelo gevestigd. Daarnaast mag echter Haaksbergen met haar elektrotechnische bedrijven ook zeker niet onvermeld blijven.

Eén der industrieën in Hengelo voor de fabricage van signaalapparaten heeft in het afgelopen decennium een snelle ontwikkeling doorgemaakt, niet in het minst dank zij de gunstige combinatie van fijnmechanische en elektronische arbeid, een nouveauté derhalve temidden van de uitgesproken sterkstroomindustrieën.

Het leeuwedeel van de productie der Twentse elektrotechnische industrie wordt gevormd door kapitaalgoederen.

Heeft enerzijds het kapitaalgoederen-karakter een gevoelige teruggang veroorzaakt in de bedrijvigheid ten gevolge van de investeringsbeperking in 1958, anderzijds is het veelal aan de diversiteit der fabricageprogramma's en aan de bijtijds getroffen maatregelen te danken, dat de inzinking mede door haar beperkte duur geen ernstige schade toebracht aan de spankracht der ondernemingen. De werkgelegenheid is weer op peil en het aantrekken van de benodigde arbeidskrachten is, evenals in andere delen van ons land, een al weer niet eenvoudige taak.

Tot het meest belangrijke binnenlandse afzetgebied behoort de elektriciteitsvoorziening met haar centrales, kabelnetten en schakelhuizen, de industrie in al haar schakeringen, — hét leger, de vloot en de luchtmacht, de koopvaardij en de spoorwegen. Voorts worden geleverd uitrustingen bestemd voor bruggen, sluizen en gemalen alsmede de elektrische installaties voor openbare gebouwen, kantoren en woonhuizen. Een indruk van de verscheidenheid en de soort der in de Overijsselse elektrotechnische industrie vervaardigde kapitaalgoederen geeft onderstaand, overigens nog niet volledig, overzicht van de voornaamste productgroepen.

Generatoren en elektromotoren voor draaistroom en gelijkstroom;
aanloopapparatuur voor diverse motorsoorten;
elektrische uitrustingen voor locomotieven en motorwagens;
schakelborden en schakellessenaars;
gesloten schakelmateriaal voor laagspanning;
gesloten, resp. totaal geïsoleerd, schakelmateriaal voor hoogspanning;
vermogensschakelaars voor 50.000 volt;
explosieveilig schakelmateriaal voor mijnen en olie-industrie;
licht- en krachtverdeelinstallaties in gietijzer, plaatstaal en kunststof;
radarapparatuur, bijv. radarantenne Schiphol;
vuurleidingen voor land- en zeemacht;
vliegtuiguitrustingen, o.a. voor de F 104;
grondkabels en waterkabels voor laag- en hoogspanning;
telefoon- en signaalkabels;
telefoon toestellen;
thermostaten, startrelais en motortemperatuur-beveiligingsschakelaars;
verkeerslichtinstallaties met elektronische besturing;
elektronische garenreinigers voor de textielindustrie en elektronische apparatuur voor kwaliteitscontrole op verweefbaarheid.

Slechts enkele specialiteiten der Twentse elektrotechnische industrie mogen uit dit gevarieerd programma worden gelicht voor een nadere beschouwing.

Draaistroomcompoundgeneratoren speciaal voor toepassing aan boord van schepen. Kenmerkend is dat de opgewekte spanning, onafhankelijk van een meer of minder zware belasting der generatoren, beter dan bij de klassieke methode met opwekker constant wordt gehouden, terwijl de regeling zonder bewegende delen geschiedt.

Magnefixschakelaars voor hoogspanningsdistributiesystemen, gebaseerd op het principe van totale isolatie. Rond alle onder spanning staande delen is een hard, duurzaam isolatiemateriaal gegoten van zodanige vorm en kwaliteit, dat een metaalomhulling overbodig is en installaties vervaardigd worden van uiterst geringe afmetingen.

Luchtverkeersbeveiligingsinstallaties voor vliegvelden.

Met dit vernuftige, op radar werkende systeem, is het mogelijk op veilige wijze een grotere verkeersintensiteit op vliegvelden toe te laten dan thans met de huidige systemen het geval is.

Met het hierboven gegeven overzicht moge een indruk zijn gegeven van de betekenis der Twentse elektrotechnische industrie. Door ondernemerszin, vindingrijkheid en werkkraft alsmede door een doelgerichte research heeft Twente in elektrotechnisch Nederland de rol kunnen spelen, die het zich voorstelt, nl.: een waardige bijdrage in de toepassing der elektrotechniek te leveren door het ontwerpen en vervaardigen van kwaliteitsprodukten, die aan de steeds groeiende eisen beantwoorden. Zij zal deze op zich genomen taak onverminderd voortzetten, geschraagd door de erkenning welke zij ontmoet in het bedrijfsleven, de defensie, de scheepvaart, en bij de overheidsorganen belast met de elektriciteitsvoorziening, een erkenning welke zij nodig heeft en zonder welke zij niet zal kunnen groeien en gedijen.

Het elektrotechnisch onderwijs in Twente wordt druk bezocht en het uitgebreid technisch onderwijs voorziet reeds in een dringende behoefte. Het zelfde geldt uiteraard voor het hoger technisch onderwijs in Enschede en Hengelo. Mocht tot oprichting van een Technische Hogeschool in Twente, in het hart van het Oostnederlandse industriegebied worden besloten, dan zou de wisselwerking tussen dit instituut en de industrie de onmisbare steun aan de laatstgenoemde geven die het behoeft om haar wetenschappelijk niveau in de pas te doen blijven gaan met dat

in 'de omringende landen! Tevens zou dit voor de Hoge School de mogelijkheid openen om in zeer nauw contact met de zo gevarieerd georiënteerde bedrijven en haar laboratoria de opleiding der ingenieurs te verzorgen.

Dat Nederland als relatief jong en klein industrieland de elektrotechnische industrie haar volle vertrouwen op vanzelfsprekend reële basis schenkt, is te meer van belang omdat het handhaven en uitbouwen van de binnenlandse markt haar als uitgangspunt moet dienen om in het concert der Europese industrie haar partij mee te blazen. De huidige productiecapaciteit van de elektrotechnische industrie in Twente mag geraamd worden op f. 140 mln.; de exportcapaciteit mag op ongeveer f. 50 mln. worden gesteld. Een indirecte export schuilt in de fabricagelicensies, die Twentse elektrotechnische bedrijven verlenen aan fabrieken in Europa, Zuid-Amerika en Azië. Bovendien bezitten enkele ondernemingen eigen bedrijven in het buitenland. Omgekeerd wordt de steun van gerenommeerde buitenlandse bedrijven aanvaard in de strijd om de evolutie op speciale terreinen te kunnen volgen.

Het ligt in de verwachting, dat in toenemende mate contacten voor studie en ontwikkeling met collega's in het buitenland zullen moeten worden gelegd. Voorwaarde voor het welslagen van nauwe, vruchtbare samenwerking in deze zin ter versterking van onze industriële positie, en die der toekomstige werkgelegenheid en welvaart is evenwel, dat de Twentse elektrotechnische industrie intensief haar research kan voortzetten en zich de nodige investeringen kan getroosten.

Hengelo.

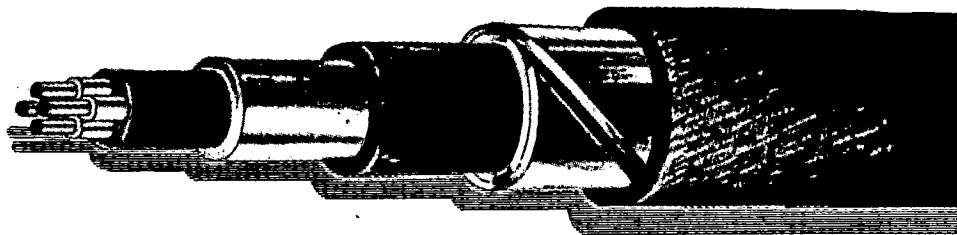
J. H. A. ALPHERTS.

(Advertentie)

courante kabeltypes uit voorraad,
of met korte levertijd

CRITO

grondkabels met papier-isolatie

betrouwbaarheid
duurzaamheid
kwaliteit

De kleine industrie en haar betekenis

Wie aan industrieel Overijssel denkt, denkt het eerst aan Twente. En wie aan Twente denkt, denkt aan textiel. Geen wonder. De spectaculaire grootbedrijven met hun schier eindeloze reeksen spindels en weefgetouwen spreken tot de verbeelding. En nu deze reuzen zich nog verder gaan versterken door — uiteraard spectaculaire — concentratie, brengt de pers het bestaan van de textielindustrie nog eens extra onder de aandacht van het publiek. Toch is het ontstaan van deze bedrijfstak in Overijssel begonnen met de activiteit van enkele mensen met een goede kijk op vestigingsfactoren. En één van die gunstige factoren was de aanwezigheid van vele kleine productiecellen. Op de Twentse boerderijen namelijk werd 's winters het vlas — hier vroeger geteeld — gesponnen en geweven. Al spoedig maakten de kooplieden die via de zogenaamde Hessenwegen de handel tussen west en oost verzorgden, dat de overtollige, niet voor eigen gebruik bestemde, weefsels afzet vonden.

Een verdere stap was dat de kooplieden andere soorten garens op de boerenhoeven „in loon” lieten weven en daarna verkochten. Deze huisnijverheid, die maakte dat velen hier het behandelen van garens en weefsels „in de vingers” hadden, was de rechtstreekse reden waarom de Nederlandsche Handel Maatschappij in de vorige eeuw, in combinatie met Engelse „know how”, tot fabrieksmatige textielbewerking in Twente overging. Uit die tijd stammen de

fabrieksnamen waarin het woord „stoom” is verwerkt: „stoomspinnerij”, „stoomweverij” en „stoomblekerij”.

Maar ook de grote metaalindustrie die de leek na enig nadenken in Overijssel weet te noemen, is vooral in Twente gevestigd. Zij ontstond uit de behoefte van de textielindustrie aan machines en toebehoren en vormde aldus de eerste dikke zijtak aan de stamboom die in de Twentse boerderijen was geworteld. Dat zij zich later in geheel andere richtingen ontwikkelde doet daar niets aan af.

Om op de tweede dikke zijtak te komen worden van de leek die wij in gedachten aan het interviewen zijn, meer deductieve dan inductieve capaciteiten gevraagd. Het tot kledingstukken maken van het geweven doek, het confectioneren, geschiedt immers voor een zeer belangrijk deel in kleinere bedrijven en het zal ons slachtoffer vrij veel moeite kosten in deze bedrijfstak grote namen te noemen. Enkele merken zal hij wellicht weten op te brengen, volkomen in het duister tastende of deze in Groningen, Amsterdam, of Oldenzaal worden gefabriceerd.

Wanneer wij hem thans verbieden verder aan Twente te denken, dan zal hij misschien nog uit zijn herinnering weten op te diepen dat Deventer ook wel „koekstad” wordt genoemd en dat er ook nog Genemuider matten zijn. Dat de koekstad meer conservenblikjes dan koek en Genemuider meer kokosmatten dan Genemuider matten voort-

Wat maakt de Nederlands-Amerikaanse Fittingfabriek?

A. *Pijpfittings*

Voor gas-, water-, stoomleidingen, centrale verwarmings- en sanitaire installaties.

De constant hoge kwaliteit en de maatnauwkeurigheid van de Nefit fittings worden bereikt door voortdurende, strenge controle tijdens het gehele fabricageproces van grondstof tot eindproduct.

B. *Seriegietwerk*

Voor handel en industrie vervaardigen wij seriegietwerk in Nefit Malleable.

Dit materiaal leent zich bij uitstek voor gietwerk in ingewikkelde vormen in een zeer grote verscheidenheid. Uitstekende mechanische eigenschappen, nauwkeurig aan de maat, geen harde gietkorst en daardoor bijzonder goed bewerkbaar. Van de mechanische eigenschappen brengen wij onder uw speciale aandacht: Treksterkte ca. 44 kg/mm². Rekgrens ca. 25 kg/mm². Rek ca. 12⁰/₀. Bij een wanddikte van de trekstaaf van 9 mm.

N.V. Nederlands-Amerikaanse Fittingfabriek

Postbus 3

DEVENTER

Telefoon (06700) 54 44

(Advertentie)

brengt, zal hij niet weten. En de rest is voor hem een industrieel vacuüm, waarin ambachtslieden, winkeliers, ambtenaren en boeren op weinig opziedbare wijze hun kost trachten te vergaren. Maar over die rest wilden wij het nu eens hebben. De grote bedrijven zijn van groot belang — wij zouden niet anders durven beweren — maar de vele kleintjes maken ook een grote.

De betekenis van de kleine industrie is drieërlei. In de eerste plaats vertegenwoordigt zij een grote industriële werkgelegenheid. In 1959 telde Overijssel niet minder dan 1.000 fabrieken met meer dan tien man personeel. In totaal werkten daarin 100.000 mensen. In verhouding tot de bevolking telde Overijssel jarenlang de meeste industrieel werkzame inwoners van alle provincies. In 1958 heeft Limburg Overijssel van deze positie verdrongen. De ondernemingen met meer dan 1.000 man zijn slechts dertien in getal. Leggen we de grens van het grootbedrijf iets lager, bij 500 man, dan stijgt het aantal grote bedrijven tot 37. Deze geven werk aan ca. 45.000 mensen. De overige 55.000 vinden hun bestaan in ca. 960 fabrieken. De volgende tabel geeft een inzicht in de spreiding over de statistische grootteklassen.

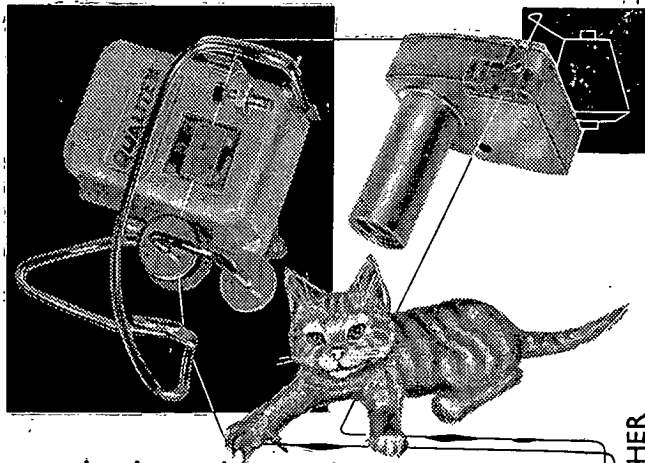
De Overijsselse industrie naar grootteklasse
(1 juli 1959)

Personneelssterkte	Aantal vestigingen	Aantal mensen	Gemiddeld aantal mensen per vestiging
10-25	459	8.428	18
26-50	252	9.927	39
51-100	130	10.514	81
10-100	841	28.869	34
101-250	84	14.257	170
251-500	33	13.739	416
101-500	117	27.996	240
501-1000	24	19.905	829
1001 en meer	13	24.437	1.880
501 en meer	37	44.342	1.198
Totaal	995	101.207	102

Het is uit deze cijfers duidelijk, dat de kleine industrie een niet te onderschatten bijdrage vormt tot de werkgelegenheid. In het licht van de Euromarkt en de daaruit voortvloeiende fusiedrang is het verklaarbaar, dat de mening volgens welke het kleine bedrijf langzamerhand zal uitsterven veld wint. We vragen ons af of dit juist is. Uit de cijfers voor Overijssel blijkt namelijk het tegendeel. Sinds 1953 steeg het aantal bedrijven met 10 tot 100 man van 753 tot 841. De gemiddelde grootte bleef onveranderd, hetgeen een werkgelegenheidsvergroting van 11 pCt. voor deze groep met zich bracht. Ook de middelgrote bedrijven namen in aantal toe, namelijk van 88 tot 117 stuks, maar hun gemiddelde personeelsbezetting daalde van 260 tot 240 man. Het aantal grote bedrijven met meer dan 500 mensen steeg weliswaar met één bedrijf, maar hun totale bezetting daalde van ruim 46.000 tot ruim 44.000 mensen.

Uit de gegevens blijkt nog een ander pikant feit. Tijdens de recessie van 1957/1958 toonde de kleine industrie een aanmerkelijk grotere stabiliteit in personeelsbezetting dan de grote bedrijven. Deze beide factoren maken dat het bestaan van een groot aantal kleine vestigingen vanuit werkgelegenheidsoogpunt aantrekkelijk is voor een gebied.

In de tweede plaats zijn de kleine bedrijven van belang omdat zich onder hen de zgn. toeleveringsbedrijven bevinden. Bijna elke grote industrie ziet zich gaarne omringd door kleinere, die zorgen voor de levering van allerlei benodigdheden, welke vervaardiging storend is voor de eigen massaliteit. We moeten dit weliswaar niet overdrijven, want de directe relatie tussen groot- en klein bedrijf is slechts in weinige gevallen aanwijsbaar, maar toch is dit punt van belang. Vooral Amerikaanse bedrijven betrekken

catch them better!

Overduidelijk is thans komen vast te staan dat de Qualitex elektronische draadreiniger door de gehele textielindustrie volledig is geaccepteerd. Bijna 100% slubvrij garen, zowel in de sector katoen - wol als vlas, is wel het grootste voordeel van elektronische reiniging.

De voorsichrijdende ontwikkeling in de synthetica stelt U dagelijks voor nieuwe problemen op reinigingsgebied.

Ons laatste type slubcatcher (VIS) garandeert ook bij deze garens een exacte reiniging.

Daar komt bij dat onze apparatuur thans ook in miniatur-uitvoering leverbaar is en op bijna ieder type spoelmachine is aan te brengen.

Wij zenden U gaarne vrijblijvend prospectus en offerte of komen bij U demonsteren.

ADVIES EN SERVICE ZIJN DE PIJLERS WAAROP WIJ BOUWEN!

Ons *nieuw* elektronisch garentest-apparaat, de Qualitester, geeft tot nu toe onbekende gegevens betreffende alle soorten garens.

Snelle, exacte en toch praktische controle op spin- en spoelproces alamede verwerkbaarheid van het materiaal is thans mogelijk.

Qualitex

textile controllers

ENSCHEDÉ HOLLAND TEL. 10169 P.O.BOX 265

(Advertentie)

ELECTRONIC SLUBCATCHER

in hun vestigingsplannen de capaciteiten van ter plaatse aanwezige kleinere fabrikanten.

In de derde plaats vervult de kleine industrie in zekere zin de functie van voorpost van de grote bedrijven. Haar aanwezigheid duidt op een geschikte psychologische sfeer voor het „ondernemen”. Het is in dit verband verheugend dat de kleine industrie in verhouding tot de bevolkingsdichtheid tamelijk gelijkmatig over de provincie is verdeeld. Overal bevinden zich deze symptomen en kweekplaatsen van industrieel klimaat. En het is zeker niet zo, dat zich speciaal in Twente een zwerm van kleine bedrijven onder de rook der grote heeft geschaard. Dat zich buiten Twente, in overig Overijssel dus, gebieden bevinden die te weinig werkgelegenheid bieden, vindt zijn oorzaak in het feit, dat daar de middengroep en de grote bedrijven praktisch ontbreken.

De „onderbouw” is aanwezig. Overig Overijssel herbergt 45 pCt. van de mensen en 41 pCt. van de kleine industrie, terwijl Twente 55 pCt. van de inwoners en 59 pCt. van de kleine industrie omvat. En deze correlatie tussen bevolking en kleine industrie is ook wanneer Overijssel in meer dan twee delen wordt gesplitst, aantoonbaar.

Is het onder deze omstandigheden verwonderlijk dat de provincie naar vermogen aandacht besteedt aan de verdere ontwikkeling van de kleine industrie? Zij heeft in het verleden de industrialisatie van haar grootste industriegebied op de activiteit en bekwaamheid van de kleine productie-eenheden zien grondvesten. In de toekomst verwacht zij nog veel van de uitgroei van allerlei, thans nog kleine, initiatieven.

Zwolle.

Drs. W. G. VAN DOBBENBURGH.

Het verkeer met en in Overijssel

Pleiten voor goede verkeersverbindingen zou eigenlijk even overbodig moeten zijn als pleiten voor goede gezondheidszorg. In zekere zin zijn goede verbindingen ook „gezondheidszorg”; zij zijn nl. essentieel voor een gezonde ontwikkeling van een streek. Wordt een land niet dikwijls beoordeeld naar de toestand van zijn verkeersverbindingen? De Minister van Verkeer en Waterstaat stelde dan ook in de Memorie van toelichting op de begroting voor 1960, dat voor het bevorderen van de economische ontwikkeling en de spreiding van de economische activiteit over ons land goede verbindingen te land en te water van primaire betekenis zijn.

Het vervoer, en daarmee het verkeer, stijgt, ook in ons land. Volgens de statistiek van het binnenlands goederenvervoer van het C.B.S. is het aantal tonkilometers voor de binnenvaart toegenomen van 4.590 miljoen in 1955 tot 5.000 miljoen in 1958; voor het interlokale beroeps-wegvervoer zijn deze cijfers 2.386 miljoen en 2.973 miljoen. Volgens de verkeersstellingen van de Rijkswaterstaat is de verkeersintensiteit op de Rijkswegen in 1958 gestegen tot 130 pCt. van 1955; voor personenauto's is dit zelfs 136 pCt. De stijgingen variëren al naar gelang de wegen. Op de provinciale weg Deventer-Raalte was het verkeer in 1959 zelfs 243 pCt. van 1955 (toename 36 pCt. per jaar); voor andere provinciale wegen in Overijssel varieerde de toename, doch zij was gemiddeld ca. 10 pCt. per jaar.

Voor Overijssel zijn de verbindingen met overig Nederland en met het aangrenzende deel van Duitsland van groot belang, doch aangezien Overijssel niet één uitgesproken centrum heeft, dient hier ook aandacht geschonken te worden aan het verkeer binnen deze provincie. Ruim 25 pCt. van de Overijsselse bevolking woont in de Twentse steden Almelo, Hengelo, Enschede en bijna 20 pCt. in de Sallandse steden Deventer, Zwolle en Kampen. Daarnaast zijn voor het verkeer van belang de ontwikkelingskern Hardenberg en — hoewel helaas geen ontwikkelingskern zijnde — Steenwijk.

Bij de behandeling van het verkeer kan het luchtvaartverkeer buiten beschouwing blijven, daar het vliegveld Twente niet meer voor de burgerluchtvaart wordt gebruikt.

De spoorverbindingen lijken gunstig: twee hoofdtrajecten — Amersfoort-Groningen en Leeuwarden alsmede Amersfoort-Enschede — geven goede en snelle verbindingen; de verbinding met Arnhem is redelijk. Doch een spoorverbinding Zwolle-Apeldoorn ontbreekt, ten ongerieve van de bewoners van tussengelegen plaatsen en een treinreis van Zwolle naar Hengelo of Hardenberg duurt langer dan met een auto.

In figuur 1 zijn de scheepvaartwegen in het noordelijk deel van ons land aangegeven met — globaal — de schepen die erop kunnen varen. Aangezien de afmetingen van schepen van een bepaald tonnage soms aanzienlijk kunnen verschillen, moeten deze cijfers met voorzichtigheid worden gehanteerd.

Voor de scheepvaart van Overijssel met overig Nederland zijn o.a. de IJssel en het Twentekanaal van grote betekenis. Helaas is de IJssel in tijden van weinig aanvoer door de lage waterstanden voor veel schepen onbevaarbaar, waardoor ook het Twentekanaal niet bereikbaar is. Daaf het

verbeteren van de bevaarbaarheid van de IJssel samenhangt met de uitvoering van de Deltawerken en de Rijnkanalisatie, is het voor Overijssel van belang, dat deze werken spoedig tot stand komen. De nieuwe verbinding IJssel-Zwartewater, ter vervanging van de Willemsvaart, waarmee het Rijk een aanvang heeft gemaakt, zal een verbetering voor de scheepvaart betekenen.

Het verkeer op de grote scheepvaartwegen neemt toe, doch dat op de kleine vermindert. Het is dus begrijpelijk, dat aangestuurd wordt op het verruimen en verbeteren van enkele van belang zijnde vaarwegen. Voor Overijssel is dit o.a. de verbinding van Twente met het Noorden. In 1953 kwam de interprovinciale commissie voor de verkeersverbindingen Groningen-Drenthe-Twente na een zeer grondige prognose en kostenraming tot de conclusie, dat zij op grond van het te verwachten vervoer de aanleg van een kanaal Veendam-Almelo niet kon aanbevelen. Sedertdien is echter gebleken, dat de Fries-Groningse kanalen een veel grotere vervoerstoename vertonen, dan verwacht was. Voorts zal de uitvoering van de werken bij Delfzijl de vraag naar goede verbindingen met deze haven doen toenemen. Het lijkt dan ook thans, meer nog dan in 1953, verantwoord aan te dringen op een goed 600 tons kanaal ter verbinding van het belangrijke Twentse industriegebied met Delfzijl, waardoor tevens een verbinding wordt verkregen tussen dit industriegebied en Hardenberg, Emmen en zuid-oost-Groningen.

Mede als gevolg van de vermindering van het aantal kleine schepen is ook de scheepvaart op het provinciale kanaal de Dedemsvaart teruggelopen. De slechte bevaarbaarheid in de zomer, doordat dit kanaal voor voeding uitsluitend is aangewezen op bovenwater, belemmert in sterke mate het gebruik van dit kanaal. Aangezien de scheepvaartmogelijkheden op de overige oost-westverbindingen in Overijssel beperkt zijn en het maken van een nieuw oost-westkanaal door het Rijk van de baan is, heeft het provinciaal bestuur een voorlopig plan op laten maken voor verbetering van de Dedemsvaart met kunstwerken voor schepen van 600 ton, doch voorlopig met een wat kleiner kanaalprofiel, dat echter ruim genoeg is voor schepen van 300 à 400 ton. De totale kosten hiervan, geraamd op f. 29 miljoen, zijn echter zo hoog, dat de provincie Overijssel dit zonder financiële steun zeker niet kan uitvoeren. De directe financiële voordelen van een zodanig verbeterd kanaal kunnen moeilijk becijferd worden, doch zullen niet opwegen tegen de lasten. De bijkomende economische voordelen, waarvan er vele niet te ramen zijn, dienen hierbij echter wel in het oog te worden gehouden. Het is daarom begrijpelijk, dat van Overijsselse zijde gepleit wordt voor het verbeteren van dit kanaal.

Dat Overijssel zelf wel aan Steenwijk denkt, blijkt uit de nieuwe Beukersschutsluis — geopend in 1959 — waardoor Steenwijk thans voor schepen van 600 ton bereikbaar is. De verbinding naar Friesland is echter slechts voor schepen van 300 ton toegankelijk. Een korte scheepvaartverbinding tussen Enschede en het Dortmund-Emskanaal lijkt op het eerste gezicht mogelijk. Hierdoor zouden beide kanaalstelsels aan elkaar kunnen worden gekoppeld. Het probleem hiervan schijnt echter technisch en economisch zo moeilijk te zijn, dat een oplossing voorlopig niet in het

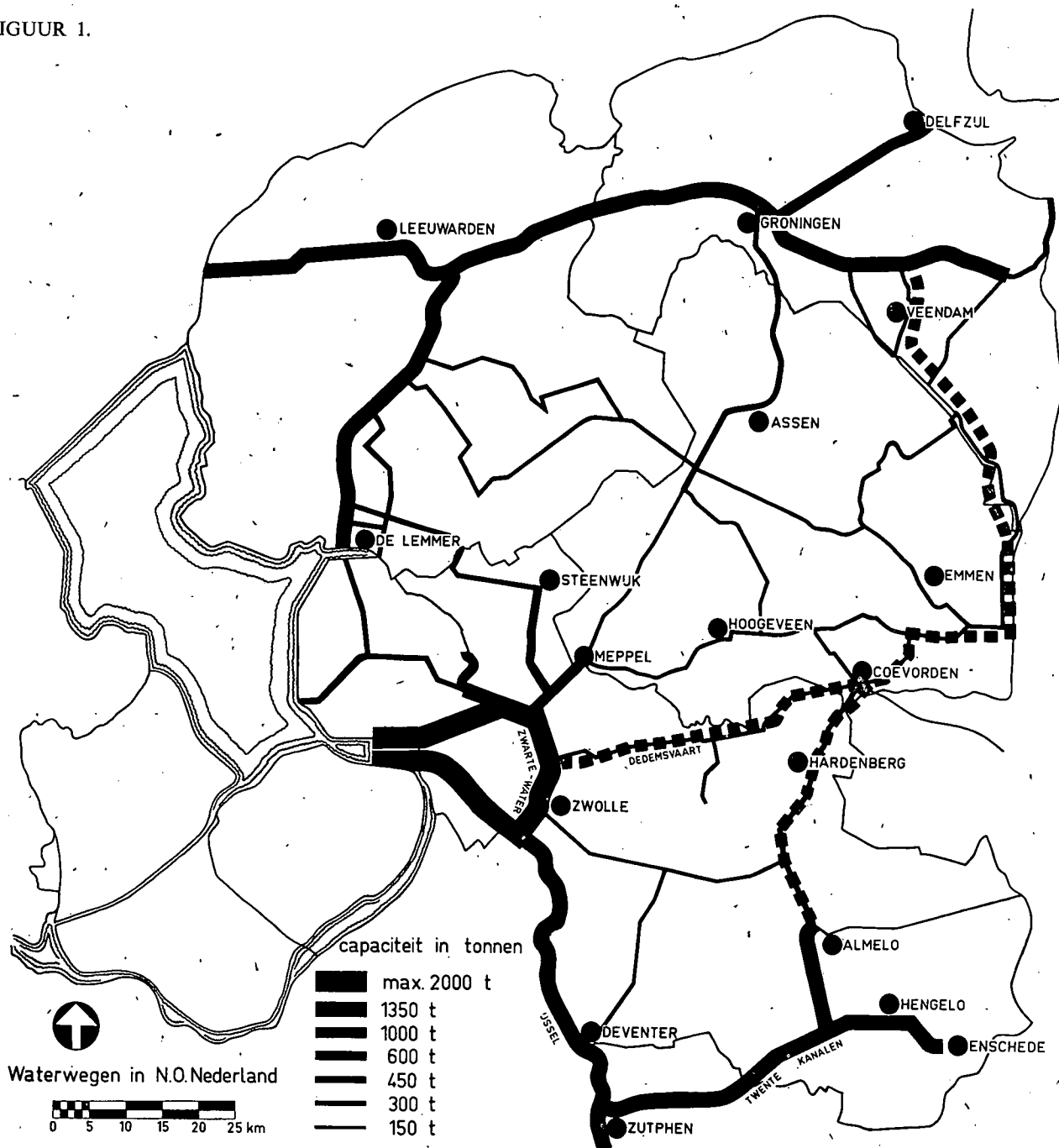
zicht is. Ook daarom is het gewenst alle aandacht te besteden aan een verbinding van het Twentekanaal met het Noorden.

Overijssel heeft een goed net van landverkeerswegen. De hoofdverbindingen zijn Rijkswegen; de overige belangrijke wegen zijn van de provincie. In 1837 reeds werden de eerste provinciale kunstwegen aangelegd. Nadat in 1895 een voorstel uit de Staten kwam tot het afschaffen van tollén, werd in 1906 de grondslag gelegd voor een uitgebreid provinciaal wegennet, met als gevolg, dat de provincie Overijssel zelf 950 km wegen niet alleen onderhoudt, maar ook verbetert en zich daarvoor aanzienlijke financiële offers getroost. De belangstelling voor het wegenprobleem blijkt ook uit het door de Staten aanvaarde „rapport omtrent de provinciale wegen in Overijssel” (1958). Hierin worden de problemen van de verkeersverbindingen behandeld. Figuur 2 is aan dit rapport ontleend.

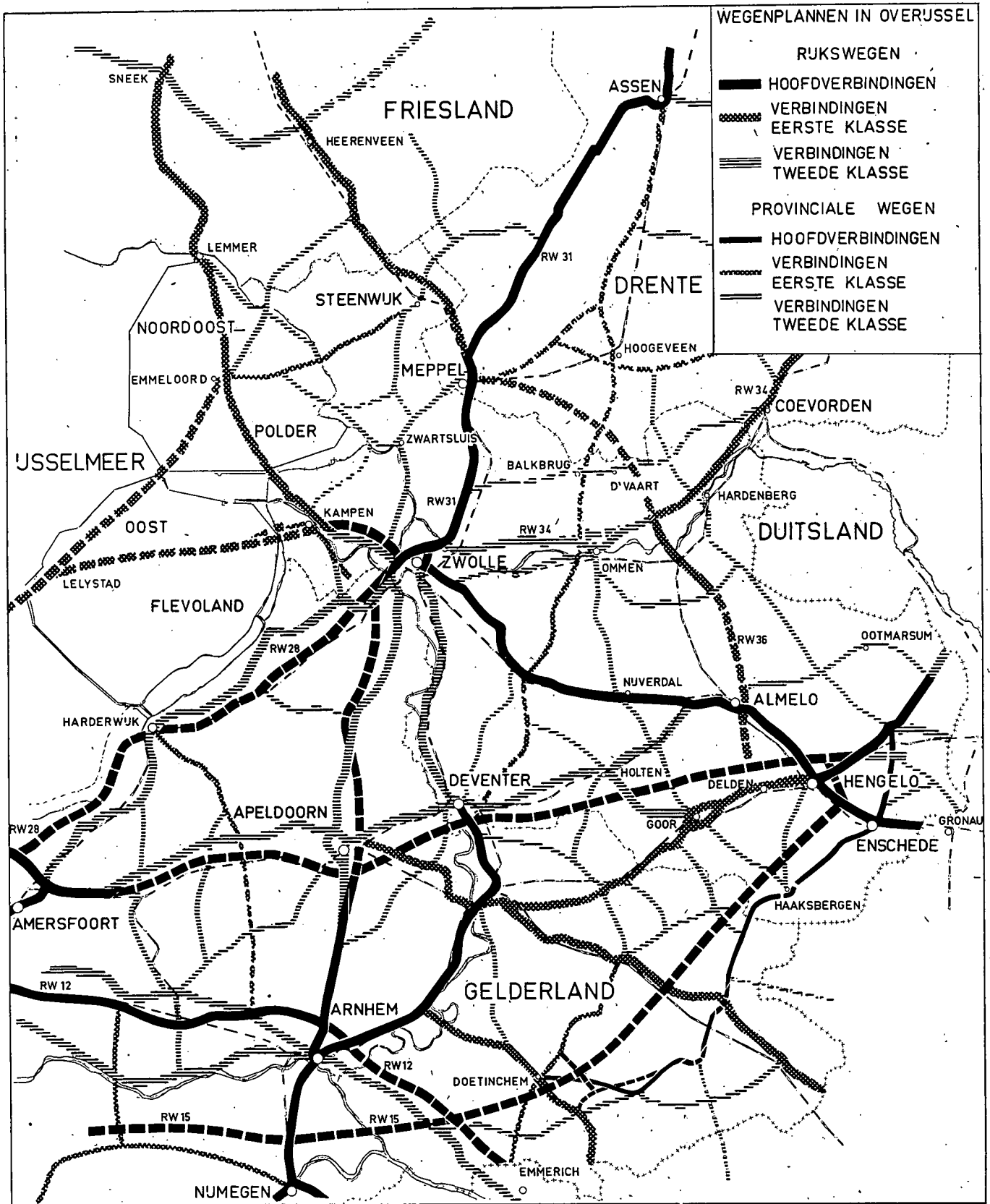
Opstellen van prognoses voor het verkeer op de wegen

is moeilijk, vooral bij nieuwe of sterk verbeterde verbindingen. Toch is hiertoe in het wegenrapport een poging gedaan. Uitgangspunt is de algemene verwachting van de stijging der verkeersintensiteit, doch tevens is getracht, te rekenen met de toekomstige verkeersstromen. Daarbij is als wens gesteld, dat van iedere plaats zo snel mogelijk een verkeersader van primaire of secundaire betekenis moet kunnen worden bereikt. Hoewel het lange-afstandsverkeer maar een deel van het totale verkeer is, is aangenomen, dat het verkeer, eenmaal op een hoofdverbinding zijnde, deze weg zo lang mogelijk moet volgen, ook al is er een iets kortere, minder belangrijke weg. Voorts is aandacht besteed aan het recreatie- en het forensenverkeer. Als resultaat hiervan is in het wegenrapport een indeling van wegen gemaakt en is voor de niet op het Rijkswegenplan voorkomende wegen een globaal verbeteringsplan opgesteld, dat tot 1970 ruim f. 83 miljoen aan investeringen zal vorderen.

FIGUUR 1.

FIGUUR 2.

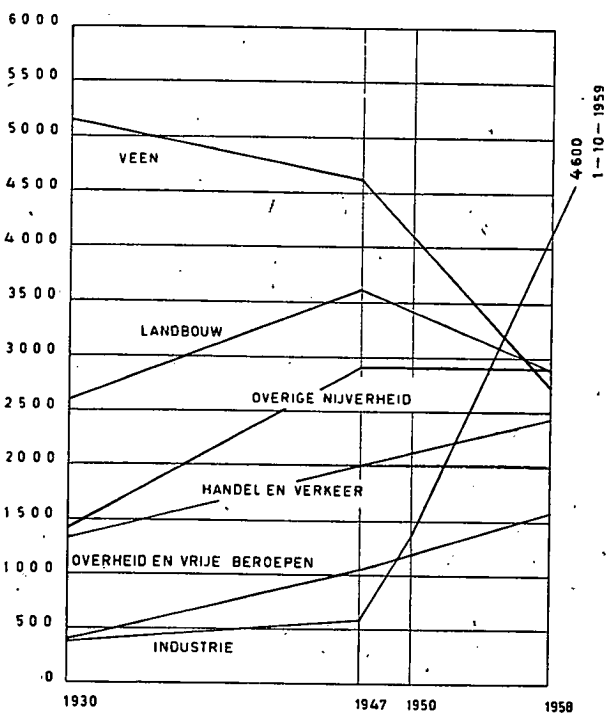
Voor de verbindingen met Overijssel zijn in de eerste plaats de wegen van het Rijkswegenplan (primaire wegen) van belang. De betekenis van de weg Amersfoort-Zwolle-Meppel is genoeg bekend; de verbetering van het Gelderse deel hiervan kan voor hen die hiervan regelmatig gebruik maken niet snel genoeg gaan. Ook de verbetering van het gedeelte van Zwolle naar Meppel is zeer gewenst. Hoewel

de weg niet in Overijssel ligt, is de belangstelling in deze provincie voor de plannen voor een nieuwe weg die Zwolle met Arnhem moet verbinden groot, daar de bestaande weg, zeker tot Apeldoorn, ondanks plaatselijke verbeteringen, onvoldoende is. Een nieuwe verbinding van Zwolle naar of langs Kampen met een doorverbinding door de Noord-oostpolder en Oost-Flevoland is bij het Rijk in onderzoek.

EMMEN

Industrie
vervangt
vervening

(Advertenties)

HARDENBERG

Centrum van N.O. OVERIJSSSEL

Aangewezen industrialisatiekern

Uitstekende water-, spoor-
en wegverbindingen

Gunstige
vestigingsmogelijkheden

Voor Twente is het noodzakelijk dat de nieuwe verbinding van dit industriegebied met het Westen — langs Deventer, nieuwe brug over de IJssel, langs Apeldoorn — zeer spoedig wordt aangepakt.

De provinciale verbinding van Twente richting Arnhem is op Overijssels gebied verbeterd, volgens hier en daar gewijzigde plannen van vóór de oorlog. Deze wegen zullen — ook in Gelderland — op den duur niet voldoende zijn voor het verkeer. Het is dan ook gewenst, dat er een nieuwe primaire (Rijks-)weg komt van het industriegebied Twente in zuidwestelijke richting, ongeveer uitkomende op het punt tussen Arnhem en Emmerik waar Rijksweg 15 — van het zuidelijk havengebied bij Rotterdam door de Betuwe — aansluit op Rijksweg 12. Hierdoor zou een goede verbinding van het Twentse industriegebied met het Rotterdamse verkregen worden. Voor Twente is het ook van belang, dat de in aanleg zijnde Rijksweg 36 van Almelo naar het noorden, welke weg aansluit op Rijksweg 34 Zwolle-Coevorden, doorgetrokken wordt in noordwestelijke richting naar Meppel, waardoor in de verbinding met Friesland zou worden voorzien. Voor de verbinding van Twente met de provincie Groningen is verbetering van de Rijksweg Coevorden-Emmen van groot belang.

Van de op provinciaal niveau liggende wegen is doortrekken van de verbetering van de noord-zuid-verbinding van Assen langs Hogeveen, waarmee de provincie Drenthe druk doende is, langs Ommen en Raalte naar Deventer in aansluiting op een nieuwe Rijksweg van Twente naar het Westen een eerste vereiste. Een tracé voor een geheel nieuwe weg van de Drentse grens tot ten zuid-westen van Ommen

is reeds vastgesteld: het gedeelte Ommen-Raalte zal tot autoweg met nevenbaan voor langzaam verkeer worden gemaakt en voor het gedeelte van Raalte naar het Zuiden is een nieuw tracé in onderzoek. Indien een nieuwe weg van Zwolle naar Arnhem tot stand komt zal de bestaande weg van Kampen naar Gelderland daarop een nieuwe aansluiting moeten krijgen. Ook de overige provinciale wegverbindingen (figuur 2) moeten voor een deel nog verbeterd of opnieuw verbeterd worden. Enkele geheel nieuwe tracés moeten worden ontworpen, wat veel voorbereiding en overleg vordert. Waar zulks mogelijk is wordt ook voor deze wegen aan gescheiden banen voor snel en langzaam verkeer de voorkeur gegeven.

Overijssel heeft veel, afwisselend en zeker nog niet voldoende bekend, natuurschoon. Goede wegen kunnen de mogelijkheden voor deze gebieden vergroten, maar onoordeelkundig getraceerde wegen kunnen onherstelbare schade aan dit natuurschoon teweeg brengen. Het traceren van nieuwe wegen, zowel als het verbeteren van bestaande wegen, vraagt veel technische kennis, maar ook liefde voor de natuur en voor het landschap. Overijssel stelt er een eer in wegen te hebben, die niet alleen geen schade aan het landschap aangericht hebben, doch bijgedragen hebben tot verfraaiing en verbetering. Bij de weg Enschede-Oldenzaal zijn fraaie uitzichten verkregen, die de oude weg niet had. De weg door het bekende landgoed het Laer bij Ommen is een goed voorbeeld van wat met zeer eenvoudige middelen, doch met zin voor landschapsschoon te bereiken is en de geheel nieuwe weg van Beukers (tussen Zwartsluis en Meppel) naar het noorden heeft het gebied van Belter-

Het midden- en kleinbedrijf in Overijssel

In de Middenstandsnota 1954¹⁾ wordt erop gewezen, dat de omvang van de middenstand in Nederland van dien aard is, dat gezegd kan worden, dat deze groep een belangrijk element in onze samenleving vormt. Het karakter van onze samenleving wordt van oudsher in hoge mate bepaald door de aanwezigheid van een groot aantal midden- en kleine ondernemingen. Dit geldt evenzeer voor Overijssel. In de Middenstandsnota 1959²⁾ wordt gesteld, dat de welvaart van ons volk de allesoverheersende voorwaarde is voor de welvaart van het midden- en kleinbedrijf. Daarom heeft deze sector van ons bedrijfsleven een zo groot belang bij de algemene welvaartsontwikkeling en welvaarts-spreiding en bij de daarop gerichte algemene economische, fiscale en sociale politiek. De Staatssecretaris van Economische Zaken merkt even verder in deze nota op, dat, hoewel de welvaartsontwikkeling in de middenstand in het algemeen afhankelijk is van de algemene volkswelvaart, de regionale en plaatselijke economische positie van de middenstand samenhangt met de regionale en plaatselijke welvaart. De regionale verschillen in de economische positie van de middenstand zijn dan ook voor een niet onbelangrijk deel te verklaren uit regionale welvaartsverschillen. Hoe ligt de situatie nu in Overijssel?

Wie een schets wil geven van het midden- en kleinbedrijf in een bepaald gewest, komt te staan voor een verscheidenheid van gegevens, die moeilijk te overzien is. Deze gegevens zijn meestal voor andere doeleinden opgesteld en daardoor voor een beschrijving van het eigene van het midden- en kleinbedrijf in een bepaalde provincie niet steeds even bruikbaar. De beperkte plaatsruimte verhindert daarenboven alle facetten van de middenstand — waarvoor de laatste jaren een toenemende belangstelling is te constateren — te beschrijven.

De hiernavolgende staat, waarin men enige algemene sociaal-economische gegevens, alsmede enkele cijfers inzake de middenstand aantreft, geeft aan, dat de ontwikkeling in Overijssel, globaal gezien, gelijke tred houdt met de ontwikkeling, die Nederland gemiddeld toont. Ter vergelijking zijn in het overzicht gegevens over de provincie Friesland — die een bepaald ongunstige positie vertoont — en de provincie Zuid-Holland — gekenmerkt door gunstige structurele omstandigheden — opgenomen. Deze gegevens laten bepaald niet toe te betogen, dat de provincie Overijssel een „achtergebleven” gebied is, doch daar staat tegenover, dat de vergelijking van haar positie met die van de westelijke provincies stellig in haar nadeel uitvalt. De provincie Overijssel verkeert a.h.w. in een tussenpositie,

¹⁾ Blz. 5.

²⁾ Blz. 2, rechter kolom.

(vervolg van blz. 188)

en Beulakerweide niet alleen gemakkelijker bereikbaar gemaakt, doch geeft ook de daarlangs trekkende automobilist gelegenheid om iets te zien van de schoonheid van dit gebied en op een van de picknickplaatsen deze schoonheid dieper op zich in te laten werken en misschien te ontdekken, dat Overijssel veel en afwisselend natuurschoon heeft, voor goede wegen heeft gezorgd en zeer ernstig van plan is met haar wegennet bij te blijven.

Zwolle.

I. A. C. H. TOET.

die in positieve noch in negatieve zin sterk sprekende accenten oplevert.

Omschrijving	percentage en absolute cijfers				indexcijfers: Nederland = 100		
	Nederland	Overijssel	Friesland	Zuid-Holland	Overijssel	Friesland	Zuid-Holland
Groei van de bevolking in de periode 1900-1958 in pCt. van de bevolking per 1 januari 1900	121	128	40	133	106	33	110
Gemiddeld vermogen in 1956 per belastingpl. in gld. . .	77.448	68.329	59.326	90.747	88	77	117
per inw. in gld.	3.025	2.541	2.834	3.378	84	94	112
Gemiddeld inkomen in 1955 per belastingpl. in gld. . .	4.287	3.877	3.735	4.603	90	87	107
per inwoner in gld.	1.707	1.521	1.349	1.905	89	79	112
Consumentengemiddelden							
detailhandel 1 jan. 1959	61	61	50	63	100	82	103
voedselvoorz. amb. id. . .	465	447	299	605	96	64	130
overige amb. 1 jan. 1954	129	123	115	143		89	111

Op de belangrijkste verschillen moge nog extra de aandacht worden gevestigd. De bevolkingsgroei is in Overijssel iets sterker dan in Nederland als geheel het geval is, terwijl Friesland aanzienlijk is achtergebleven. Wat het gemiddeld vermogen betreft blijft Overijssel achter bij het Westen des lands en Nederland als geheel. Met betrekking tot het gemiddelde inkomen komt men tot dezelfde conclusie. De cijfers inzake de consumentengemiddelden voor Overijssel wijken niet veel af van de gemiddelden voor Nederland. Uit bovenstaande gegevens kan de conclusie worden getrokken, dat de Overijsselse middenstand als geheel een geringere welvaart geniet dan die in het Westen. Immers, de koopkracht van de bevolking in Overijssel is, blijkens de cijfers inzake vermogen en inkomen, lager dan die van de Nederlandse bevolking als geheel, terwijl de consumentengemiddelden geen grote verschillen laten zien, hetgeen dus wil zeggen, dat er per klant in het middenstandsbedrijf in Overijssel minder wordt omgezet dan elders. Slechts een consumentengemiddelde voor Overijssel dat hoger zou zijn dan het landsgemiddelde zou een compensatie kunnen vormen voor de geringere koopkracht.

Enkele streken in Overijssel.

Noord-West Overijssel.

In Noord-West Overijssel lijdt de middenstand aan onderbezetting, hetgeen tot uiting komt in een laag consumentengemiddelde, nl. 51, alsmede in het veelvuldig voorkomen van randbedrijven. Als oorzaak van deze te „grote” winkeldichtheid in dit gebied kan gelden het bekende verschijnsel van de ontvolking van het platteland, alsmede de inpoldering van de Noordoostpolder, waardoor enkele Zuiderzéeplaatsjes als Vollenhove, Blankenham, Blokzijl en Kuinre tot „dode” plaatsjes zijn geworden. De middenstand in deze gemeenten heeft uiteraard tijdens de inpolderingswerkzaamheden hiervan wel het nodige profijt getrokken, doch nu de polder een eigen goed geoutilleerd verzorgingscentrum heeft moet deze middenstand op het „goede verleden” teren. Langzamerhand verdwijnt een groot aantal bedrijfjes, die niet overdraagbaar blijken. Vooral ondernemers in de levensmiddelen-

sector — kruideniers en bakkers — zien geen kans hun zaak te verkopen.

Noord-West Overijssel is daardoor bij de algemene welvaart bepaald achterop geraakt. Wanneer door daartoe geschikte maatregelen ter plaatse de welvaart kan worden verhoogd, zal ook het midden- en kleinbedrijf hiervan de nodige vruchten plukken. Wanneer de streek bijv. voor het toerisme opengelegd zou kunnen worden, en de mogelijkheden daartoe zijn op watersportgebied zeker aanwezig — denk aan het mooie merengebied —, dan zou zulks voor de in deze streken thans nog gevestigde middenstand van groot belang zijn. In dit verband is de installatie van de „Streekraad voor Noord-West Overijssel”, welke plaatsvond nadat het streekplan voor dit gebied was goedgekeurd, van grote betekenis. Aangezien ik ervan overtuigd ben, dat een goed verzorgend apparaat van grote importantie is voor het welslagen van ontwikkelingsplannen, verdient het m.i. aanbeveling, dat de middenstand — door middel van haar (stands)organisaties — bij de werkzaamheden van de „Streekraad voor Noord-West Overijssel” wordt betrokken. Het is van even zo grote betekenis, dat de daartoe geschikte toeristische organen — plaatselijke en provinciale V.V.V. 's — bij de besprekingen hun stem kunnen laten horen. Uiteraard mag worden verondersteld, dat, wanneer in Noord-West Overijssel door samenwerking van alle betrokkenen pogingen worden gedaan de welvaart te bevorderen, de middenstand de nodige activiteit zal weten op te brengen om zich aan de alsdan veranderende omstandigheden aan te passen.

Noord-Oost Overijssel.

Uit de gezonde ontwikkeling van enkele gemeenten in Noord-Oost Overijssel moge blijken; dat het voeren van een regionaal beleid voor de middenstand van groot belang is. In de gemeente Hardenberg, vallende onder de regeling „Bevordering industrialisatie ontwikkelingskernen”, heeft de middenstand begrepen, dat de smaak van de bevolking in een gemeente, waar de industrialisatie op gang komt, snelle wijzigingen ondergaat. Door modernisering en aanpassing van het assortiment tracht men de veranderingen in de behoeften op te vangen en aan de smaak van het publiek te voldoen. Ook Vroomshoop (gemeente Den Ham) groeide, mede door stimulansen van de Overheid, sterk.

In tegenstelling daarmee is in de gemeente Avereerst en Gramsbergen de bevolking de laatste jaren in aantal verminderd. Het ontbreken van structurele verbeteringen heeft tot gevolg, dat ook de middenstand geen expansiemogelijkheden heeft gehad. De verbetering van de Dedemsvaart of de aanleg van een nieuw kanaal en verbetering van toegangswegen tot dit gebied kan ook voor het midden- en kleinbedrijf verstrekkende gunstige gevolgen hebben.

Twente.

Tot de gemiddeld genomen iets snellere bevolkingsgroei van Overijssel in vergelijking met geheel Nederland heeft vooral Twente bijgedragen. In de jaren 1950 - 1958 lag de procentuele toeneming der bevolking 3 pCt. boven het landsgemiddelde. Hieraan is waarschijnlijk de sterke indus-

ROTTERDAMSCHЕ BANK

316 vestigingen
in Nederland

waarvan

10 vestigingen in
10 plaatsen
in de provincie Overijssel

Ook hier: Waar U ook woont of werkt, de
ROTTERDAMSCHЕ BANK *is altijd binnen Uw bereik*

triële ontwikkeling in steden als Almelo, Hengelo en Enschede niet vreemd. Deze laatste heeft de middenstand geprikkeld tot activiteiten, die voor een buitenstaander duidelijk waarneembaar zijn. Dit geldt zowel voor de genoemde steden, als ook voor de kleinere centra als Haaksbergen en Nijverdal (gemeente Hellendoorn). Ook het grensverkeer was en is voor vele Twentse middenstanders van groot belang, hetgeen blijkt uit de aanwezigheid van moderne, goed geoutilleerde bedrijven in vrijwel iedere branche.

De pogingen om in het kader van de Euromarkt te komen tot afschaffing van de Nederlands-Duitse grens als economische hinderpaal voor beide landen kan voor de middenstanders in enkele plaatsen van Twente van grote betekenis zijn. Hierbij dient te worden aangetekend, dat het vervallen van de grens als economische barrière niet uitsluitend gunstige effecten voor de middenstand in de grensplaatsen behoeft in te houden, aangezien er ook op Duits gebied enkele niet onbelangrijke centra zijn en een factor als bijv. het prijspeil in beide landen één grote rol speelt.

Aan de Duitse zijde van de grens is opgericht de „Interressengemeinschaft Rhein-Ems”, terwijl aan de Nederlandse kant een rechtspersoonlijkheid bezittend lichaam, waarin 31 gemeenten in Twente en Oostelijk Gelderland zullen samenwerken, in vergevorderde staat van voorbereiding is ³⁾. Deze samenwerkingsorganen zullen zich tezamen bezighouden met het bestuderen van de problemen, die aan weerszijden van de grens in dit gebied leven. Het is te hopen en te verwachten, dat de middenstand aan deze onderzoekingen de nodige medewerking zal verlenen en uit de resultaten daarvan tijdig de noodzakelijke consequenties zal trekken.

Salland en de IJsselstreek.

Langs de IJssel liggen de oude Hanzesteden als Deventer, Zwolle en Kampen, waar talrijke historisch belangrijke gebouwen herinneren aan een tijd van grote bloei. De sociaal-economische structuur van deze steden is altijd gericht geweest op handel en verkeer en de primaire industrie heeft er zich — met een uitzondering voor Deventer in het nabije verleden — niet sterk ontwikkeld.

Handel en verkeer hebben ook thans nog niet aan betekenis ter plaatse ingeboet, hetgeen blijkt als men uit de „Beroepstelling 1947” de bestaansbronnen met een regionaal verzorgende functie licht en ziet naar de omvang daarvan. In de drie genoemde steden was resp. 26,1 pCt., 18,3 pCt. en 17,3 pCt. van de totale mannelijke beroepsbevolking daarin werkzaam, terwijl dit percentage voor Hengelo en Enschede 11,6 bedraagt. De centrum-verzorgende functie blijkt eveneens uit de aanwezigheid van een groot aantal winkels, die shopping-goods ⁴⁾ verkopen en een relatief groot aantal groot- en tussenhandelaren in Deventer, Zwolle en Kampen.

Het voorgaande maakt begrijpelijk, dat het midden- en kleinbedrijf sterk geïnteresseerd is bij alle plannen, die er op gericht zijn de welvaart of de „leefbaarheid” van een bepaalde streek of plaats te verhogen, omdat een goed geoutilleerd detailhandelsapparaat een aantrekkingskracht

³⁾ Zie het artikel „Overijssel en het Duitse grensgebied” elders in dit nummer.

⁴⁾ „Shopping-goods” zijn goederen, die niet dagelijks door de consument worden gekocht en voor de aankoop waarvan de consument bereid is een behoorlijke afstand af te leggen.

betekent voor de bevolking uit kleinere kernen. In dit verband moge worden gewezen op het „Saneringsplan Stads-kern Deventer” en de structuurplannen van Zwolle en Deventer.

Om de afvloeiing van koopkracht naar deze grotere bevolkingsagglomeraties binnen de perken te houden, dient ook de middenstand in de kleinere kernen op deze plannen positief te reageren en hetgeen dan bereikt kan worden bewijst de gemeente Raalte, waar door gezamenlijke inspanning van de plaatselijke Overheid en de middenstand een detailhandelsapparaat is ontwikkeld, dat de toets der kritiek zeker kan doorstaan.

Toerisme en middenstand.

Aan een beschrijving van het midden- en kleinbedrijf in Overijssel mag stellig het belangrijke aspect, dat de ontwikkeling van het toerisme biedt, niet ontbreken. De groei van het toerisme is nogal onstuimig, waartoe tal van oorzaken ⁵⁾ bijdragen. Het Centraal Planbureau heeft geraamd dat het aantal vakantiegangers in 1970 ten opzichte van 1954 zal zijn verdubbeld. De in ons land aanwezige recreatieruimte zal derhalve aanzienlijk intensiever worden gebruikt. Met 39.100 ha recreatiegebied, gemeten naar oppervlakte „groen”, vormt Overijssel na Gelderland en Noord-Brabant de derde toeristische provincie van ons land ⁶⁾. Van dit recreatiegebied is 36.600 ha vrij of beperkt toegankelijk, terwijl 2.500 ha niet toegankelijk is.

Het bezoek aan het Overijssels recreatiegebied is, alhoewel op sommige plaatsen sterk groeiende — voor enkele delen kan men zelfs spreken van zeer dichte concentraties —, in het algemeen, vergeleken met het bezoek aan een toeristisch gebied als bijv. de Veluwe, nog zeer gering. Overijssel beschikt over ca. 27.500 toeristische slaapplea-ten, verdeeld over hotels, pensions, vakantiehuysjes, kampe-ruizen, kampeerbedrijven en kampeerterrinen. Dit aantal zal, volgens een becijfering van het Bureau Recreatie en Natuurbescherming van de Rijksdienst voor het Nationale Plan, in de nabije toekomst met 20 à 25.000 moeten groeien om mede in de nationale behoefte te voorzien.

Provinciale en gemeentelijke autoriteiten staan thans voor de vraag, of deze uitbreiding van het aantal slaapplea-ten mogelijk en verantwoord is, waarbij overwogen zal moeten worden, dat niet alleen het fraaie landschap, doch ook het voorhanden zijn van goede accommodatie, vermaak- en gezelligheidsmogelijkheden voor het aantrekken van toeristen bepalende factoren zijn.

Hier liggen dan ook bijzondere mogelijkheden voor de ondernemers in het midden- en kleinbedrijf om de welvaart van Overijssel te verhogen. De reeds bestaande detailhandelsondernemingen in verscheidene plaatsen, die zonder vreemdelingenverkeer nauwelijks rēden van bestaan hebben, kunnen door het geven van goede service, het berekenen van concurrerende prijzen, speciale etalageverzorging enz., een aantrekkingskracht op de vakantieganger uitoefenen en een belangrijke bijdrage tot de verdere ont-plooiing van het toerisme in Overijssel geven. De financie-ring van de uitbouw van het toeristisch apparaat baart echter zorgen. Het ware te wensen, dat hiervoor spoedig een oplossing wordt gevonden, zo mogelijk door een samen-spel van provincie, gemeenten en bedrijfsleven.

Zwolle.

W. MEIJER.

⁵⁾ Zie: „Nota inzake het Toerisme 1956”.

⁶⁾ „Recreatieruimten in de provincie Overijssel (te land)”, uitgave Rijksdienst voor het Nationale Plan.

HEEMAF

Fabriek van elektrische
machines en apparaten

Sociale en culturele aspecten

Voor ieder die deze dierbare plek van het vaderlandse erf kent, is het duidelijk dat de sociale en culturele status van dit verrukkelijk gewest nog verbreding en verdieping behoeft. Overijssel heeft dit echter gemeen met vrijwel de gehele Nederlandse samenleving, die in sociaal en cultureel opzicht nog onderweg is. De gehele menselijke samenleving zal bij voortduring de merktekenen vertonen van een slechts moeizaam op gang komen. Onder de beste omstandigheden zal altijd een streven blijven naar het nog betere. Wij zullen er altijd bijna zijn!

Als ieder op eigen niveau en binnen eigen verantwoordelijkheid leeft in het besef aan een „Unvollendete” te arbeiden, dan dient hij de werkelijkheid zo effectief mogelijk. Zo leveren velen hun werkkraft om de samenleving een klein stukje op te schuiven in de richting van het betere. Van ieder mag worden verwacht, dat hij door zijn arbeid de ontwikkeling in deze richting niet vertraagt ¹⁾.

De bedrijvigheid in een technische wereld levert steeds meer hulpstukken om de stoffelijke wereld te verstevigen; haar te civiliseren. De mogelijkheden van de technische vooruitgang zijn in hoofdzaak gericht op het meer „hebben”. Dit betekent nog niet een meer „zijn”. De toon van het menselijke antwoord op de civilisatie is daarom zeer bepalend voor de stijl van de samenleving. Het is verblijdend dat in de intensivering van de bedrijvigheid, met name door de automatie, mogelijkheden zijn gegeven correcties aan te brengen op hetgeen de techniek zelve had aangetast. Want bij alle positieve waardering vertoont zij ook sterke stijl-ontbindende invloeden.

Nu de mens zijn werk gaat overdragen aan zijn werktuig ²⁾ is de kans op een wending van het „hebben” naar het „zijn” vergroot. Bovenal verleent een groeiend inzicht in de menselijke verhoudingen de bedrijfsgegoten aandacht voor elkaar en voor de samenleving. Werkgeven en werknemen, beide zullen steeds sterker door zelfontplooiing en -verantwoordelijkheid worden gekarakteriseerd.

De eigentijdse ondernemer weet dat hij geen beleid meer kan voeren met de spelregels van gisteren. Deze spelregels, gericht op daden van koophandel, waren typerend voor de discontinuïteit van het handelen. Grote winsten, afgewisseld met tegenslagen. De spelregels van vandaag zien in de onderneming een bedrijfshuishouding van min of meer duurzame aard. Naast het subjectief doel van de maximale winst wordt een meer of minder omlijnd functioneel doel erkend. De winst wordt gezien in het licht van een bepaald beheersprincipe. Aldus wordt de kortebaar politiek verlaten voor die op lange termijn. Alles wijst op het besef van een op de continuïteit, op de medeverantwoordelijkheid, gerichte taak. Deze ontwikkeling opende tevens het zicht op de waarde van de in de onderneming werkende mens, op diens welzijn.

De huidige opvattingen geven de mogelijkheid van een beter begrip van de eigen taak van Overheid en bedrijfsleven. In een voorbije tijd trokken Overheid en bedrijfsleven een eigen lijn die zich aan de kant van de Overheid

kenmerkte door onthouding, met name op het stuk van de sociale en culturele welzijnsverzorging. Het bedrijfsleven trok zijn eigen beperkte baan, echter eveneens geheel buiten de mens en zijn sociale en culturele behoeften.

Van een zodanige dubbelzijdige onthouding draagt Overijssel nog vele tekenen. Maar evenzeer is het verblijdend dat Overheid en bedrijfsleven thans, elk naar de aard van hun specifieke doeleinden, de initiatieven uit de maatschappij steunen, waardoor de stijl van de Overijsselse samenleving een renaissance beleeft.

Sociale aspecten.

De inwoners van Overijssel waren eeuwenlang uiterst behoudzaam ten aanzien van hun positie binnen de Nederlandse gewesten. Tijdens de Republiek is nauwelijks sprake van een samengaan in nationaal verband. De opstand in Twente ³⁾ — december 1830 tot januari 1831, — was een laatste, openlijke en heftige oplaaiing van verzet daartegen. Had het gehele gewest aan die eenheid mentaal nauwelijks behoefte, voor Twente kwam daar nog bij dat het geografisch en daarenboven ook economisch en cultureel sterk was gebonden aan de Duitse landen. Kaarten uit de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw tonen hoe het hooggelegen Tubantië aan de Noord-West — en gedeels ook aan de Zuidzijde was afgesloten door veen, plassen en moerassen. Twente leidde, zijn eigen, op het Heilige Roomse Rijk gericht, leven. Salland en het Land van Vollenhove, geaccentueerd door de hanzesteden Kampen, Zwolle en Deventer, hadden aanvankelijk hun geheel eigen, ook internationale, belangen.

Brandpunten van nationaal gevoel waren de Overijsselse landschappen van oudsher allerminst. Allerminst ook kan men hun er een verwijt van maken. De Staten-Generaal hadden meermalen de verschroeiide-aarde-verdedigingspolitiek toegepast, Overijssel overleverend, aan staats- of buitenlandse onbetaalde en brandschattende troepen. Wat dit betekende voor het welzijn van een agrarisch gewest is zonneklaar. Armoë en ontbering. Overijssel stond dan ook bepaald niet belangstellend te dringen rond de wieg van de Republiek. Zij heeft de „Akte van verlatingshe” nimmer getekend, evenmin de Unie van Utrecht. ⁴⁾

De sociale en economische toestand was nog ver in de negentiende eeuw ten hemel schreiend ⁵⁾. Overijssel was heel ver weg voor de Staten-Generaal; materieel had het de status van een wingewest. De Staten van Overijssel moesten hun aandacht bepalen bij de labiele zee- en rivierdijken. Overstromingen vernielden herhaaldelijk oogsten en dat alles in een ook overigens hoogst ongezonde maatschappelijke situatie.

Iets van sociale zorg begint omstreeks het midden van de negentiende eeuw door te breken. Van Rechteren kon in 1840 omtrent de „afzichtelijke bedelarij” in zijn jaarverslag aan de Staten opmerken: „Daar waar ettelijke

³⁾ J. van Beekum, „Gouverneur Mr. J. H. Graaf van Rechteren van Appeltern”, Overijsselse Portretten 1958, blz. 233 e.v.

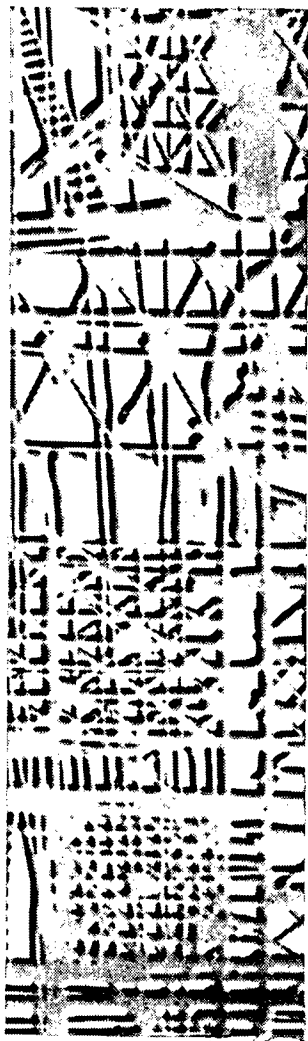
⁴⁾ De „zeven” Verenigde Nederlanden is dan ook een fabel. Zie Dr. J. C. de Pater, „Leycester en Nederland”, Tijdschrift voor Geschiedenis 1951, blz. 245 e.v.

⁵⁾ Zie: Prof. Dr. A. H. Slicher van Bath: „Een samenleving onder spanning”, 1957.

¹⁾ Prof. Dr. J. A. van Poelje, „Bestuurskunde”, 1956.

²⁾ Prof. Dr. Ir. F. Ph. A. Tellegen, „Samenleven in een technische tijd”, M. en M. 1957.

inl.: gemeentelijk voorlichtingsbureau, markt 31, tel. 4961

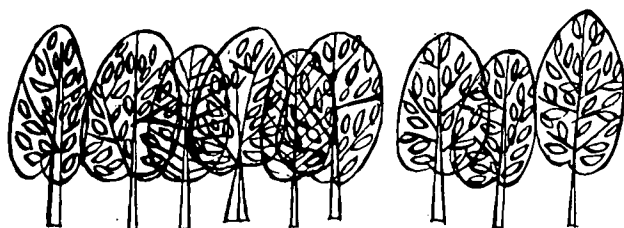
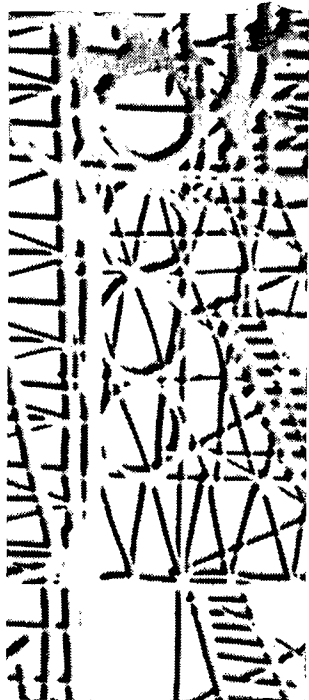

ENSCHEDÉ

het industrie-centrum in
het oosten van nederland

- beschikbare bouwterreinen
aan de goed geoutilleerde
industrie- en handelshavens
- goede verbindingen in alle
richtingen
- uitstekende recreatie-
mogelijkheden

ENSCHEDÉ

gezonde voedingsbodem voor
industriële activiteiten, temid-
den van twente's rijke natuur

jaren gehele zwermen van luyaards en derzelve daartoe mede opgevoed wordend kroost, regelmatig de huizen der, Ingezetenen bestormden, vindt men thans zelden eene stokoude ongelukkige die een aalmoes vraagt". Van Rechteren raadt aan niet te geven, dan immers houdt hij op met vragen. En dan komt het: „Men stelle zijn bijdragen in handen van arbesturen dan zal de onderstand evenredig en naar de werkelijke behoefte kunnen geregeld, en de luiheid niet gevoed worden". Klinkt dit vooruitstrevend; kind van zijn tijd blijkt hij als hij, na de brand van Vriezenveen in 1840 — 30 huizen en 12 schuren in de as, 45 gezinnen dakloos — aantekent dat 250 mensen liefderijk zijn opgenomen: „hetgeen doet verwachten dat die ramp geene verarming zal achterlaten". Waarmee dan de zaak is afgedaan. Na zijn vruchtbaar en voor het holst van de negentiende eeuw zeer vooruitstrevend bewind (1830-1840), toen mede door zijn tussenkomst o.a. de Belg De Maere en de Engelse technicus Ainsworth de Twentse industrie impulsen verschafte tot grotere uitbloei, wordt echter de economische, sociale en culturele voortgang weer merkbaar geremd.

Als de steenfabrikantenzoon, Dr. Ariëns, als jong kapeiaan in oktober 1886 Enschede binnenstapt, ontmoet hij er „een sjofele stoet op klompen en met een blikken koffiekkan. Daartussen schoven bleekneusjes van kinderen, die de slaap in hun ogen hadden en het grootste deel van het jaar in het donker liepen, als schimmen mee. Een werkweek van 66, kort te voren nog van 80 uur, leefden mannen en vrouwen binnen een ruimte, die, om het garen vochtig te houden, de hele dag met hete stoom volgeblazen werd. Het licht was slecht, de lucht nog slechter. Het gewone middagmaal bestond volgens de gangbare termen uit een schaal aardappelen met een bui regen, waardoor maagkwalen bij zo'n ondervoeding even gewoon waren als longtering bij het geregeld inademen van oliestank en vezelpluizen. Het gezinsloon was beneden de tien gulden, terwijl er geen verzekering voor ziekte of ouderdom, voor ongeluk of werkloosheid, veiligheidswet en geen arbeidsinspectie bestond, ... De dode stof verliet de fabriek in veredelde vorm, maar de mensen werden er verminkt en bedorven" ⁶⁾. De evangelische raadgevingen: „ruk het uit" en „kap hem af", vertaalde hij door „breek het glas".

Als thans door taaië volharding Twente is geworden tot het zwaartepunt van het gewest, tot een nationaal-economisch belangrijke regio van Nederland en het meest intensief geïndustrialiseerde deel daarvan, dan ging daarmee, aanvankelijk aarzelend, later intensief, een sociale activiteit gepaard, die de bewondering gaande maakt.

Laten wij Overijssel echter in zijn geheel beschouwen. Hetgeen op het stuk van de volksgezondheid in de ruime zin en het maatschappelijk werk is tot stand gekomen, is uniek. Enerzijds toont de organisatorische vormgeving daarvan het gebruikelijke Nederlandse beeld, anderzijds is voor Overijssel zeer kenmerkend een levend besef van het grote nut van samenwerking, die dan ook grondige toepassing vindt. Het bedrijfsleven en met name de Overheid, provinciaal en lokaal, hebben deze samenwerkingsverbanden door een gelukkige subsidiepolitiek bevorderd. De drie kruisverenigingen werken in een groot aantal federatieve commissies in het uitvoerende vlak samen. O.a. in de federatieve commissies voor de kinderhygiëne, voor prenatale zorg, voor de kraamzorg, voor reumatiekbestrij-

ding, voor de kankerbestrijding, voor de zedelijke en voor de geestelijke volksgezondheid. Het revalidatiecentrum te Enschede, de revalidatie-arbeid in de ziekenhuizen, de Strevok, de beschuttende werkplaatsen voor mindervaliden (ook weer samenwerkend in een federatie), de centrale dienst voor de geestelijke volksgezondheid, en vele andere instituten en organen tonen de verscheidenheid van zorg voor de geestelijke en/of lichamelijk gehandicapte mens.

De toporganen van het algemeen maatschappelijk werk kwamen in de latere jaren tot stand; allereerst het Sociaal Caritatief Centrum Overijssel, op de voet gevolgd door de Stichting voor Maatschappelijk Werk op gereformeerde grondslag; later door het Hervormd maatschappelijk werk, uitgaande van de provinciale diaconale raad. Humanitas sloot de rij. Zij vinden mogelijkheden voor gezamenlijk beraad binnen de Stichting Overijssel voor Sociaal en Cultureel werk, die een heroriëntering doormaakt en als Stichting Overijssel voor Sociaal Werk, naast een te vormen Culturele Raad, haar bemiddelende en stimulerende plaats gaat hernemen.

Het maatschappelijk werk, dat tot voor kort voornamelijk was gericht op de nood van het individu, gaat zich meer en meer richten op het groepswork in de strêek; een heroriëntatie van ongetwijfeld verstrekkende betekenis. Wederom is bij deze ontwikkeling en verdieping van de arbeid opvallend het besef van de noodzaak van samenwerking, niet alleen met verwante organen, maar tevens met een groot aantal maatschappelijke verbanden (agrarische en standsorganisaties) die zijn geïnteresseerd in het leefmilieu van de mens.

De benadering van de mens in zijn omgeving, zoals deze door onderscheiden organen op velerlei terrein, afgestemd op eigen doelstelling wordt beoogd, veronderstelt een eigen uitgangspunt. Niettemin zal steeds meer duidelijk worden dat deze gespecialiseerde benaderingen dienen te worden teruggekoppeld in een feed-back, een breed veld van beraad. Pas dan zullen de grenzen van ieders verantwoordelijkheid scherper worden. Pas dan zal het de onderscheiden organen mogelijk zijn een efficiënt beleid te voeren, gericht op het eigen doel. In Noord-West Overijssel werken in de Stichting voor Maatschappelijk Werk de drie eerstgenoemde toporganen ook op het uitvoerend vlak samen.

Is de gemeenschappelijke aandacht voor Salland en het Twentse platteland in wording, die voor de probleemgebieden Noord-Oost Overijssel en Noord-West Overijssel vond reeds een vormgeving. Voor Noord-Oost Overijssel werd een vijftal jaren geleden een provinciale commissie ingesteld met als taak het vervaardigen van een sociaal plan. De wet op de ontwikkelingsgebieden werkte in dat gebied ten goede van industriële vestigingen. Tijdens de voorbereiding van het sociaal plan, dat thans spoedig kan worden verwacht, werden reeds tal van initiatieven voortgeholpen en gehonoreerd, door gezamenlijke subsidies van Rijk, provincie en gemeente, waardoor zonder overdrijving kan worden gesteld, dat in Noord-Oost Overijssel het aanschijn der aarde, toch wel diepgaand is veranderd. De verwachting mag worden uitgesproken dat, nu door beschikking van de Minister van Economische Zaken Hardenberg als kern van het probleemgebied Noord-Oost Overijssel-nieuwe-stijl is aangegeven — omvattende de gemeenten Hardenberg, Avereest, Gramsbergen, Den Ham (Vroomshoop), Vriezenveen en Ommen —, de nieuwe politiek op het sociaal-culturele en

⁶⁾ Prof. Dr. Gerard Brom, „Alfons Ariëns", 2e druk 1950, blz. 25.

Toen een gulden nog een gulden was...

Vijftig jaar geleden was een gulden nog een bedrag waar een goede vakman een dag voor werkte. Vandaag kunt U er nog een pakje sigaretten voor kopen.

De geldontwaarding is een probleem dat ook bij levensverzekering een rol speelt. Een kapitaalverzekering is een riskante onderneming geworden.

„De Waerdye” is de enige verzekeringsmaatschappij die een positieve stap heeft gedaan om de verzekeringnemer de kans te bieden de geldontwaarding te ontlopen. Zij belegt de gestorte premieën uitsluitend in aandelen. De waarde van dit aandelenpakket is bepalend voor de uitkering. En U weet dat een aandeel in de wereldeconomie een aandeel is in de welvaart, in de winst.

DE WAERDYE

Coolsingel 57
Rotterdam.

Tel. 010-12 03 85

N.V. de Waerdye - Maatschappij van Levensverzekering op basis van belegging in aandelen.

(Advertentie)

17-2-1960

hygiënische vlak voor dit gebied een harmonische uitgroei naar een gezond samenlevingsverband kan verzekeren.

Anders schijnt dit het geval met Noord-West Overijssel, omvattende Steenwijk, Steenwijkerwold, Oldemarkt, Waneperveen, Giethoorn, Blokzijl, Vollenhove, Kuinre en Blankenham. Voor dit gebied had het provinciaal bestuur reeds de stoot gegeven tot de vorming van een samenwerkingsverband om een integrale aanpak van dit gebied op het stuk van de economische, sociale, culturele en recreatieve mogelijkheden te bevorderen. De Streekraad Noord-West Overijssel is onlangs gevormd. Zij werkt.

In gevolge de Zesde Industrialisatienota is in Overijssel een drietal te ontwikkelen kernen aangewezen, nl. de primaire kern Zwolle, en de secundaire kernen Kampen en Hardenberg. In Noord-West Overijssel dat anderzijds wel als probleemgebied is erkend, is geen economische ontwikkelingskern aangewezen.

Het sociaal-cultureel overheidsbeleid is aan de economische politiek ten aanzien van de probleemgebieden gekoppeld. Zal echter inderdaad hetgeen in de probleemgebieden op het stuk van sociaal-culturele en hygiënische voorzieningen dient te geschieden steeds een duidelijke relatie vertonen met industrialisatie? Komen sociale en andere investeringen en maatregelen die deze relatie niet duidelijk vertonen, voor de bijzondere rijkssubsidies in aanmerking? Kan zelfs van enige sociale of culturele investering sprake zijn, indien in een gebied zoals Noord-West Overijssel geen economische kernen zijn aangewezen?

Het Noorden, met in totaal 26 aangewezen kernen, waarvan 14 primaire, zal van een gebundelde gerichtheid op die kernen uitstralende werking ondervinden. Maar wat brengen impulsen in Zwolle en — ter bede — in Kampen op het maatschappelijk erf in Noord-West Overijssel te weeg? Verheugd om de aanwijzing van Zwolle en Kampen, moet nochtans worden vastgesteld dat beide steden niet typisch als verzorgingscentra voor Noord-West Overijssel kunnen worden aangemerkt, zó, dat investeringen en maatregelen van sociale en culturele strekking „daar”, een stralingseffect zullen hebben in dit gebied en merkbaar tot een heroriëntatie van dat gebied zullen bijdragen. Zo blijkt, nu de totale aanpak van het Rijk bekend is, de niet-aanwijzing van Steenwijk, de wezenlijke kern van dit expulsiegebied, nog fataler dan zij economisch gezien reeds was, nl. nu binnen dit ganse gebied geen bijzondere maatschappelijke investeringen mogelijk blijken.

Mogen dan al de lagere bestuurlijke niveaus, tezamen met de verbanden uit het particulier initiatief, een geconcentreerde aandacht op dit gebied richten (de Streekraad en de Stichting voor Maatschappelijk Werk); wanneer zou blijken dat de Regering persisteert bij haar huidige beleid, dan is van de onderscheiden Ministers, die overigens platonische verklaringen deden ten aanzien van een ad hoc adviserende taak binnen de Streekraad, in de werkelijkheid weinig te verwachten. Hierdoor zou de diepgang van de Streekraad ernstig worden belemmerd, ten detrimente van dit achteropgekomen gebied.

Culturele aspecten.

Annonceerde ik reeds de spoedige totstandkoming van een Culturele Raad, dan mag daaruit allerminst worden opgemaakt dat Overijssel zich thans niet door culturele spankracht zou kenmerken. Internationaal is de uitwisseling Twente-Münsterland belangwekkend. Nationaal levert Overijssel reeds belangrijke diensten. Noteren wij de ontplooiing van het aanvankelijk „Twents Orkest” tot

DIKKERS

APPENDAGES

voor alle drukken en temperaturen, voor

- CENTRALES
- OLIERAFFINADERIJEN
- KERNREACTOREN
- CHEMISCHE INDUSTRIEËN
- MIJNBEDRIJVEN
- SCHEPEN
- CENTRALE VERWARMING

GIETWERK

Zand-gietwerk in brons, aluminium, nikkel-, en kobalthoudende legeringen en gelegeerd staal, precisie- en coquille-gietwerk.

DIKKERS-HENGEL O.

(Advertentie)

„Overijssels Philharmonisch Orkest” en zijn diensten, ook ver buiten het gewest. „Forum” ontwikkelde zich bijzonder voortvarend tot een operagezelschap van nationale snit. Zou de enthousiaste toon welke de regionale pers in haar kritieken legt nog kunnen worden verklaard uit chauvinisme, de beoordelingen van de landelijke pers spreken parallelle taal.

Overijssel wil nationale functies verrichten. Tal van bijdragen in dit blad getuigen ervan. Dat deswege Overijssel in cultureel opzicht voor een grote verantwoordelijkheid staat, daarvan zijn het provinciaal bestuur en een groot aantal gemeenten zich, blijkens hun subsidiepolitiek, bewust. Ook het bedrijfsleven. Evenals t.a.v. „Forum”, dat in Enschede is gevestigd, bestaat samenwerking met Gelderland terzake van de subsidiëring van het Arnhemse toneelgezelschap „Theater”. Speelt „Theater” een voorname rol op het vaderlandse toneel, het is daarbij tevens het enige grote gezelschap dat zijn speelsheid over Nederland spreidt. Een belasting, die sterk aanspreekt. Anderzijds ligt daarmee vast dat „Theater” nationale plichten vervult op hoog artistiek niveau, waarvoor andere, eveneens door het Rijk gesubsidieerde landelijke gezelschappen, op de plaats rust hebben gemaakt. Het spreidingstoneel binnen Overijssel, met name in kleinere plaatsen, waar „Theater” wegens onvoldoende toneelaccommodatie niet kan komen, wordt door andere beroepsgezelschappen — gesubsidieerd — verzorgd.

Het werk van de beide instituten voor de plattelands-

lectuurvoorziening is naar zijn uitbouw indrukwekkend. De Geraert ter Borchprijs ondervindt telkenjare kritische belangstelling in gewest en land. Dat is een gezond teken. Het onderwijs is sinds de laatste jaren in zijn veelkleurigheid van studie- en vakrichtingen en geestelijke schakeringen op uitnemende wijze present. Van de wel beweerde inertie is op dit terrein, althans in Overijssel, geen sprake. Slechts een instelling voor hoger onderwijs ontbreekt. Ook hier van inertie geen zweem. Wie een krant leest stelt dit elke dag vast. Dat Twente in dit opzicht gespannen actief is verdient alle lof. Ook Zwolle en Deventer doen een gooi.

Het-hogeschooltje-om-de-hoek, met welke scherts een ernstig streven naar harmonische spreiding van het academisch onderwijs op bedenkelijke wijze wordt bejegend, verdient, zij het uiterst summier, de aandacht in deze bijdrage. Het is te betreuren dat de drie sollicitanten voor hoger onderwijs in Overijssel niet gecoördineerd zijn aangekomen. Deels is dit te verklaren uit gezonde competitie, deels uit het verschil van visie op het gewenste karakter van zulk een instituut. Twente begeert een Technische Hogeschool. Terecht. Als er plaats is voor een derde T.H. in Nederland dan is Twente door zijn veelzijdig milieu aangewezen. De Staten van Overijssel hebben een resolutie aangenomen, waarin de noodzaak van vestiging van een instelling voor hoger onderwijs in dit gewest is gesteld en dat, als deze instelling een T.H. zou zijn, vestiging in Twente geboden is.

Een officiële provinciale mening omtrent het karakter en de plaats van vestiging binnen Overijssel van een instelling, zijnde geen T.H., is niet voorhanden. Deventer zou volgens de lezing Piekaar-Neher voor een universiteit in aanmerking komen. Zwolle borduurt, alleen gelaten, op eigen stramien voort. Ongetwijfeld zal de bevoegde macht, indien deze niet voor een T.H. in Twente zou kiezen, op het stuk van de spreiding een aantal ernstige overwegingen laten gelden bij de keuze van „wat” en „waar”. Daarbij worde erop gewezen dat de loutere aanwezigheid van een universiteit of hogeschool, bestuurlijk, wetenschappelijk en maatschappelijk van verstrekkende waarde is voor een streek, geheel afgezien dus van het voordeel van de additionele recrutering van studenten.

Vestiging in Deventer zal uiteraard wel deze additionele recrutering dienen. Zij betekent evenwel tevens dat de intrinsieke waarde der spreiding voor Noord-Oost Nederland, anders dan bij vestiging in Enschede of Zwolle, goeddeels te loor gaat. Niemand zal ontkennen dat vestiging in Deventer — en niet voor niets staan de Geldersen daarachter — voor Gelderland, juist gezien naar dat maatschappelijk stralingseffect, bijzonder belangwekkend is, mede door de nabijheid van de contrapunten Arnhem-Apeldoorn. Maar hoe uiterst gering zal dat effect zijn voor Noord-Oost-Nederland? Nog afgezien van het feit, dat in Nijmegen zeer kostbare investeringen door O.K. en W. zijn gehonoreerd, rijst voor de bevoegde macht tevens de vraag of Nijmegen — zelve streekuniversiteit — wel gelukkig zal zijn met een tweede regionale universiteit-zo-vlakbij!

Een andere vraag is of de behoeften der maatschappij niet eisen dat de academische opleiding wordt aangepast aan die behoeften. Dit betekent allermint dat de traditionele universitaire vorming naar haar belang in twijfel wordt getrokken. Nochtans bestaat de behoefte, met name op de terreinen van openbaar bestuur en bedrijfsleven, aan breedgevoerde generalisten. Daarnaast blijve de aanmaak van

specialisten, komende uit de onderscheiden faculteiten en vakrichtingen, bestendig.

Nu echter een nieuw instituut staat te komen, ware dit dienstbaar te maken aan bedoelde behoeften, door een vorming terzake van de toegepaste wetenschappen mogelijk te maken. Zou in Overijssel een hogeschool voor toegepaste wetenschappen tot stand komen dan wordt, mits de plaats zorgvuldig wordt gekozen, allereerst de spreiding naar haar maatschappelijke doorwerking gerealiseerd. Zulk een hogeschool zou echter tevens een nationale zijn, omdat degenen die „management” zouden willen studeren daar, komende uit het gehele land, terecht kunnen.

De niet geheel ten onrechte bestaande vrees, dat een eventuele regionale traditionele universiteit naar haar bezetting onvoldoende groei-kracht zou vertonen, kan dan tevens worden uitgebannen.

Tot mijn spijt moet voor het ogenblik met deze, slechts aan de oppervlakte van dit vraagstuk tippende aantekeningen, worden volstaan. Met name kan niet worden ingegaan op de in hun totaliteit zeer teleurstellende bijdragen omtrent het vraagstuk der spreiding in Universiteit en Hogeschool, van welke publikatie insiders zoveel hadden verwacht.

De recreatieve mogelijkheden van Overijssel zijn vele. Nergens in Nederland bieden de situaties te land en te water zoveel kansen en variatie. Flora en fauna bieden tevens gelegenheid tot wetenschappelijk onderzoek. Voorts bestaat een grote rijkdom aan historische monumenten. De schoonheid van het Twentse land heeft nog maar nauwelijks landelijke aandacht.

De Rijksdienst voor het Nationale Plan ⁷⁾ beschreef inmiddels de recreatieruimten in Overijssel te land. Dit rapport vindt beschouwing in de provinciale recreatie-commissie. Zij zal daarenboven naast het sociaal toerisme, tevens op de grote en nog maar nauwelijks bevarende mogelijkheden te water aansturen: Veluwemeer, Beulaker- en Belter Wieden en IJssel. De gemeenten Giethoorn en Waneperveen werken gezamenlijk aan een ruimtelijk kader voor watertoerisme van beduidende omvang. Ook ten aanzien van de recreatie bereidt Overijssel zich voor op het verlenen van nationale diensten.

Vermelden wij ten slotte de presentie van Rotarians en Soroptimisten en de St. Adelbertvereniging met de afdelingen Zwolle en Twente. The International Council for Christian Leadership is binnen dit gewest geïntroduceerd en werkzaam. Deze laatste vorm van beraad vestigt tevens de aandacht op de levendigheid van het oecumenisch gesprek tussen hoogleraren van Kampen en Dominicanen van Zwolle. Ook op het niveau van de „leken” zijn deze gesprekken zeer bevruchtend. Dit alles zal ongetwijfeld doorwerken naar vele terreinen van het maatschappelijk leven.

De gehele verschijningsvorm van Overijssel wijst op een stijl die, doordeesemd van de zelfstandigheidsdrang van origine, op gelukkige wijze getemperd door een besef van de noodzaak van integratie, rijt schijnt voor impulsen van nationale allure. Zij biedt de representanten van die impulsen een milieu waarbinnen civilisatie en cultuur, elkaar ontmoetend, samengaan.

Zwolle.

J. VAN BEEKUM, jur. drs.

⁷⁾ In 1959 verschenen bij het Staatsdrukkerij- en uitgeverijbedrijf.

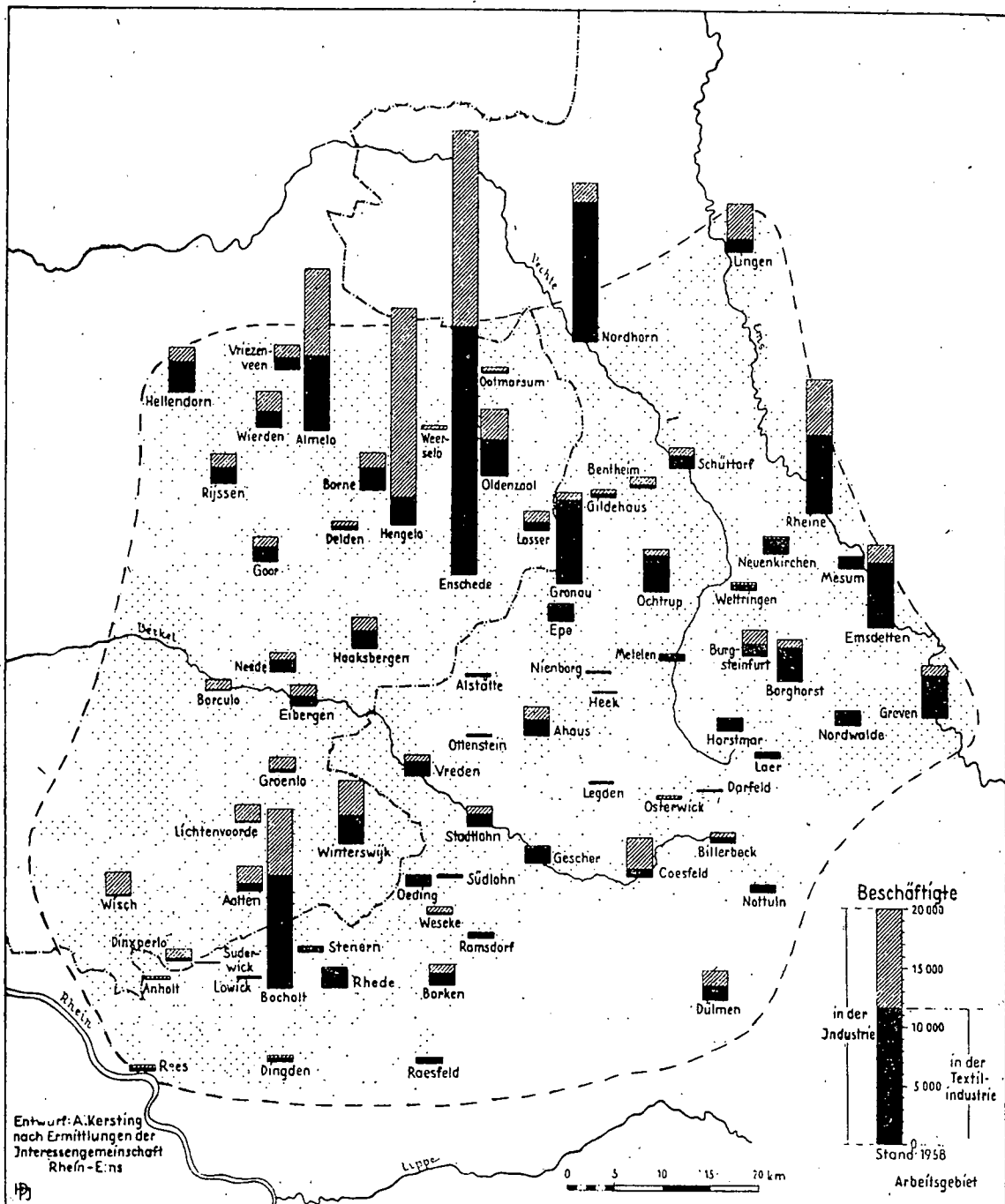
Overijssel en het Duitse grensgebied

Er zijn vele verbindingsdraden tussen Overijssel en Gelderland en het aangrenzende gebied van Duitsland. Dit geldt in het bijzonder voor Twente en Oost-Gelderland enerzijds en het Rhein-Emsgebied, gelegen tussen Bocholt in het zuiden en Nordhorn en Lingen in het noorden, anderzijds. Wat is de bindende kracht in Nederland en in Duitsland afzonderlijk en wat brengt de beide gebieden tot elkaar? Wij zien de volgende factoren: de textielindustrie, de perifere ligging en de daarmee samenhangende verkeersproblemen en de culturele ontwikkeling.

Hoewel Twente grote, bloeiende bedrijven telt in de metaal- en de chemische industrie, neemt de hoofdzakelijk

katoenverwerkende textielindustrie de voornaamste plaats in. De verliezen, geleden in Azië, werden elders goedge maakt; de vernieuwing in de techniek, de samenwerking en de concentratie schrijven voort en de successen op nieuwe terreinen (de mode) zijn hoopgevend. In Twente geeft de textielindustrie werk aan 45.000 arbeidskrachten, in Oost-Gelderland aan 5.000 en in het Rhein-Emsgebied aan 80.000. Er zijn in dat gebied meer spoulen en getouwen opgesteld dan in het verwante deel van Nederland. Enschede is de enige stad in beide gebieden met meer dan 100.000 inwoners en fungeert, tezamen met Hengelo, in vele opzichten als een centrum, dat een uitstralende en aantrek-

Textielgemeenten in Twente, Oost-Gelderland en het Rhein-Emsgebied

kende werking uitoefent, ook over de grens. In het zuiden der streek geldt — hoewel zwakker — hetzelfde van Bocholt (44.000 inwoners) dat aantrekkingskracht heeft voor nabijge kleinere gemeenten in Nederland. De economische verwantschap der gebieden blijkt uit het bovenstaande duidelijk.

Een blik op de landkaart is nodig om de algemene ligging der streek en de verkeersproblemen te leren kennen. Trekt men een lijn van Hamburg via Bremen, Groningen, Amsterdam, Den Haag, Gent, Brussel, Luik, Keulen, Dortmund en Bielefeld terug naar Hamburg, dan omspannt deze lijn een aantal belangrijke economische centra in drie West-europese landen. In al deze centra trachten de ondernemers hun kansen op de Euromarkt te grijpen. Er voltrekt zich een snelle ontwikkeling en er wordt geïnvesteerd op grote schaal. Aan zee nestelt zich de zware industrie. Het Ruhrgebied groeit in noordelijke richting, de randstad Holland zoekt in oostelijke richting naar expansiemogelijkheden en filiaalgebieden.

Binnen onze denkbeeldige lijn zijn Twente, Zuid-Oost-Gelderland en het Rhein-Emsgebied centraal gelegen en kunnen duidelijk worden onderscheiden van andere centra. Waar elders overbevolking en het samenknippen van steden dreigt, vinden we hier een aantal industriesteden op redelijke onderlinge afstand, temidden van een dun bevolkt platteland, dat rijk is aan natuurschoon. Terwijl elders de zeehavens, de zware metaalindustrie en de chemische industrie domineren, staan hier de textielbedrijven in het eerste gelid.

Het Rhein-Emsgebied ligt in twee Duitse „landen”, in Nordrhein-Westfalen en Niedersachsen; het aangrenzende Nederlandse gebied in twee provincies, Overijssel en Gelderland. Bestuurlijk is er dus geen eenheid-van-bovenaf, zodat de behoefte aan samenwerking op eigen kracht ook daardoor verklaarbaar is. Overigens voltrekt zich de groepsvorming in Duitsland en in Nederland onafhankelijk en de samenwerking op nationale basis is mogelijk en nuttig, ook los van het internationale aspect. Dat dit echter niet uit het oog wordt verloren, spreekt thans vanzelf.

De hierboven aangeduide gebieden liggen in Europa beter dan in het eigen land, waar zij de kentekenen van vele perifere gebieden vertonen. Die nieuwe situatie biedt nieuwe mogelijkheden en stelt nieuwe eisen. Perifere landsdelen zijn gewoonlijk karig met wegen bedeeld. Het verbeteren der wegen en het leggen van nieuwe verbindingen is aan beide zijden der grens een streekbelang van de eerste orde. Dit geldt zowel voor de verbinding oost-west (E8, Londen-Berlijn) als voor de noord-zuid verlopende en te bouwen wegen. Het voeren van gecoördineerde Duits-Nederlandse actie ten gunste van de wegenbouw, met name voor de E8, vindt reeds plaats. Voor het aanleggen van een kanaalverbinding van Enschede naar het Mittellandkanaal lijkt de tijd nog niet rijp, maar het denkbeeld zal niet in het vergeetboek raken. De spoorverbindingen werden reeds aanzienlijk verbeterd doch zijn met en in Duitsland, waar men onze voortreffelijke uurdienst met het westen wel kent en waardeert, nog lang niet perfect. Trouwens, de verbinding Twente-Zwolle-Groningen is evenmin ideaal en Twente-Emmen nog minder. Wat het luchtverkeer be-

(Advertentie)

in Nederland

in

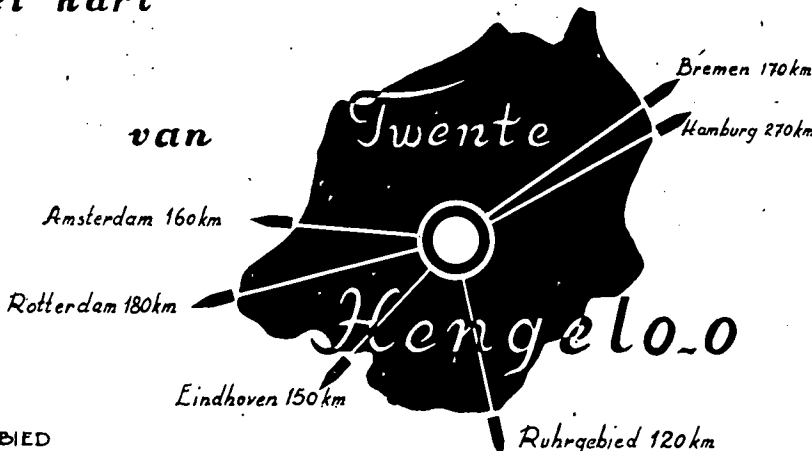
het hart

MODERN WINKELCENTRUM
PRACHTIGE WOONWUKEN
KNOOPPUNT VAN VERBINDINGEN
LEVENDIGE HANDEL
ALLE VORMEN VAN ONDERWIJS
INDUSTRIETERREIN AAN
VAARWATER BESCHIKBAAR
GELEGEN TEMIDDEN VAN EEN
GROOT EN PRACHTIG RECREATIEGEBIED

AANTAL INWONERS: 1 JANUARI 1900 - 14968.
1 JANUARI 1960 - 60554.

INDUSTRIËLE
BEROEPSBEVOLKING: 70 % METAALINDUSTRIE
15 % TEXTIELINDUSTRIE
5 % LANDBOUW (ZOUT)
10 % OVERIGE INDUSTRIËN

van

een dynamische stad

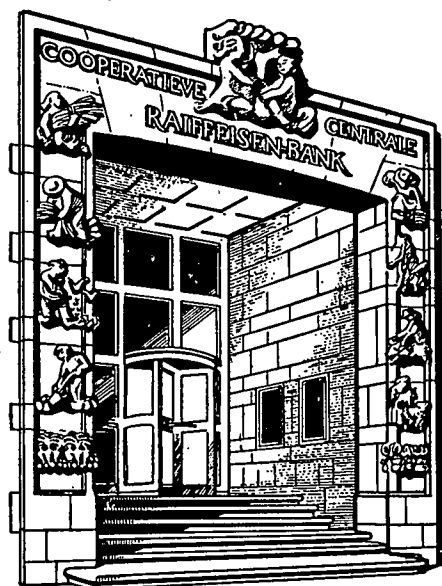
treft, moge herinnerd worden aan het feit, dat het vliegveld Twente voor de burgerluchtvaart is aangelegd. Wie weet!

Culturele contacten zijn er in veelvoud. Toen men stevig had uitgepraat over de oorlog, de noden in Duitsland van de jaren na 1943 had leren kennen en het Europese burgerschap begon te beleven, gingen zang- en muziekverenigingen, arbeiders en ondernemers, orkesten, schouwburgen en gemeentebesturen de samenwerking met succes ontwikkelen. De Hitlertijd en de oorlog hadden familiebanden en vriendschappen verbroken. Twente voelde fel Nederlands — de stakingen! —, maar de gemeenschappelijke belangen, de invloed van de streektaal, de oude oriëntering op Münster en de nieuwe op Enschede deden zich uiteraard gelden en het „Deutsch-Niederländische Gesellschaft” bracht velen tot elkander. Ook deze ontwikkeling heeft nog geen eindpunt bereikt. De stichting van de Twentse Schouwburg in Enschede legde de grondslag voor een krachtige milieuverbetering. Toneel, concert, opera, ballet en kamermuziek trekken volle zalen met talrijke bezoekers, ook uit Duitsland. Door de vestiging van het operagezelschap „Forum” werd Enschede de tweede Nederlandse operastad — ca. 50 avonden per seizoen en een stoelbezetting van 85 pCt. — en ook tentoonstellingen, gedeeltelijk in de musea, trokken velen.

Thans een woord over de vormen der samenwerking. In het Rhein-Emsgebied werkt sinds 1954 de „Interessengemeinschaft Rhein-Ems, een los verband van gemeenten, Kreisen en het bedrijfsleven. Het centrale punt van de activiteit dezer instelling is de ontwikkeling van het verkeer en de ontplooiing van het economisch leven. In Nederland werd de behoefte aan samenwerking op eigen terrein reeds lang gevoeld. Dient een streekbelang te worden behartigd — hoger onderwijs, aanleg van wegen — dan klinkt de stem van een streekkrachtiger en duidelijker, wanneer een orgaan van samenwerking kan spreken namens alle dan wanneer elke gemeente en belangengroep afzonderlijk het woord voert.

Daarom namen dertig gemeenten in Twente en Oost-Gelderland de oprichting ter hand van een rechtspersoonlijkheid bezittend lichaam: *Belangengemeenschap Twente-Oost Gelderland*. De voorbereiding, welke ruim een jaar eiste, is bijna gereed en het werk kan weldra beginnen. De doelstelling zegt, dat door de raden een gemeenschappelijke regeling wordt getroffen . . . . . „*ter behartiging van gemeenschappelijke belangen van hun gemeenten ten aanzien van het verkeer en andere economische vraagstukken, zomede met betrekking tot culturele en andere contacten, in het bijzonder ook gezien in samenhang met identieke belangen van het aangrenzende Duitse gebied*”. De grondregels der belangengemeenschap noemen de taak *onderzoekend, stimulerend en coördinerend*. Men denkt vooral aan documentatie, voorlichting, verkeersproblemen, technisch hoger onderwijs en contact met het aangrenzende Duitse gebied.

Het bestuur zal, naar analogie van het gemeentebestuur, bestaan uit een algemeen bestuur (vergelijk de raad), een dagelijks bestuur (vergelijk B. en W.) en een voorzitter. Elke raad benoemt twee leden in het algemeen bestuur. Adviserende leden worden benoemd door Gedeputeerde Staten van Gelderland en Overijssel, de Kamers van Koophandel en verschillende provinciale instellingen. De belangengemeenschap zal gebruik maken van de adviezen van de wetenschappelijke medewerkers, vooral de statistici, sociografen en economen, der samenwerkende gemeenten. De gemeenten betalen contributie in verhouding

COÖP. CENTRALE RAIFFEISEN-BANK

te UTRECHT

waarbij aangesloten

720

Coöperatieve Boerenleenbanken
(Raiffeisenbanken)

Spaar-, krediet- en betallingsinstellingen voor landelijk Nederland

(Advertentie)

tot het aantal inwoners. Met de gekozen vorm kan men soepel werken en de intensiteit en stootkracht afstemmen op de behoefte. Het laat zich aanzien dat kort na het in werking treden van de Nederlandse regeling, een kleine contactcommissie van de Duitse en de Nederlandse organisatie in het leven zal worden geroepen.

Samenwerking van gemeenten stuit dikwijls op allerlei vermeende of reële bezwaren: het uithollen van de taak der deelnemende gemeenten; het overwicht van burgemeesters; het schaden der openbaarheid en het vergroten van de afstand tussen burgers en bestuur; het grote aantal vergaderingen; de vrees, dat samenwerking een inleiding is tot annexatie. Zien wij het goed, dan is geen dezer bezwaren hier te duchten. Van het eerste en voornaamste bezwaar kan reeds daarom geen sprake zijn, omdat er gezamenlijk een nieuwe bovengemeentelijke taak ter hand wordt genomen, doch geen enkele gemeente een taak verliest of overdraagt. Samenwerking kan alleen slagen, indien twee psychologische voorwaarden zijn vervuld: de erkenning dat er moet worden gehandeld en dat men het betreffende onderwerp samen wel en afzonderlijk niet of minder goed kan behartigen; vertrouwen en openhartige omgang tussen de bestuurders der samenwerkende gemeenten. Dat deze basis hier voorhanden is, blijkt reeds uit de korte duur van de voorbereiding.

Overijssel zet de vensters open naar het Westen: Zwolle en Deventer zijn o.a. bereid de randstad Holland te hulp te komen als de landspolitiek daartoe leidt. Men ziet intussen ook naar het Oosten en Zuiden, vooral in Twente, opdat de kansen welke het nieuwe Europa biedt, worden benut. Daarmede bewijst het Oosten ook aan overig Nederland een goede dienst. . . . en verwacht voor de oplossing van sommige problemen wederkerigheid.

Enschede.

W. THOMASSEN.

Een gunstig industrieel klimaat

in de vooruitstrevende industriestad van 50.000 inwoners

ALMELO

- uitstekend geoutilleerde industrieterreinen
- ruime arbeidsmarkt
- lage grondprijzen
- goede verbindingen

Nieuwe industriehallen terstond beschikbaar

Inlichtingen Stadhuis, tel. (05490) 53 61

HOLTEN (o)

met de Holterberg

**GUNSTIG GELEGEN VOOR
INDUSTRIEVESTIGING AAN DE E 8**

- Knooppunt van wegen
- Frequente spoorweg- en autobusverbindingen
- Gemeentelijk industrieterrein aanwezig
- Woningen in particuliere sector beschikbaar

IDEAAL VAKANTIEOORD

in bosrijk heuvellandschap, met uitstekende hotel-accommodatie, pensions, zomerhuisjes en kampeerterrainen.

Inlichtingen bij het Gemeentebestuur
Telefoon (05483) 3 33 en 5 55

HAAKSBERGEN

voor uw industrie

- Gunstig gelegen terreinen aansluitend op spoor- en wegennet
- Uitstekende verbindingen met Hengelo - Enschede - Deventer - Achterhoek - Duitsland

Inlichtingen dagelijks ten Gemeentehuize.

Het afvalwaterprobleem in Overijssel

Het afvalwatervraagstuk heeft in bepaalde delen van de provincie Overijssel reeds zeer vele jaren de aandacht, in het bijzonder in het stroomgebied van de Regge, ten aanzien van de Vecht en voorts in het gebied van de waterschappen „Salland”, „de Schipbeek” en „de Beneden-Dinkel”. De meeste waterschappen in Overijssel hebben, korter of langer tijd geleden, in hun reglement de taak gekregen, te waken tegen de verontreiniging der wateren. Op grond hiervan is in de keuren dezer waterschappen een verbodsbepaling opgenomen ten aanzien van het lozen van afvalwater.

Het sterkst speelt het afvalwaterverschijnsel in het waterschap „de Regge”, dat sedert 1924 een gebied omvat van 114.000 ha. Sinds genoemd jaar komt in het reglement van dit waterschap ook als doelstelling voor zoveel mogelijk te waken tegen de verontreiniging der wateren. Kort daarna, nl. in 1925, kreeg de waterverontreiniging, speciaal in Almelo, buitengewone aandacht. De toenmalige burgemeester van Almelo nam toen het initiatief tot het instellen van een zgn. Reggecommissie. In 1926 werd deze commissie geïnstalleerd en in 1928 werd haar rapport uitgebracht. In deze commissie hadden o.a. zitting vertegenwoordigers van de gemeentebesturen van Almelo, Enschede en Hengelo, van het Rijksinstituut voor Zuivering van Afvalwater, van het waterschap „de Regge”, alsmede de Inspecteur van de Volksgezondheid.

In dit rapport werd o.a. geconstateerd:

1. dat de bronnen van vervuiling in hoofdzaak bestonden uit de gemeentelijke rioolstelsels;
2. dat het stichten van rioolzuiveringsinstallaties, als regel voor elke gemeente afzonderlijk, aangewezen was;
3. dat de commissie de instelling van een Stichting het geschikte middel achtte om tot het beoogde doel te geraken;
4. dat overigens gesuggereerd werd een administratieve tweede commissie in te stellen om de gedachte van de centrale organisatie op vrijwillige basis nader uit te werken.

Deze tweede commissie werd inderdaad ingesteld en bracht in 1934 haar rapport uit. Dit rapport is echter zuiver theoretisch gebleven. In de jaren 1934-1936 is nog een plan aan de orde geweest, geïnspireerd door een hoofdingenieur van de Rijkswaterstaat. Dit plan beoogde het aanleggen van een grote gesloten verzamleiding voor de afvoer van het rioolwater van Enschede, Hengelo, Borne, Almelo en Wierden naar terreinen ten noorden van de weg Wierden-Nijverdal. Ook dit plan is, na uitgebreid onderzoek door verschillende instanties, een plan gebleven. De resultaten waren dus tot dusver niet bepaald opwekkend, al had de arbeid van de eerste Reggecommissie wel een belangrijk inzicht gegeven in de bronnen van de vervuiling en de meest gewenste technische oplossing voor opheffing van de verontreiniging aangegeven.

Al deze commissie-arbeid en het verzamel-rioolplan hadden intussen tien jaar in beslag genomen, zonder dat er een nieuwe oplossing van het afvalwatervraagstuk was verkregen. Zodra het rapport van de eerste Reggecommissie was verschenen, heeft het bestuur van het waterschap tot een wijziging van de op dit punt bestaande keurbepaling besloten, welke beoogde een duidelijker en scherper omschrijving te geven. Deze wijziging werd echter door het

college van Gedeputeerde Staten niet goedgekeurd, omdat dit college het inopportuun achtte, dat tijdens de arbeid der commissies het waterschap tot verdergaande maatregelen zou overgaan. Hierdoor was het waterschapsbestuur sterk geremd om krachtige maatregelen te nemen.

De gemeenteraad van Enschede heeft ten slotte de knoop doorgehakt en — zich losmakend van elk gemeenschappelijk pogen om tot een oplossing te geraken — in 1939 besloten tot het bouwen van een eigen zuiveringsinstallatie over te gaan. Na de aangevraagde ontheffing van de keur van het waterschap „de Regge” werd in 1941 een aanvang met de bouw van deze installatie gemaakt. Door de oorlogsomstandigheden kon de installatie pas in 1951 in werking worden gesteld. Het gemeentebestuur van Haaksbergen heeft nog kans gezien zelfs vóór de oorlog zijn zuiveringsinstallatie tót stand te brengen.

In 1953 is voor een derde gedeelte van de gemeente Almelo ook een zuiveringsinstallatie in werking gesteld, terwijl in de twintiger jaren reeds een dergelijke installatie tót stand kwam bij de Boekelosche Stoombleekerij, welke installatie echter thans weer uitbreiding behoeft. Alles tezamen is van het totaal aangenomen aantal van rond 750.000 inwonerequivalenten in het Reggegebied thans ongeveer 40 pCt. in hoofdzaak gezuiverd. Momenteel zijn plannen gereed voor de gemeenten Hengelo, Oldenzaal en Vriezenveen, terwijl een in 1956 opgemaakt plan voor de gemeente Borne thans in herziening is. Hiermede is een overzicht gegeven van de stand van zaken in het Reggegebied.

Toen zich in 1951 en 1953 in het havengebied van Deventer een ernstige verontreiniging van het water voordeed, heeft een der leden van de Provinciale Staten hierover vragen aan het college van Gedeputeerde Staten gesteld. De oorzaak werd gezocht in een aflaat van de Midden-Regge naar het Overijssels Kanaal Vroomshoop-Zwolle ter voeding van dit kanaal. Sinds een paar jaar is deze voeding, voorlopig als proef, beëindigd. De gestelde vragen hebben Gedeputeerde Staten aanleiding gegeven, het initiatief te nemen tot het instellen van een commissie „ter bestudering van de problemen, welke zich voordoen ten aanzien van de verontreiniging van de openbare wateren in de provincie Overijssel” (besluit van 9 februari 1954). Aan deze commissie werd o.a. opgedragen in haar studie te betrekken de vraag, of het wenselijk is de zuivering op te dragen aan de vervuilers — gemeenten of industrieën — zelf of aan waterschappen, dan wel afzonderlijke zuiveringsschappen op te richten.

In de commissie, welke op 5 mei 1954 werd geïnstalleerd, hadden zitting o.a. vertegenwoordigers van de provincie Overijssel, de gemeentebesturen, de industrie en de waterschappen. In het rapport der commissie zijn de waterleidingen in de provincie Overijssel ingedeeld naar zes gebieden t.w.:

1. Noord-West Overijssel.

In het algemeen bleek in Noord-West Overijssel de verontreiniging der wateren slechts plaatselijk van ernstige omvang te zijn door lozing van zuivelfabrieken en rioleringen.

2. Salland.

In Salland werden ernstige verontreinigingen geconsta-

teerd als gevolg van de rioleringen van de gemeenten Olst, Wijhe en Heino. Het waterschapsbestuur van Salland heeft kunnen bevorderen, dat in deze drie gemeenten thans zuiveringsinstallaties zijn gebouwd of aanbesteed. Overigens is de vervuiling van de wateren in dit gebied beperkt.

3. Zuid-Overijssel.

Op 1 januari 1956 waren ernstige vervuilers: de gemeenten Holten, Markelo, en Neede en de zuivelfabriek te Bathmen. Ook hier zijn op aandrang van het bestuur van het waterschap „de Schipbeek” intussen zuiveringsinstallaties tot stand gekomen in de drie eerstgenoemde gemeenten, terwijl een plan tot opheffing van de vervuiling door de zuivelfabriek te Bathmen in onderzoek is.

4. Oost-Twente.

De Dinkel wordt permanent matig en periodiek ernstig vervuild voornamelijk door industrieën en rioleringen te Gronau (Dld.).

5. Noord-Oost Overijssel.

De vervuilers van dit gebied zijn de aardappelmeelfabrieken, welke gedurende de aardappelcampagne de Dedemsvaart, het Ommerkanaal en de Vecht ernstig verontreinigen. Daarnaast verontreinigt de aardappelmeelfabriek te Emlichheim (Dld.) de Vecht.

6. Waterschap „de Regge”.

Ten aanzien van dit waterschap wordt geconstateerd, dat de rivier de Regge met verschillende zijtakken zeer ernstig verontreinigd is door verschillende Twentse gemeenten en industrieën. In dit gebied doet zich bovendien in niet geringe mate het probleem voor van de verontreiniging der wateren door het afvalwater der chemische fabrieken. Tot op heden is een oplossing door zuiveringsinstallaties hiervoor nog niet aanwezig. De commissie zegt hierover, „dat voor deze industrie en voor soortgelijke verontreinigers een heel andere oplossing moet worden gerealiseerd, met name een directe afvoer door een uitsluitend daarvoor bestemde leiding naar de zee”. Reeds eerder is een plan voor een tot dit doel aan te leggen kanaal vanuit Twente naar de Dollard door de Rijkswaterstaat onder ogen gezien. Het ware gewenst, dat aan de resultaten van het op dit punt verrichte onderzoek meerdere bekendheid zou worden gegeven. Dat voor dit probleem een oplossing zal moeten worden gevonden lijkt in elk geval wel onontkoombaar.

Wanneer over enige jaren in het raam van het Deltaplan water uit de Rijn gedeeltelijk naar de IJssel zal worden afgevoerd en daarmee de IJssel ook zwaar zal worden verontreinigd door het uit Duitsland en Frankrijk komende chemische afvalwater kan dit verschijnsel o.a. ook voor watervoorzieningsdoeleinden in Overijssel zeer bedenkelijke gevolgen hebben. Het is bekend, dat reeds op internationaal niveau contact hierover plaatsvindt. Het ware te wensen, — met volle erkenning van het uitermate moeilijke probleem dat hier aan de orde is — dat hier binnen afzienbare tijd resultaten zouden kunnen worden bereikt.

Terugkerend tot het rapport van de genoemde provinciale commissie, hetwelk op 27 november 1957 werd vastgesteld, kan worden vermeld, dat de belangrijkste principiële conclusies inhielden:

1. dat de zorg voor de zuiverheid van het water een deel is der waterhuishouding;

2. dat de zorg voor de zuiverheid van het water dient te worden opgedragen aan waterschappen;

3. dat de waterschappen, aan welke de zorg voor de zuiverheid van het water kan worden opgedragen, kunnen worden verdeeld in twee groepen, t.w.:

a. de waterschappen, die alleen door een verbodsbepaling in de keur tegen verontreiniging zullen optreden (passieve zorg);

b. de waterschappen, die zich in principe actief met de zuivering moeten gaan inlaten, o.a. door het bouwen van zuiveringsinstallaties (actieve zorg);

4. de kosten van de zuivering zullen, na aftrek van rijks- en/of provinciale subsidies, worden verhaald op de vervuilers;

5. de vervuilers zullen in het bestuur van de onder 3 b bedoelde waterschappen vertegenwoordigd moeten zijn;

6. alleen het waterschap „de Regge” zal voorlopig met de actieve zuivering worden belast;

7. Gedeputeerde Staten zullen, na overleg met het Waterschap „de Regge”, een commissie instellen, die voorstellen zal moeten doen om te komen tot de vereiste wijziging van het bijzonder reglement van dat waterschap;

8. het werk van de onder 7 bedoelde commissie mag niet remmend werken op het voortgaan met het uitvoeren door gemeenten e.a. van al die werken en het nemen van al die maatregelen, die vermindering van de verontreiniging kunnen geven.

Door Gedeputeerde Staten is op grond hiervan de zgn. Provinciale Regge Commissie in het leven geroepen, welke commissie nog met haar arbeid bezig is. Verwacht mag worden, dat in de loop van dit jaar het eindrapport der commissie gereed komt. Daarna zullen Gedeputeerde Staten een voorstel tot wijziging van het reglement van het waterschap „de Regge” aan de Provinciale Staten kunnen voorleggen.

Aannemende, dat er zich geen complicaties voordoen zal daarna het waterschap „de Regge” een begin van uitvoering kunnen geven aan de actieve zuivering. Er zullen nog meerdere jaren mee gemoeid zijn, alvorens een — voor zover bereikbaar — volledig resultaat kan worden bereikt, doch er is uitzicht op uitroeiing van het kwaad.

Almeo.

Mr. A. C. KNOOK.

(Advertentie)

Bij de afdeling Onderzoek van de Rijksdienst voor het Nationale Plan te 's-Gravenhage kan worden geplaatst een

WETENSCHAPPELIJK MEDEWERKER

In aanmerking komen academici met een sociaal-wetenschappelijke opleiding (sociologen, sociaal-geografen, economen, e.d.). Enige ervaring in planologisch onderzoek strekt tot aanbeveling. Salaris naar gelang van leeftijd en ervaring volgens het rangstelsel: adj. planoloog/planoloog (f. 501, — f. 888, — p. m.) met uitlooptmogelijkheid planoloog 1e klas.

Eigenh. geschr. soll. onder no. 03003/7188 (in linkerbovenhoek env. en brief) aan het bureau Personeelsvoorziening van de Rijksoverheid, Pr. Mauritslaan 1, Den Haag.

Uw Remington Rand specialist kan U aantonen...

...dat het van economisch inzicht getuigt, bijtijds
de juiste elektrische schrijfmachine
aan te schaffen!

Brieven en doorslagen zien er door de gelijkmatige aanslag van de Remington elektrische schrijfmachine correcter uit en hebben een eigen cachet. Bovendien wordt met deze machine een tijdsbesparing van meer dan 20% verkregen,

terwijl geen vermoeidheid optreedt. Laat U de Remington elektrische schrijfmachine demonstreren en constateer, dat deze machine uit het oogpunt van prestatie en representatie in Uw bedrijf een noodzaak is.

...voor dit alles:

Remington Rand

Showrooms in de voornaamste steden.

Op het secretariaat van het

**VERBOND VAN PROT.-CHR. WERKGEVERS
IN NEDERLAND**

is plaats voor een

functionaris

Gezocht wordt een jonge jurist, wiens taak in hoofdzaak zal liggen op het terrein van de sociale wetgeving. Een zekere ervaring op dit gebied verdient aanbeveling.

Sollicitaties, inhoudende opgave van o.a. leeftijd, opleiding, ervaring, godsdienstige en politieke richting, verlangd salaris, en referenties te richten aan het bestuur van het Verbond, Alexanderstraat 8, Den Haag.

NEDERLANDS-NIEUW-GUINEA

Bij de Dienst van Economische Zaken (Afd. Alg. Ec. Zaken) in Nederlands-Nieuw-Guinea bestaat gelegenheid tot plaatsing van:

a. een *academicus* ten behoeve van het Handelsverkeer (vnl. kustvaart), de handels- en nijverheidsvoorlichting, de bedrijfsreglementering en het uitbrengen van adviezen in kredietzaken.

Aanstellingseisen: doctoraal examen Economische Wetenschappen, bedrijfshuishoudkundige richting en de nodige praktijkervaring;

b. een *academicus* voor de leiding van het Bureau Statistiek (buitenlandse en binnenlandse handelsstatistiek, prijsstatistiek, centrale statistische documentatie enz.)

Aanstellingseisen: doctoraal examen Economische wetenschappen, bedrijfshuishoudkundige of econometrische richting, bij voorkeur met keuzevak statistiek, zomede de nodige ervaring op het terrein der statistiek, bij voorkeur in onderontwikkelde gebieden.

Bezoldiging naar gelang van ervaring tussen f 710,— en f. 1315,— p. m., vermeerderd met duurtetoelag en kindertoeelage. Tegemoetkoming in de uitrustingskosten. Dienstverband (vaste dienst of kortverbandovereenkomst) nader overeen te komen.

Uitvoerige schriftelijke sollicitaties met recente pasfoto en opgave referentie-adressen worden gaarne ingewacht bij de Directie Nederlands-Nieuw-Guinea, Plein no. 1, Den Haag.

ONDERNEMINGEN, die het beste leidende personeel zoeken,

speciaal met economische scholing, roepen sollicitanten op door middel van een annonce in de rubriek

„VACATURES”

Het aantal reacties, dat deze *annonces* tot gevolg hebben, is doorgaans uitermate bevredigend; begrijpelijk, omdat er bijna geen grote instelling is, die dit blad niet regelmatig ontvangt en waar het niet circuleert.

N.V. KONINKLIJKE ZWANENBERG-ORGANON

te Oss

vraagt voor haar financiële afdeling een

JONGE ECONOOM

met inzicht en ervaring in de financiering en administratie van een onderneming.

*Gelieve sollicitatiebrieven te richten aan afdeling Personeelszaken
Zwanenberg's Fabrieken N.V., Oss.*

Speciaalfabrieken voor poolweefsels en imprimés

KONINKLIJKE TEXTIELFABRIEKEN
GEBR. VAN HEEK N.V. ENSCHEDE

CENTRAAL BEHEER

ONDERLINGE VERZEKERINGEN VOOR HET BEDRIJFSLEVEN.

WET - RISICO

Motorrijtuigverzekering: w.a.-dekking voor alle motorrijtuigen f. 500.000,- per gebeurtenis

Bedrijfs-w.a.-verzekering.

Ongevallenverzekering voor inzittenden van personenauto's.

BRAND - RISICO

Brand- en bedrijfsschadeverzekering voor industriële en andere objecten. Belangrijke besparingen op de premie. Verzekerd bedrag ruim 2 miljard gulden.

MOLEST - RISICO

Molestverzekering: ingeschreven bedrag ruim 7 miljard gulden.
Stormverzekering: verzekerd bedrag ruim 1 miljard gulden.

VERVOER - RISICO

Transportverzekering van goederenzendingen in binnen- en buitenland.

PENSIOEN - RISICO

Ouderdoms-, weduwen-, wezen- en invaliditeitsverzekering van werknemers. Verzekerd bedrag ruim 1 miljard gulden.
Belegd vermogen 280 miljoen gulden.

Singel 126-130, Amsterdam-Centrum

Sluit uw verzekering bij de

Algemeene Friesche Levensverzekering-Maatschappij

VEREENIGING VAN LEVENSVERZEKERING EN LIJFRENTE

„De Groot-Noordhollandsche van 1845”

Algemeene Friesche Brandverzekering-Maatschappij N.V.

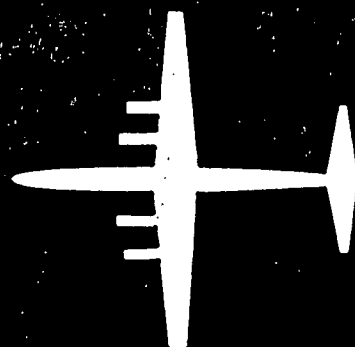
LEEWARDEN, BURMANIAHUIS

AMSTERDAM, VAN BRIENENHUIS

ROTTERDAM - DEN HAAG - UTRECHT - GRONINGEN - HENGELO - HAARLEM

**LAAT UW
REISBUREAU HET
U VOORREKENEN:**

**VLIEGEN IS
GOEDKOPER
DAN U
DENKT!**

KLM